tarih ve toplum

15.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ AĞUSTOS 1992

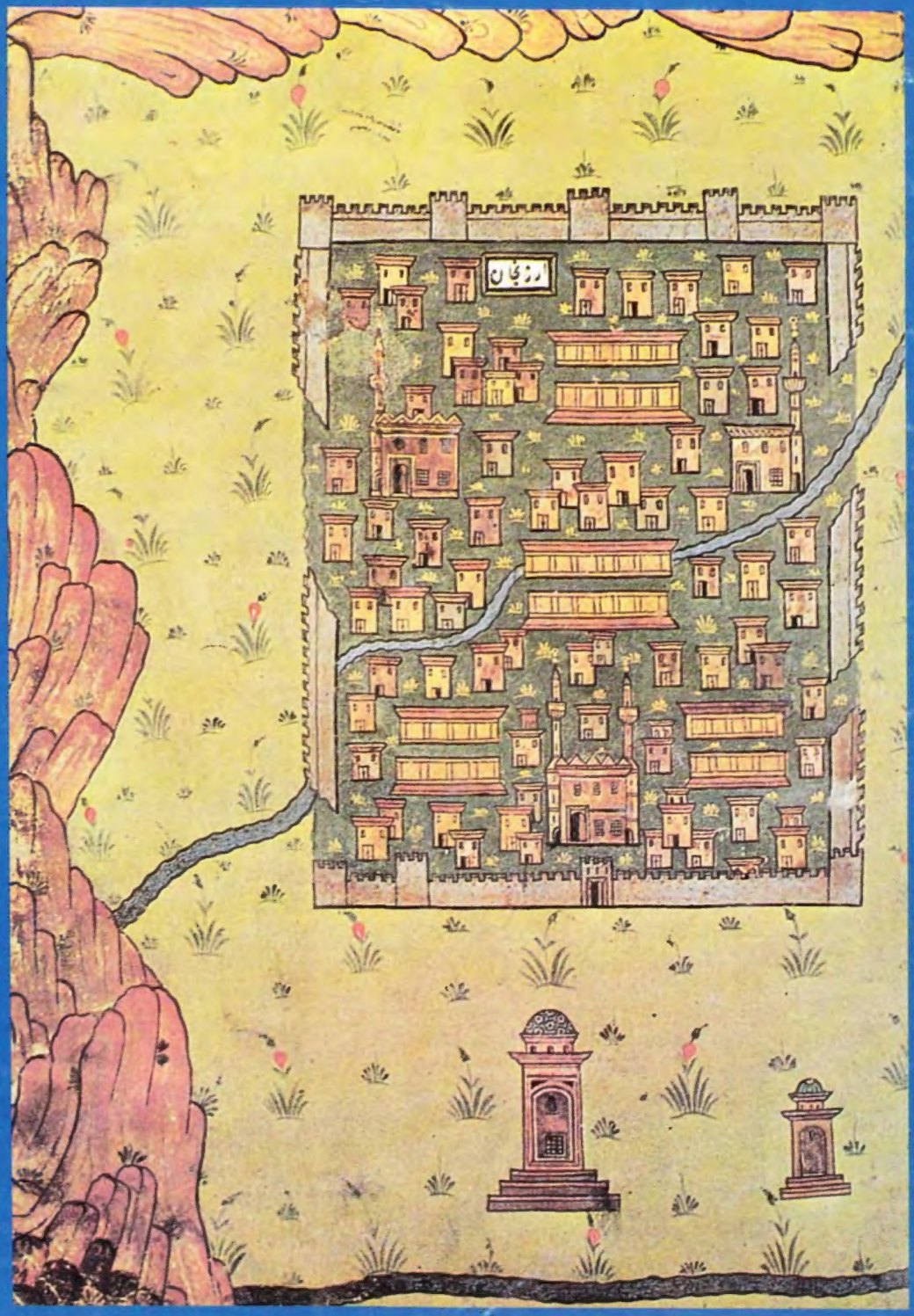

104

İletişim Yayınları

tarih ve toplum

Okuyucu Mektupları	*Halil Erenoğlu, Necdet Sakaoğlu*	2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Terakki ve İttihad'ın Bir "Emri Şer'i ve Kanuni Beyannamesi	*Faruk Ilıkan*	6
Kafkasya'daki Yahudiler		8
Şiir ve Şairler Hakkında	*Orhan Şaik Gökyay*	9
Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Toplumu	*M. Zafer Karaca*	13
Hicaz'da Salgın Hastalıklar ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler	*Gülden Sarıyıldız*	18
Koleksiyoncunun Dağarcığından	*Salih Kuyaş*	25
İnkılâp Temsilleri-II	*Levent Boyacıoğlu*	26
Eski Erzincan'da Rum Asıllı Bir "Büyük Hatun"	*Semavi Eyice*	34
Bulgaristan'da Türk Spor Birliği "Turan"	*Ahmet Hezarfen*	39
Türklerle Almanların 2. Kitlesel Karşılaşmalarının Belgesi	*Onur Bilge Kula*	49
Yalanla Bir Yere Varılmaz, İnkâr Gök Kubbeyi Kişinin Kendi Başına Yıkmasıdır	*Zekeriya Kitapçı*	53
Kitabiyat		57
İlk Masal Derleyicimiz K.D. Hanım'ın "Türk Masalları"	*Mustafa Duman*	
Acemi Bir İntihalci ya da Türk İntihal Edebiyatı Tarihine Ciddi Bir Katkı	*Vaner Kuzu*	
Tunaya Armağanı İçin Yanıt	*Mehmet Ö. Alkan*	

Kapak: Nasuhü's Silâhî(Matrakçı)'nın *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn* kitabından Erzincan minyatürü.

AĞUSTOS 1992 • CİLT 18 • SAYI 104

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları **Genel Yönetmen:** Murat Belge / **Genel Müdür:** Nihat Tuna / **Teknik Yönetmen:** Miray Yüzgeç
Düzelti: Mustafa Şahin / **Okur İlişkileri:** Ayten Törün / **Satış ve Dağıtım:** Ercan Meriç

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 180.000 TL/yıl - 90.000 TL/6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 15.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Türkiye'de Türkçenin Resmî Dil Oluşu...

Karaman'da her yıl dil bayramı kutlanır. Karamanlılar coşar. Karamanoğlu Mehmet Beyin ünlü fermanı okunur: "Bundan sonra divanda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden başka dil kullanılmayacaktır."

Ferman doğrudur; bayram iyidir, yerindedir, ama şimdiki Karaman iliyle ilgisi yoktur. Bu devirde, II. Keykavus'un bir oğlu, Siyavuş (Selçuknamelerde aşağılamak için Cimri-i Haricî diye anılır), Karamanoğlu Mehmet Beye arkalanarak, saltanat iddiasında bulundu. Çünkü Mısır sultanı Baybars Anadolu'ya gelip Moğol ordusunu yenmiş, Kayseri'de Selçukî tahtına çıkmış, sonra da Abaka Hanın geldiğini işitince Türkiye'yi süratle terketmişti (1277).

Nitekim Abaka Han geldi. Baybars'ı davet eden Pervane'yi idam ettirip, bu arada pek çok Anadolu Türkünü de öldürttü. Anadolu Türklüğünü silâhla temsil eden, bu sebeple Türk Baybars'la el altından bağlantısı olan Karamanoğlu Mehmet Bey, boş kalan Konya tahtına Siyavuş'u oturtmuş, kendisini de vezir ilân etmiş, o ünlü fermanı yayımlamıştı. Bu beyliği bir gün sürdü. Tahtın asıl sahibi Gıyaseddin Moğol ordusunun desteğiyle Mehmet Beyi ve oğlunu yakalayıp öldürttü. Cimri de aynı akibete uğradı (1278).

Karamanoğlu Mehmet Bey, şüphesiz Türk dilinin ilk şehididir. Ancak gerçek şudur ki, Mehmet Bey Karaman değil Ermanak beyidir. Mehmet Beyin ölümüyle, geriye beşikte bir oğlu kalmış, beylik inkıraza yüz tutmuştur. Bebek veliaht Mahmut Bedreddin, yıllar sonra Ermanak tahtına çıkınca, beylik yeniden canlandı. Aradan uzun zaman geçtiği için, sanki devlet yeniden başlıyor gibi, yazışmalara Al-i Bedri ibaresi kondu.

Şimdiki Karaman'ın Karamanoğulları eline geçmesi, şehit Mehmet Beyden elli yıl sonradır. Karaman'ın o zamanki adı Larende idi. Karamanoğlu Mehmet Bey, Larende'yi belki hiç görmemiştir. Larende'yi alıp Karamanoğlulara devreden Şam Meliki, sikkeyi kendi adına bastırdı, hutbeyi de kendi adına okuttu.

Karamanoğulları ileride Konya'yı işgal edip Karaman Beyliğine kattıkları zaman bile, Ermanak Beyi Mehmet Beyin ünlü fermanını uygulayamadılar. Resmî dil Farsça devam etti. Türkçeyi resmî dil yapma şerefi, Osmanoğlu Orhan Beye aittir. İlk Türkçe yazılı vakıf onun zamanına aittir. Larende'ye sonradan Karaman adının verilmesi, Ermenak'ta iken kurucu bey olan Karaman'ın sülâleye kalan adı dolayısıyladır.

Karaman Bey, Ermenak kalesini o zamanlar Varsak ya da Farsak kâfiri denilen Hıristiyan Türklerden almıştır. Sonra bu Varsaklar, Osmanlı-Karaman savaşlarında Karaman'ın müttefikleri oldular. Osmanlı Şer'iye sicillerinde "Karamanlı Kâfir Türkmen" diye geçen halkların bir bölümü bu Varsaklardır. Sonradan bütün Anadolu'da aslen Türk olan Hıristiyanlara Karamanlı Rum denilmiştir. Buradaki Rum sözcüğü, Roma, daha doğrusu Doğu Roma devletine nisbettir ki, asla Yunanlı anlamına değildir. Çünkü bu Türk Hıristiyanlar, Bizans'ın kendi sınır koruyuculuğuna memur ettiği, Peçenek Oğuz bakiyesi ırkdaşlardır. Maalesef Mübadelede, kurunun yanında yaş misali yandılar ve Yunanistan'a gönderildiler. Yunanlı tarihçilerin, şimdiki Hellas halkının ırkı menşe hesabına yüzde on Türkmen kaydı düşmeleri, bu sebeptendir.

Varsaklar, bir zamanlar Toros geçitlerini taş yuvarlayarak tıkadıkları için, "seng-endaz Varsak keferesi" diye de zikredilmişlerdir. Müzikte "Varsağı" denen makam da, bunlara aittir.

Karamanoğlu Mehmet Bey zamanında Ermenak Beyliği, Moğol idaresince âsi Türkler, Ermenak Türkleri, uç Türkleri diye anılmıştır. Yani o zamanlar, Ermenak kalesi, Türklüğün kalesiydi.

Şimdi diyoruz ki, bu dil bayramını kutlamak, önce Ermenaklıların hakkıdır. Nasıl ki, Ertuğrul Gazi törenleri Söğüt'te yapılıyor. Oysa Ertuğrul Gazi'nin torunları, sonra Bursa'yı, Edirne'yi, İstanbul'u, dünyayı fethetti; ama onun beylik yeri Söğüt'tü. Karamanoğlu Mehmet Beyin, o ünlü fermanı verdiği zamanki beylik yeri de Ermenak'tır. Ermenaklı şair Ahmet Tufan Şentürk sağ ise selam olsun, göçtü ise rahmet olsun...

Ben ne Karamanlı ne de Ermenaklıyım. Amatör bir tarih meraklısıyım. Bu yazdıklarım, Neşrî Tarihi'ne, (Kâtip Çelebi) Kitab-ı Cinannüma'ya, Prof. Osman Turan'ın Selçuklular Tarihi'ne, Aksarayî'nin Selçukî Devletleri Tarihi'ne dayanıyor.

Em. Alb. Halil ERENOĞLU, İzmir

Haşim Nahid/Ahmed Haşim

Bu iki şahsiyetin ad benzerlikleri, çağdaşlıkları yanında, hemşehrilik bağı da bulunduğunu, bir araştırma yapmadan sâdece tahmin ediyorum.

Tarih ve Toplum'un 102. sayısında yayınlanan, sayın Suphi Saatçi'nin himmet edip özetlediği "Irak Türkleri", Haşim Nahid (Erbil)'in 1915'te, Türk Yurdu'nda sekiz sayı yayınlanmış uzun bir yazıdır. Irak Türkleri, güncel bir konu olduğundan bu yazı dizisinin aslını da okumak gereğini duyduk. İtiraf etmeli ki sayın Saatçi'nin özeti, aslından daha derlitoplu, öz ve faydalı... Şu sırada zevkle okuduğum, Sayın İsmail Kara'nın hediye etmek lütfunda bulunduğu "Ahmet Haşim-Bütün Eserleri" (Dergâh Yayınları arasında 1991'de yayınlanan mükemmel dört kitap)nden III.'sünde, "Şiirde Vatan" başlıklı, Dergâh mecmuasının 5 Kânun-ı sânî 1338 (1922) tarihli 18. sayısında yayınlanmış bir sohbetin çeviri-yazısı da var. Ahmet Haşim, Haşim Nahid'in Irak Türkleri'ne dair yazılarını, İkdam gazetesindeki yayınından okumuş. Anlaşılıyor ki aynı yazı dizisi, yedi yıl aradan sonra ikinci kez yayınlanmış. Bunun, birincisinden, uzunluk kısalık, üslup farkı olup olmadığını, İkdam koleksiyonlarına ulaşmaya zaman ayıramadığımızdan bilmemekteyiz. Yalnız, ikincisi, birincisinden ne kadar özenli ve dikkatli olsa da aynı yazarın anlatım ürünü olduğundan uzunboylu bir farkı elbette ki yoktur. Ama, Ahmet Haşim, bu yazı dizisinin hem üslûbunu hem yazarını göklere çıkarmış!

"İlmin müşebbehünbihi deryadır. İşte bu derya üzerinde Haşim Nahid, yelkenleri, ipleri ve bayrakları doğudan ve batıdan esen rüzgârlarla baştanbaşa titreyen bir muhteşem hayâl gemisi halinde ilerleyip gidiyor. Haşim Nahid, ilim denizinin göz yoru-

tarih ve toplum

OKUYUCULARA MEKTUP

Bu ay, Orhan Şaik Gökyay hocamız, Fuzulî divanının Türkçe önsözüyle başlattığı "dibaçe" incelemelerini, başka şairlerle sürdürüyor ve bize Hz. Muhammed için onun sağlığında yazılan bir şiirin çevirisini tanıtıyor.

Dr. Gülden Sarıyıldız'ın Osmanlıların Hicaz'da kurdukları karantina örgütüyle ilgili araştırması, ülkemizde uygulamalı tıbbın tarihine değerli bir katkı. Prof. Dr. Semavi Eyice'nin, bir çini parçasının üstündeki yazıttan yola çıkarak yaptığı, bir Rum "Büyük Hatun" incelemesi, Anadolu'nun Bizans'tan Türklere geçiş sürecine de ışık tutmakta.

Zafer Karaca'nın Fetih sonrası İstanbul'un Rum Cemaatine ilişkin çalışması, bu konuyla eklemlenecek makalelerinin ilki oluyor. "Alman Kültür Tarihinde Türk İmgesi" üstüne, şimdiye değin, bize birçok önemli kaynağı aktaran, Çukurova Üniversitesinden Onur Bilge Kula arkadaşımız, bu kere de Friedrich Barbarossa'nın Türklerle karşılaşmasını anlatıyor.

Levent Boyacıoğlu'nun tek-parti diktatörlüğünün propaganda aracı olarak. tiyatronun nasıl kullanıldığını açıklayan "İnkılâp Temsilleri" yazı dizisinin bu ay üçüncü bölümünü yayımlıyoruz. Ahmet Hezarfen dostumuz da, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda, Bulgaristan Türklerinin "Turan" spor klüplerini ve kongrelerini inceliyor.

Uzayıp gitmek istidadı gösteren bir polemiğe yer vermekten hoşlanmamakla birlikte, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın, yazısında kendisini ismen suçlayan Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız'a cevabını bastık. Kitabiyat bölümümüzde de, Vaner Kuzu'nun kaleme aldığı bir başka "akademik intihal" ithamı var. Bu yazı o kadar uzun tuttu ki, onun yanına ancak "Türk Masalları" adlı eski bir kitabın yeni yayımlanışı üstüne Dr. Mustafa Duman'ın tanıtma yazısını koyabildik.

Faruk Ilıkan'ın Fransızca ve eski harfli Türkçe asıllarıyla birlikte çevrim yazısını da verdiği, Abdülhamid'in "ölüm korkusu"na dair, Terakki ve İttihat muhalefetinin beyannamesi, size de ilginç gelecektir. Bir de, Kafkasya Yahudileri üstüne kısa bir makalenin çevirisini sunuyoruz.

Yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerle, elinizdeki sayının içeriği tamamlanıyor. Geçen sayının Künye sayfasında bir yanlışlık olmuş: Ön kapaktaki resmi anlatacak sözler yerine, arka kapak konusu yazılmış. Temmuz sayımızın kapağındaki minyatür, Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan Şükrü Bitlisî'nin Selimname'sindendir (16. yüzyıl sonları) ve Safevîlerle savaşa hazırlanan Yavuz'un ordusunu göstermektedir. Mustafa Şahin arkadaşımızın bir sunuşla aktardığı eski bir mülâkatı ve bu resmi niçin kullandığımızı da, Mektubumda açıklamıştım: Önceki ay gittiğim Azerbaycan'la ülkemizin ilişkileri tarihine değgin oldukları için!

Gelecek ay, daha yanlışsız bir sayıda buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

cu düzlüğü üzerinde peyda olan cidden zevkli bir temaşadır!..."

Edebî nesrimizde çok müstesna bir yeri olan, herbir yazısı şiirleri kadar sanat yüklü, Ahmet Haşim'in, yukarıdaki mübalağalı övgüye lâyık yazı ustalığından yoksun bir kişiyi medhüsenâsı, kuşkusuz bir özel ilişkiden kaynaklanmış olmalı. A. Haşim, yazısının devamında, Haşim Nahid'in nahif üslubunu göklere çıkartıyor ve sanki o üslûba(!) hayran kalmış bir acemi yazar gibi övgü sınırlarını zorluyor. "Haşim Nahid'in kendi nâlân ruhudur ki, üslûbuna o diyarın dağ ve taşından bâhis, kekik kokuları ve uzak kuş sesleriyle dolu bir akşam rüzgârı şivesini veriyor. Vatan canibinden esen akşam rüzgârının dedikleri, coğrafyanın söylediklerinden ve erkamın iddialarından daha sahih değilmidir?.." vs. İş bununla kalsa iyi. A. Haşim, arı iğnesine benzeyen kalemiyle, bu garip yazısının son cümlelerini, İstanbul şiirine ve edebiyatına iftira ve hücum için sıralamaktan da çekinmemiş. Acımasız birçok benzetmeden sonra şunu diyor: "Haşim Nahid'in Irak Türkleri şiirinden gösterdiği o saf nümuneler bize vuzuhla anlattı ki, eski ve yeni İstanbul şiirinin bize bir türlü vatanî görünmemesi, coğrafî, ictimaî ve dinî bir vesika kıymetini hiç hâiz olmamış olmasındandır. Bu şiir "insan şiiri" bile değil, mademki hiç bir muayyen memleketin şiiri olmamıştır."

Ahmet Haşim'e ve sanatına tutkunluğumuz, bu subjektif değerlendirmelerle değişemez. Fakat şu açık ki, gerçek dışı, birbiriyle ilgisiz şeyleri bir araya getirip masum okuyucunun zihnini, duygularını, inançlarını tahdiş etme virüsü onda da varmış. Her iki Haşim'i de rahmetle anıyoruz.

Necdet SAKAOĞLU, Amasra

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Ağustos 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Taşra Liselerinde Reform

✦ Maarif Nezaret-i celilesince vilâyât-ı Şahanedeki mekâtib-i ibtidaiyyeyi ıslahen bazı teşebbüsat-ı nafia mevcut olduğu evvelce yazılmış idi.

İstihbarât-ı âhiremize nazaran nezaret-i müşârünileyhaca tertib olunan suver-i ıslahiyye vilâyât-ı Şâhânedeki mekâtib-i idadiyyenin evvel emirde birkaç dereceye taksimiyle, meselâ Selânik ve İzmir idadiyyelerinn birinci dereceyi haiz olup yüz elli leylî şakirdânı hâvî ve Bursa ve sâire gibi bir iki idadiyyenin ikinci derecede bulunarak seksen leylî talebeyi muhtevî bulunmaları ve her yerde leylî talebeden ale's-seviye nısfının ücretli ve diğer nısfının ücretsiz olması ve sancaklardaki mekâtib-i idadiyyenindahi ihtiyac-ı memlekete daha muvafık bir hale getirilmesi gibi mevâdd-ı nâfiadan ibaret bulunmuştur.

Şu suver-i ıslahiyyeyi bir memnuniyet-i azime ile telâkki etmemek kabil olamazsa da efkâr-ı acizânemizce vilâyât mekâtib-i idadiyyesinin tesisinden matlub olan fevâidin itmâm-ı husulüne en ziyade mümânaat etmekte [engel olmakta] bulunan Maarifin enzâr-ı dikkat-i mahsusasını celb etmekten geri duramayız. Malûmdur ki mekâtib-i umumiyyedeki tedrisâttan şakirdânın tamamen müstefid olabilmesi tedrise memur olanların ikdam ve devamıyla beraber sık sık tebeddülâta uğramamasına vâ-beste olup yoksa bir sene içinde bir sınıfa ders veren muallim efendiler en az iki defa tebdil edilmiş olsalar bile yine emr-i tedrisatca ıttırâd-ı matlûbun [istenilen tempoda, düzenli olarak] husulü men edilmiş olur. Halbuki vilâyâttaki mekâtib-i idadiyye muallimlerinin bir senede öyle iki defa değil belki dört beş defa tebdil edilmiş oldukları şimdiye kadar pek çok emsaliyle rehin-i rütbe-i sübût [gerçekleşmiş olduğu güvenli derecede] bulunduğundan Maarif Nezaret-i celilesi herşeyden evvel muallimlerin devam-ı memuriyetleri her neye vâbeste ise onu icraya ehemmiyet eylemelidir.. (1 Ağustos 1892)

DAHİLİYE

Ünlü Bir Haydutun Yakalanışı

«Bir Şakî-i Meşhurun Der-desti»

✦ Eskişehir'den Kastamonu Polis Gazetesine yazılıyor ki:

Bundan bir iki sene mukaddem Eskişehir civarında Anadolu demiryolu memurlarından çend [birkaç] neferin bir eşkıya çetesi tarafından dağa kaldırıldıkları ve kumpanyanın sekiz yüz lira fidye-i necât akçesi te'diye ettiği ve eşkıyanın henüz elde edilemediği malûmdur.

Mezkûr eşkıya çetesinin reisi bu defa garip bir tesadüf ile elde edilmiştir.

Şöyle ki: Geçenlerde Bursa Postasının eşkıya tarafından urulması üzerine eşkıya takibine çıkarılan jandarma askerinden bir onbaşı şiddet-i hararetten yorularak biraz istirahat etmek üzere bir kulübeye girmiştir. Onbaşı burada istirahat-güzin bulunduğu sırada şakî Mehmedin Ağapeykar nâm mahalde bulunduğunu haber alarak köylüleri silâhlandırmış ve şakînin tahsin-gâhını [kale gibi sağlam yerini] kuşatarak merkumu teslim olmaya davet eylemiş ve merkum dahi cây-i halâs ve selâmet olmadığını görerek teslim-i silâh eylemiş ve avanesinden iki nefer dahi merkum ile beraber onbaşıya arz-ı teslimât etmiştir.

Bu şakî şimdiye kadar Anadolu kıtasını baştan başa gezdiğini ve

bazen ticaret ve filâhat [çiftçilik] ile imrâr-ı vakit ederek kumpanyadan aldığı sekiz yüz liraya dokunmadığını ve meblâğ-ı mezkûru kumpanyaya iade edeceğini ve tarik-i şekâveti ihtiyar eylemesine sebep zevcesinin ahlâksızlığı yüzünden merkume ile kendisini iğfal edenleri telef ederek hükûmetin eline geçmemek hususu olduğunu ifade ve beyan eylemiştir... (12 Ağustos 1892)

HARİCİYE

Kültür Sarayı Yangınından Çok Önce

«Berlin'de Polis»

✦ Berlin'de polis idaresi tarafından neşr olunan raporun birinci kısmından bazı malûmat-ı müfide nakl olunduğu gibi ikinci kısmından dahi âtide muharrer olan mevâdd nakl olunmuştur.

Harik nokta-i nazarınca tiyatrolarca icrâ-yı nezaret hususu polise muhavvel [havale edilmiş, bırakılmış] olduğu cihetle bir kaç seneden beri bazı Avrupa tiyatrolarında zuhura gelen harikler nazar-ı dikkate alınarak tiyatrolar her bir oyundan evvel muayene olunduğu gibi ayda altı defa dahi itfaiye zabitleri tarafından ziyaret ve muayene olunmaktadır.

Tedâbir-i teminiyye cümlesinden olmak üzere sahnenin seyirciler mahallinden tefrîki için demirden masnû' perde icad olunmuş olmakla 4 Nisan 1884 tarihde (National) Tiyatrosunda sahnede bir harik zuhurunda sirayet edemeyip seyirciler salimen kurtulmuşlardır.

Halbuki 1881 Kanun-i evvelin sekizinde Viyana'da meşhur Ring tiyatrosu harikinde böyle bir tedbir mefkûd [yok] olduğundan pek çok telefât vukû bulmuştur.

Tiyatro sahneleri be-gayet ziyâdâr olmak için ziyadece tenvir olunduğu gibi tiyatronun gaz ve dumanları dahi orada toplanmakta olduğundan mahall-i mezkûrun zuhur-i harike daha ziyade istidadı bulunduğu cihetle demir perde ile tefrikine lüzum görülmüştür.

25 Mayıs 1887 tarihinde Paris Operasında zuhura gelen harik üzerine Berlin'de bütün tiyatrolar yeniden muayene olunarak seyircilerin mümkün mertebe süratle tahliyesi için kapılar tezyid edilmiştir. Bin sekiz yüz doksan senesinde Berlin'de polisin takayyüdâtı tahtında bulunan tiyatrolar otuz yedi adet imiş... (4 Ağustos 1892)

MÜTENEVVİA

Palomar'ın Atası

✦ Amerika'da Kaliforniya kıt'asındaki tepelerden birisinin üzerinde rasathâne tesis kılınmış olduğu ve mezkûr rasathâneye vaz' edilmek üzere (Like) nâmında bir sahib-i servet tarafından dünyanın en cesim teleskopu imâl ettirildiği malûmdur.

Bu kere Amerika gazetelerinde okunduğuna göre âhiren mezkûr teleskop ile Merih seyyaresi güzelce tarassud edilmiştir.

Teleskop seyyare-i mezkûreyi seksen bin kilometreye kadar takrîb etmiştir [yaklaştırmıştır]. (9 Ağustos 1892)

Sıcak Su Çeşmeleri

✦ Havâyic-i zaruriyyeden olan miyâhın [suların] mebzûlen temin-i tevzii için memâlik-i mütemeddinede birtakım turuk-i teshîliyye düşünülmekte olduğu gibi bilumun ahali ve bâ-husus fukara gürûhu için havâyic-i zaruriyyenin en mühimlerinden olan sıcak suyun her mevsimde teshil-i tevzîi için de bir zamandan beri Avrupa'da vesâl-i mahsusa taharrî için bir takım umumi çeşmeler dahi yapılmış idi.

Evvel emirde fevâidini tecrübe etmek üzere yapılmış olan bu çeşmelerden halkın pek ziyade müstefîd olacağı tahakkuk eylediğinden bu kere Paris'in hâvî olduğu seksen mahallenin her birisinde sıcak su tevziine mahsus birer çeşme inşâsı meclis-i belediyyece taht-ı karara alınarak icra-yı icabına teşebbüs kılınmıştır. Paris gazeteleri tarafından bu bâbta verilen malumâta göre bu çeşmeler Paris'te gazete füruhtuna mahsus köşkler tarzında gayet zarif bir surette inşa olunup çeşmenin bir tarafından suret-i mahsusada yapılmış bir deliğe iki para kıymetinde bir sikke-i hasîse [değersiz bir para] vaz' edilir edilmez çeşme dahilindeki makine derhal icrâ-yı fi'l-i hareket ederek parayı veren adamın beraberinde bulunan kap derûnuna altmış derecede teshin edilmiş sekiz libre kadar sıcak su seyelan edecektir [akacaktır]... (9 Ağustos 1892)

Batıda Ayıları Tefle değil, Kemanla Oynatmışlar

Musıkînin Sibâ'a [yırtıcı hayvanlara] Derece-i Tesiri

✦ Âlât-ı musıkıyyenin hayvanat-ı vahşiyye üzerinde hâsıl edeceği tesirâtı anlamak üzere âhiren Londra'da hayvanat bahçesinde icra kılınan bazı tecrübeler hakkında (Ministrel) Gazetesi malûmât-ı âtiyyeyi neşr eylemiştir.

Tecrübeyi icra eden adam İngiltere'de keman çalmak ile meşhur olanlardan birisi idi. Bu adam kemanını alarak en büyük ayılar kafesleri derûnunda uyumakta oldukları halde kafesin önüne gidip çalmaya başlamıştır. Kemanın sadâsı etrafa yayılır yayılmaz ayılar uykudan uyanarak iki ayak üzerine kalmışlar ve burunlarını kafesin demirleri arasından harice uzatmak suretiyle kemanı dinlemeye başlamışlardır. Ayıların en genci bununla da iktifa etmemiştir. İki ayağını kafesin demirleri arasından çıkararak kemanı kendisine celb etmek istiyor imiş gibi bazı evzâ' [vaziyetler, tavırlar] ve harekât irâe etmiş ve ihtiyar ayılar ise adımlarını keman sesine uydurarak kafes içinde aşağı yukarı gezinmeye başlamıştır.

Keman çalan adam tecrübenin bu kısmını icra ettikten sonra kemanını alıp arslanların bulunduğu kafesin önüne gitmiştir. Burada keman sesi işitilir işitilmez arslanlar da kafesin ön cihetine toplandılar. İçlerinden birisi kemanın çaldığı havaya göre kuyruğunu vücudunun sağ ve sol cihetine vurmaya başlamıştır... (25 Ağustos 1892) ☆

Terakki ve İttihad'ın Bir "Emr-i Şer'î ve Kanunî" Beyannamesi

FARUK ILIKAN

Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyyeti Selanik'te kurulan Hürriyet Cem'iyyeti ile birleştikten sonra ve özellikle ikinci Abdülhamid'e olan "husumet" duygularını, fi'li olaylar ve yoğunlukla gösterdiği gibi,yayınladığı beyannamelerde de bu duyguyu kuvvetlendiren düşüncelerini açıklamıştır. Bunlardan biri, Hürriyet Cem'iyyeti ile birleştikten sonra (1907 sonrası) adını Terakki ve İttihad olarak değiştiren Cem'iyyet'in Paris merkezi tarafından Osmanlıca ve Fransızca yayınlanan beyannâmesidir.

"Emr-i Şer'î ve Kanunî başlığı altında yayınladığı bu beyannâme, yukarıda söylediğimiz "husumet" duygusunu en açık biçimde ortaya koyan ve pek az bilinen bir belgedir.

"Maraz-ı mevt" dediğimiz, sözlük anlamı ölüm hastalığı ya da ölüm korkusu hastalığı olan bu derdin tanımı da şöyledir: Erkekler için işinde-gücünde, kadınlar içinse evinde, ev işlerini görmekten men eden bu hastalık başladığı tarihten itibaren en az bir yıl sürdüğü gibi sonuçta ölümle biter.

Terakki ve İttihad yayınladığı bu beyanamede şer'î ve kanunî birtakım hükümleri sıraladıktan sonra imparatorlukla özdeşleşmiş Abdülhamid'in malvarlığı olan "bir kaç dükkanla bir kaç parça eşyayı" bağışlamayı amaçlayan böyle bir "vesayet ve vasiyet"e gerek olmadığını, "koca bir saltanatın menâbi-i hayatından bir kısmını ihsan olarak birisine vermek, bütün milletin ümidgâhı olan istikbal-i imtiyaz namıyla şuna, buna ihsan eylemek hakkı var mıdır?" demektedir.

Demek ki mal ve eşyadan gayrısı olan teb'anın hürriyet hakkı, hükümdarların şahsi tasarrufunda değildir.

Bu sebeple Abdülhamid'in verdiği bir takım imtiyazları red etmek hakkı, doğrudan teb'anındır; Terakki ve İttihad'ın talebi de budur.

"Millet-i Osmaniyye, şer'î ve kanunun verdiği hakkını karib olan atide tamamıyla muhafaza eyleyecektir." Bundan dolayı gelecekte her hangi bir kötü söylentiye ve bir soruna neden olmamak üzere Terakki ve İttihad şunu ilan etmektedir: "Millet-i Osmaniyye dini ve örfi kurallara aykırı olarak Abdülhamid'in ölüm hastalığında verdiği "müsaadat ve imtiyazat"ın hiçbirini kabul etmeyecektir.

Terakki ve İttihad, manevi yönden yorumladığı Abdülhamid'in haklar ihsanını, bildirisinde tümüyle reddetmektedir. ☆

Emr-i Şer'î ve Kanunî

Yıldız sarayının verdiği te'minata rağmen Abdülhamid-i Sani'nin hastalığı "maraz-ı mevt" dir. Kütüb-i şer'iyye maraz-ı mevti şöyle tarif ediyor: mevti intac eden her bir maraz-ı izaledir. Evvel-i afet ki bila- inkıta devamla mübtelasının bir sene-i kamile hulül etmezden evvel mevtini mucib ola.

İşte bu maraz-ı mevte mübtela olanlardan emr-i şer-i ve kanuni ile emlak ve emval ve eşya-yı şahsiyyelerinin sülüsünden maadasını bir kimseye ferag etmek, hibe ve vasiyet eylemek hakkı nezh olunuyor.

Bu emr-i şer'i ve kanuni bugün maraz-ı mevtinde bulunan Abdülhamid'e tatbik edilmeyince tabiidir ki mes'ele bir iki vârisden milyonlarca halka, bir iki evden bir koca saltanata intikal eder.

Esbabı her ne olursa olsun bugün dünyaca ma'lûm olduğu üzre devlet-i Aliyye Abdülhamid-i sani'nin şahsından ibaretdir. -O halde vesayet ve vasiyete ve birkaç dükkanla birkaç parça eşyayı ferag ve hibeye hakkı olmayan bir marizde koca bir saltanatın menabi'i hayatından bir kısmını ihsan olarak birisine vermek bütün milletlerin ümidgahı olan istikbal-i imtiyaz namıyla şuna, buna ihsan eylemek hakkı var mıdır?

Yokdur. İşte şeriat! İşte kanun!

Şübhe yok ki böyle bir imtiyaz-ı tahrib, bize ba'aş-ı hicab olacak bu hakk-ı tasarruf bir marizde değil dünyanın hiç bir hükümdarında mevcud olamaz.

Şu kadar var ki hükümdar-ı lâhikin bugünki maraz-ı mevti yevm-i tahlis addetdiğimiz ati-i iki aydan beri bahşetdiği imtiyazatı kabul etmemek, red eylemek hakkını bize kamilen veriyor.

İşte millet-i Osmaniyye, şer'i ve kanunun verdiği hakkını karib olan atide tamamıyla muhafaza eyleyecekdir. Binaen-aleyh ileruda kil u kale ve hiçbir türlü davaya sebebiyyet vermemek içün şimdiden ihtar ve ilan ederiz ki millet-i Osmaniyye şer'i ve kanuna mugayir olarak Abdülhamid-i sani'nin maraz-ı mevtinde verdiği müsa'adat ve imtiyazatın hiç birini kabul etmeyecekdir.

Osmanlı Terakki ve İttihad Cem'iyyeti

امر شرعی وقانونی

بیلدیز سرایینك ویردیکی تأمینات رغماً عبدالحمید ثانینك خسته لنی، مرض موتی، در.
کتب شرعیه مرض موتی شویله تعریف ایدییور: موتی انتاج ایدن هر مرض عضاله در. اول آنکه بلاانقطاع دوامله میتلاسنك بر سنهٔ کامله حلول ایتمدن اول موتی موجب اولمه.

ایشته بو مرض موذیه مبتلا اولانلردن امر شرعی وقانونیله املاك واموال واشیای شخصیه لرینك ثلثدن ماعداسنی بر کیسه یه فراغ اینمك، هبه ووصیت ایلمك حق نزع اولنیور.

بو امر شرعی وقانونی بوکون مرض موتنده بولنان عبدالحمیده تعلیق ایدیلمیجه طبیبلرکه مسئله برایکی وارمدن ملیونلرجه خلقه، برایکی اودن برقوجه سلطنته انتقال ایدر.

اسبابی هرنه اولورسه اولسون بوکون دنیاجه معلوم اولدیغی اوزره دولت علیه عبدالحمید ثانینك شخصندن عبارتدر. اوحالده وصایت ووصیته ویرتیج دکلمه برقاچ پارچه اشیایی فراغ وهبه یه حق اولمیان بر مریضده قوجه بر سلطنتك منابع حیاتندن بر قسمنی احسان اولهرق بریسنه ویرمك یونون ملتك ابدکا می اولان استقبالی امتیاز نامیله شوکه بوکا احسان ایلمك حق وارمیدر؟

یوقدر. ایشته شریعت! ایشته قانون!

شبه یوقکه یوقه بر امتیاز تخریب بزه باعث حجاب اولهجق بوحق تصرف بر مریضده هرگل دنیانك هیچ بر حکمدارنده وجود اولهمز.

شو قدر وارکه حکمدار لاحقك بوکونکی مرض موتی یوم تخلیص عد ایتدیکمز آنده فریبده اینکی آیدنبری بخش ایتدیکی امتیازاتی قبول ایتمك، ردایلمك حتی بزه کاملاویریبور.

ایشته ملت عثمانیه شرع وقانونك ویردیکی حقی قریب اولان آتیده تمامیله محافظه ایدیه جکدر. بناءعلیه ایلرووده قیلوقاله وهیچ بر درلو دعوایه سبیت ویرمامك ایچون شدیدن اخطار واعلان ایدهرزکه ملت عثمانیه شرع وقانونه مغایر اولهرق عبدالحمید ثانینك مرض موتنده ویردیکی مساعدات وامتیازاتك هیچ برینی قبول ایتمیه جکدر.

عثمانلی ترقی واتحاد جمعیتی

DE PAR LA LOI DU CHÉRI ET LA LOI CIVILE

Malgré les assurances du palais de Yildiz, Abdul-Hamid est atteint d'un mal qui ne pardonne pas.

La juris prudence du Chéri définit les maladies mortelles de « maladies qui continuent sans interruption et tuent le patient avant le délai d'une année révolue ».

Quand le malade se trouve en cette condition, il ne peut, d'après la loi du chéri et la loi civile, donner que le tiers de ses biens, meubles, immeuble ou argent liquide. Aucun autre legs, aucun autre testament ne peut être valable.

En n'appliquant pas cette clause du Chéri et de la loi civile à Abdul-Hamid, qui est atteint d'une maladie mortelle, cette codification, par l'acceptation d'un pareil précédent, s'étendrait d'un ou de deux héritiers à des millions de sujets et de quelques maisons ou boutiques à tout un vaste empire.

Nul n'ignore plus que, pour un motif ou pour un autre, l'Etat est uniquement personnifié aujourd'hui par Abdul-Hamid.

Si un malade n'a pas le pouvoir légal de faire donation de plus du tiers de ses biens à un particulier, comment pourrait-il, à plus forte raison, s'arroger le droit de donner, sous prétexte de concessios, à n'importe qui, les ressources vitales de l'Empire, l'avenir du pays, cet avenir qui est le seul espoir de la nation?

Cela ne peut être. Le Chéri, la loi civle sont là pour l'attester. Un privilège si ruineux, un pouvoir de possession si honteux ne saurait appartenir à un malade, dût-il être le plus grand potentat de l'univers.

Il est donc certain que dans un avenir prochain, à l'heure de notre délivrance, nous serons dans la légalité absolue en ne reconnaissant pas les concessions accordées dans le courant de ces deux derniers mois. Le peuple ottoman saura faire respecter, à l'heure dite, ce droit que lui confèrent doublement le Chéri et la loi civile

Par conséquent, pour ne pas donner plus tard lieu à des contestations, nous déclarons d'ores et déjà que le peuple ottoman tiendra pour nuls et non avenus toutes les concessions, tous les privilèges, tous les apanages qu' Abdul-Hamid aura accordés pendant sa maladie.

Comité Ottoman d'Union et de Progrès
25, Rue Bonaparte
Paris

Kafkasya'daki Yahudiler

(16 Ağustos 1852)

Bilim adamları ile yazarlarca Kafkasya'ya ve onun sakinlerine yöneltilen genel ilgiye karşın, oradaki Yahudiler hemen hemen tamamen unutulmuş bulunuyor. Onların yaşamı, âdetleri, alışkanlıkları ve dağlı halklar arasındaki konumları, ki bunlar onları tüm öteki dinkardeşlerinden kuvvetle ayıran önemli noktalardır, çok ilginçlikler sunuyor. Kafkas Dağları'ndaki sayılarını saptamak oldukça güç. En büyük bölümün Osetya, Abhazya, Tuşistan dağlarında yaşadığı biliniyor sadece. Osetya Yahudileri istisnasız Uri mezhebindendir; onların İncil ve Talmud hakkında hiçbir bilgileri yok ve komşuları Osetler gibi bir yaşam sürüyorlar. Buna karşın, Abhazya Yahudileri her ne kadar dağlı kabilelerin karakterini, bazı âdet ve alışkanlıklarını almış olsalar da, yerli ahaliden eğilimleri, ahlaki temizlikleri ve sakin yerleşik bir hayatı sevmeleri ile kesin bir şekilde ayrılıyorlar. Onlar kendilerini 16. yy.'da Kırım'daki Fanagoria'dan göç edip Trans-Kuban kabileleri arasına yerleşen Kırım-Karait'lerinin soyundan kabul ediyorlar. Başlangıçta deneyimli silâh yapımcısı olarak görüldüklerinden ve barut hazırlamasını bildiklerinden çok iyi kabul gördüler. Ne var ki tek tek aileler halinde yerleştiklerinden, kısa bir sürede köle durumuna düşürüldüler. Ekseriya beş altı yerli ailenin yanında, dağlı ahali için çalışmak zorunda olan bir veya da iki Yahudi ailesi bulunurdu. Ama onların başına daha da beteri geldi. İslami yalvaç, geçen yüzyılda Çeçenya'yı ayaklandıran şeyh Mansur, Abhazya ormanlarına da geldi. Bunun üzerine kâh putperestler, kâh Hıristiyanlar, kâh Müslümanlar hakimiyeti ele geçirmeye başladılar. Ticaretleri becerikli Karait'ler yüzünden azalmış bulunan Türk tüccarları vahşi halkı Yahudilere karşı kışkırttılar.

Bunların pek çoğu işkencelerde, hatta odun yığınları üzerinde yakılmak suretiyle öldü.

O zaman Josef Radsi adında biri ortaya çıktı. Bir demircinin oğluydu, kendi de bir demirciydi. Küçük bir oğlan iken Çeçenya'ya satılmıştı, orada köle olarak Fartam'ın yüksekliklerinde yaşadı. Şevkli, sağlam bir girişimcilik ruhuna sahipti. Nihayet sahibini terk etti ve çeçen demirci olarak 10 yıl köyden köye dolaşmaya başladı. Bu yolculuklarında gittiği her yerde kardeşlerinin esaretine tanık oldu ve hemen onları kurtarma düşüncesi yaşamının hedefi haline geldi. Ama hareketli yaşamının ona kazandırdıkları sayesinde dikkatli ve tecrübeli bir şekilde düşüncesini içersinde sakladı, sakin sakin dağlıların kamalarını biledi, silahlarını parlattı. Günün birinde, ama onun çağırısı üzerine Yahudiler ayaklandılar, kendilerine zulmedenlere karşı koydular ve onun daveti üzerine Abhazya'daki Sogden kayalıklarına çekildiler. Beş ay içinde Radsi, acınacak durumdaki Karaitlerden binlercesini burada topladı ve iki yılda genç devletini öyle bir organize etti ki, çevredeki sakinler hâlâ onu övüyorlar. Kısa bir süre önce boyunduruk altında bulunan ve hor görülen Yahudiler şimdi saygının ve dağlı halkların dostane tutumunun nesneleri oldular. Radsi bu sonuncuların bilgisizliğini ve Karaitlerin tüm el zanaatlarındaki becerikliliğini tanıyordu ve yaşadıkları üç köydeki her evi atelyeye çevirdi. Şimdi dağlı ahali buraya geliyor, onlardan barut satın alıyor, kendilerine giysiler yaptırıyor ve silâhlarını temizlettiriyordu. Yahudiler onlara karşı dostça ve konukseverlikle, ama daima kuşku ile yaklaşıyorlardı. Hatta en önemli ticari muamelelerde bile dağlı ahaliden dokuz kişiden fazlası aynı anda Sogden'deki köylerden birinde görünemezdi ve bunlar da tamamen silahsız olurlardı. Aynı zamanda sürekli nöbetçiler bulundurulur ve hiçbir Yahudi, köyün bölgesini izinsiz olarak terk edemezdi. Terk edenler, ceza olarak ebediyen köy dışına çıkarılırdı. ☆

Çevirinin yapıldığı kaynak: *Das Ausland*, Nr. 196, Stuttgart 1852

Çeviren: Ö. Göneralp

Konu ile ilgili bazı öteki makaleler:

1- Chachanow: Die grusinischen Juden, Mitteilungen zur Jüdischen Volkskunde, 1907

2- Dorethea Weissenberg Annisimow : Die kaukasischen Bergjuden, Mitteilungen zur jüdischen Volkskunde, 1908

3- Weissenberg : Die südrussischen Juden, Archiv für Anthropologie, Band 23

4- S. Weissenberg : Die kaukasischen Juden in anthropologischer Beziehung, Archiv für Anthropologie, N.F. Band. 8

Şiir ve Şairler Hakkında

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

Fuzûli'nin Türkçe divanının başına koyduğu önsözden sonra, ondan önce gelen şairlerin divanlarında da önsözler sıralanmaktadır. Bunların içinde en uzunu Lâmiî'ninkidir (63 sahife). Ondan sonra Ali Şir Nevaî'ninki gelmektedir. Onu, Ahmet Paşa, Necati, Revanî, Misâlî, Ulvî takip etmektedir. Şuarâ tezkirelerinden birkaçında da önsöz vardır. Ben Lâtifî Tezkiresi, Âşık Çelebi (Meşâirü'ş-Şuarâ) ve Kınalızade Hasan Çelebi Tezkiresi'nde bulunan önsözleri, bir örnek olarak aldım. Dördüncü eser Haşmet'in *Senei'ü'ş-Şuarâ* adlı, şiirin ve şairin müdafaasına dair olan tanınmış eseridir. Bütün bu kaynaklarda ilk okuyucağımız sahifeler, şiirin şeriatça haram olup olmadığı üzerinde, Kuran-ı Kerim'de, Şuarâ suresinde geçen âyetle başlamaktadır[1]. Bu alanda mevzun sözün, hikmet sayılan şiirin meziyyeti hakkında ayrı bir bölüm açan Şuarâ Tezkiresi Lâtifî'ninkidir (s.5 vd). O, şairlerin gönülleri, Allahın hazinesidir anlamında olan Arapça bir deyişle söze giriyor; bunu, şu iki beytle destekliyor: Önce şiir, sonra kimya; evliyanın yüce kerametlerindendir. Sen, bunu bilmiyorsun; şairlik, peygamberliğin bir parçasıdır. Kuran-ı Kerim'de, nice mevzun âyetler bulunduğunu söyledikten,bunlardan tanıklar verdikten sonra, Peygamberden mevzun söz duyulmadığını, onun birçok mevzun sözleri varsa da, bunlardan şiir murad olunmadığını açıklamak gereğini duymamaktadır. Yine de "şiir vardır ki bir hikmettir; beyan da vardır ki o sihirdir" deyişi, şiirin şeriatça haram olmadığına dair öne sürülen tanıklar arasında yer almaktadır. Ayrıca, eshâbdan kimilerinin,Peygamberin huzurunda şiirler okuyup manzum vecizeler söylemelerine karşı, onun bunların hiçbirini şeriata aykırı saymayarak "okumayın" diye ihtarda bulunmadığı bilinmektedir. Şairlerin şiirler okuyup mevzun sözler söylemelerinin övgüsüne ayrı bir bölüm ayıran Latifî (s.10 vd). "şiirin dili cennetin anahtarıdır" deyişini açıklarken, onların şiirlerinde bir takım gerçeklerin hazinelerini açtıklarını, gâh manevî beytlerle gaflettekileri korkuttuklarını, gâh güzellikleri ve aşkın bizi düşürdüğü halleri öne sürüp hasret ve ayrılık ateşleri içinde yanıp yakılmayı, ağlayıp yalvarmayı anlatarak sevgilinin cevrini, rakibin zulmünü destan ettiklerini saymaktadır. Bütün bunların aslında yüce Allahı hamd ü senâ demek olduğu sonucuna varıyor. Hepsinde "ne yana dönseniz orada Allahı bulursunuz" âyetinin söylediği yatıyor[2] diyor. Eğer şairin dilinde def, nay, ma'şuk, mey gibi sözler ve istiareler varsa, dış anlama bakıp da bunlardan şarabın, güzelin, onun boyunun bosunun anlatıldığı sanılmasın; hakikat erbabının dilinde her lâfzın mânâsı, her ismin müsemmâsı, her kelâmın tevili, her tevilin de bir timsali olur; özellikle şairin övdüğü kimse İslâm Padişahı ve günümüz gazilerinin sultanı olursa.

Ben, hemen bütün şuarâ tezkirelerinde yer alan bu satırları verdikten sonra Lâtifi'nin *Sıfat-ı ehl-i hased ve ahvâl-i erbâb-ı buğz u red* başlığı altında yazdığı bölüme atlamak istiyorum (s. 20 vd.) Çünki Fuzûlî'den önce Lâtifî bu konuya girmeden aczini itiraf ile özür dilemektedir. Böyle bir kitabı yazacak olan, bu konuyu işlemeye başlamadan zamane padişahının iltifatına sahip, ondan sonra da bu alanda gücü olmalıdır; Geçim derdinden uzak olsun ki gerekli ve güzel bir üslûp kullanabilsin.

Çok ciddi ve usanmayacağı bir çalışma gücü ister ki, kültürlü kimseler ve bilginler karşısında beğenilsin. Çünki günümüz insanları pek nazik ve nüktedan olmuşlardır. Öyle bir dil isterler ki, türlü sanatlardan anlasın ve bir lâfz dilerler ki bir nice mâna vermek kabil olsun. Çünki bu günlere gelinceye kadar, geçmiştekilerin güzel, işitilmedik, büyüye ve mucizeye yakın yazdıklarını ve kitaplarını okumuş; incelemişlerdir. Herbirinin kendine göre bir üslûpları vardır ki okuyanlar buna şaşmışlardır. Hele bugün, bilgili ve kültürlü insanların değerlerini ve rütbelerini anlamak oldukça güç bir iştir ve bunca şairi ve dile hâkim kimseleri birbirlerinden fark etmek kolay değildir. Hem benim bu alanda o kadar bilgim ve gücüm yok ki, bu işe girişebileyim. Bu işe el atan kimsenin bu alanda öyle bir sermayesi, bilgisi ve türlü konularda ünü gerektir ki ileri-geri ne söylese bu eser 'Mevlânâ filandır' derlerse, bu zamanede kıskançların, kötümeşreplerin ve yazılanları beğenmeyip kötüleyenlerin sayısı çoktan çoktur. Eğer sen bilgi ve türlü konularda söz sahibi olsan, türlü konularda kitaplar yazıp çizmiş olsan, her makalesinde bin hayal ortaya koysan, sözün kısası eserini mucize hududuna ulaştırsan yine de çekiştirilmen ve ayıplanman kesindir. Bundan dolayı senin yolunda olup da sana emsal ve akran geçinenlerin çoğu birbirinin unvanına ve üstünlüğüne kail olmayıp 'ben ondan üstünüm' diyecekleri pek açıktır. Ve sen ne kadar seçme ve seçilmiş olsan, herbirinin senin eserini, bilgini ve hünerini kusurlu göstermeye güçleri yeter. Eğer senin eserin gerçekten beğenilecek ve aferine lâyık da olsa, bir kuru beğenmeden utanırlar ve bunu duyunca dudak bükerler. Bundan dolayı hüner sahiplerini kıskananlar çoktur; kendisi hünersiz olanı ise kıskanan ve ona gayz gösteren yoktur.

Âşık Çelebi'nin *Meşâirü'ş-şuarâ*'sında, ilk yapraklardaki (6[b], 7[b]) *Sühan* hakkında teferruata inen satırlardan sonra, şiirin manâsına geçiliyor. Kelimenin veznin yanında, bir Arapça lâfzın da ziyade edip *vezn-i arabi* diye tabir etmişlerdir. Bu ikisine vezin ve kafiyeye riayet edilmeyen şiir bütün olmaz; yarım beyitten ibaret olan mısraa da şiir denemez; vezin var iken kafiye elbette beytin sonunda olup kafiyesi olmadığından, bir mısrâ, *Ahfeşin* anlayışına göre recez ve ekseriyyetin re'yine göre, bir kasda göre olmayanlar şiirin tarifine girmez. Şiirin tarifine bazıları *mevzun kelâmdır*, bazıları da *muhayyel mevzun kelâmdır ki bir kasda bağlı ola* diye ittifak etmişlerdir. Kimileri de *kafiyeli olsun, kafiyeleri de* nar taneleri gibi sağlam ve kuvvetli olmalıdır, yoksa *hırka-i sâlûs gibi* renk renk alaca olmayıp mercan tesbih gibi düz olmak mânâsına almışlardır; mütekerrir ve sonları eşit olmalıdır, diye iki kayd daha katmışlardır.

Aristo'nun tarifine göre, şiirde vezin ve kafiye olmak gerekli değildir; vezin ve kafiye şiirde rükün değildir; mücerred muhayyilenin mukaddemlerinde müellef olan kelâmdır ki, dinleyenlerin hayaline bir mânâ ulaştırmak onun şanında ola. Sevgiliye *kuvvet-i can* ve *rûh-ı revan* dedikleri gibi ve *rakibe, azâb-i can* ve *belâ-yı nagehân* dedikleri gibi ve o kelâm hadd-i zatında gerçek olsun; şaraba *mey-i nab* dedikleri gibi, gerekse gerçek olmasın, *mey-i nab yakut-ı seyyal* ve *la'l-i müzâb* dedikleri gibi. Lakin cumhûrun örfüne göre şiirde muteber olan ancak *vezin, kafiye, tahyil ve adem-i tahyil*'dir; doğru ve yalan olmasının onda dahli yoktur. Bu satırlardan sonra *şiirlerin doğuşu ve Arab aruzlarının kaynağı* (ypr. 8[a]-10[b]); *şiir ve şairin şeriat nazarında halâl veya haram oluşu* gelmektedir (ypr. 18[b]-19[a]).

Kınalızade Hasan Çelebi, *Tezkire-i Şuarâsında*, bundan öncekilerde yer alan Şeriat nazarında şiir hakkında söylenenlerden başka, Lâtifi gibi o da kıskançlardan söz etmektedir.[4] Bunların işleri güçleri durmayıp hep *inkâr ve itiraz olup insaf yolundan sapmak ve doğru sözden dönmektir.* Bunlar, nice ince hayaller uydurup türlü gökçek ve yakışıklı teşbihler bularak düşünüp taşınmadan ve açıktan olmayarak söze karışırlar; gerçek güzelliklerden ve hünerden soyunup çıplak kalarak yaptıkları sırf engel olmak, eksiksiz cehaletlerinden ve tamam muhalif ve zıd davranışlarından dolayı Ebu Cehil gibi bütün yaptıkları iyman ve ikrar kapısını kapamaktır. Bir yerde küçük bir hata ile fazladan bir nokta görseler, red ve inkâr için maksada girişmeden önce birtakım iddialar tertip ederler. Yanlış yazılmış olup da kolayca doğrultulabilecek açık bir kelimeyi Arapçadır, Farsçadır diye göstermeye kalkarlar. Gayet fesatlarından dolayı *müminin yanlışını doğruya yorun*'un mânâsını bilmezler. *Allahım, bu adamlarda marifet yok; bana yardım et de cevherimi başka bir alıcıya götüreyim.*

İbn Abbas Haşmet, *Senedü's-Şuarâ*. Dil ve üslûb bakımından baştan sona Arapça kelimeler, terkipler ve benzetmelerden dolup taşan bu kitapta Türkçe bir kelimeye rastlamak hemen hemen mümkün olmadığı gibi, okuyucunun da kitap boyunca nokta koyup, bittiğini ve tamamlandığını anlayacağı bir cümle bulması da imkânsızdır. Kitap III. Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Mustafa'nın sadrıazamı Ragıb Mehmed Paşaya ithaf edilmiş olup *dört fıkra, bir hatime* üzerine tertip edilerek *Senedü's-Şuarâ* adıyla adlandırılmıştır. Eser, Kur'an-ı Kerîm'e, Peygamberin hayatına, şiirler ve şairler karşısındaki tutumuna, onun hadislerine dayanarak savunmasını yapmaktadır. Bu yolda tek başına değildir. Bu, divan edebiyatı şairlerinin, Divan Edebiyatı mensuplarının ortak bir savunmasıdır ve gerçeklere dayanmaktadır. Kitaptaki dört bölümden birincisi şiirlerin faziletlerini, hem akla, hem Kur'an-ı Kerîm'den ve hadislerden nakledilenlere dayanılarak, birtakım incelikleri, tanıkları ve delilleri ile ortaya konacaktır. Değerleri üzerinde böyle rekabet halinde olan şiirlere dil uzatan ve asıl söz sahiplerinin ve şiir-

lerin dillerinin güzelliğini çekiştiren anlayışsız mutaassıbların, bir âyette söylendiği gibi *hayvanlardan, hattâ onlardan bile daha sapıktırlar.*[5] Hicaz yolunda, yük taşıyan develeri sürerken söyledikleri türkülerle, onları şevke getirdikleri; dağ tepelerinde dolaşan ayıların bu gibilerin güftelerindeki nağmelerle oyuna kalktıkları görülüp dururken, bunlar *hacer şecer* menzilesinden aşağı ve beterdirler ve ne için yaratıldıklarından habersizdirler. Peygamberin "Çocuklarınıza şiir öğretin, bu yoldan onların zihni açılır, dilleri çözülür ve yürekleri cesaretlenir" hadisinden başka, "kişinin güzelliği dilinin fesahatindedir" hadisi de şiirin dayanaklarındandır.

Kitabın ikinci fıkrasında, Kur'an-ı Kerîm'de bulunan mevzun âyetlerle Peygamberin manzum düşen hadisleri sıralanmaktadır; bunların vezinleri de verilmiştir (s.35 vd.). Kur'an-ı kerîm'in âyetleri gibi, müşriklerin, Hazret-i Peygambere söz atanların, ona şairlik isnadında bulundukları için başka bir âyetle Peygamberi şiir öğrenmekten men' ve tenzih buyurmuşlardır[6]: "Biz ona şiir öğretmedik, bu ona yakışmaz da." Haşmet bu âyetin üzerinde durmaktadır. Ona göre, Peygamberimiz, şiir söylemekten men' buyurulup şiir inşadından yasaklanmış değillerdir. Zemahşerî bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: Biz ona Kur'an talim etmekle şiir öğretmedik. Haşmet bu âyetin tefsiri üzerinde başka delillere de dayanarak ve başka müfessirlerden de yararlanarak devam etmektedir (s. 55 vd.). Hattâ bir zaman Cahiliyye şiirlerinin de bazı hikmetle karışık şairlerini dinlerler ve "kimin söylediğine bakma, ne söylediğine bak" kaidesince söyleyeni bir yana bırakıp bu şiirlere rağbet buyururlardı. Peygamberin, huzurunda şiir okutulduğuna ve onun bunları dinlediklerine ve bundan zevk aldıklarına dair sonraki sahifelerde daha çok rivayetler bulunmaktadır.

Üçüncü fıkrada Peygamberimizin şairlerinin yanındaki değerleri ve kendilerine arz olunan kasidelere ve medhiyelere rağbetleri hakkında çok rivayetler anlatılmaktadır. Bu şairlerden biri de Ka'b b. Züheyr-dir. Bu şairin adı Ka'b b. Züheyr b, Ebi Selâme el-Müznî'dir. Meşhur *Muallakat şairi* Züheyr b.Ebi Selâme'nin oğludur. Hazret-i Ömer'e göre, Züheyr, insanların en güzel şiir söyleyeni idi. Doğum tarihi bilinmemekle beraber ölüm tarihi de kesinlikle belli değildir. Ka'b, hicretin dokuzuncu senesinde Müslüman olmuştur. Ka'b Müslümanlığı kabul ettiği için kardaşı Büceyre o kadar kızdı ki Hazret-i Peygamber aleyhine hicivler tertib etti. Ka'b'ın hicvinden dolayı, Hazret-i Peygamber kanının Müslümanlar için helâl olduğunu ilân etti. O andan itibaren yeryüzü Ka'be çok dar gelmeğe başladı. İslâm olmağa karar verdi. Hicretin dokuzuncu senesinde âni olarak, ağlaya ağlaya gece Medine'ye geldi. Sabah olunca Hazret-i Peygamberin bulunduğu mescide gitti; onun huzuruna geldi, kendisini tanıtınca, Ensardan biri Ka'b'ın üzerine atıldı, ya Resulallah, bana izin ver de onun boynunu vurayım, dedi. Bunun üzerine Hazret-i Peygamber "ilişme ona, o tevbe etmiş, Müslüman olarak gelmiştir," buyurarak onu men' etti. Ondan sonra, Ka'b, onu medh etmek için tertip ettiği *Bânet Suad..* diye meşhur kasidesini kendisine okudu. *"Suad uzaklaştı."* Bu Suad, Ka'b'ın sevgilisinin adıdır. Bu kaside, Cahiliyye devrinin kasideleri gibi *Nasîb* beytiyle başlamaktadır. Ka'b'ın bu şiiri, âdet üzere, sevgilisi Suad'ın ayrılığından duyduğu üzüntüsünü, kalbinin elemlerini ifade ile başlar, onun güzelliğini, onun peşinden nasıl koştuğunu anlatır, Ka'b bundan sonra asıl maksada gelir, sözü Hazret-i Peygambere getirir. Onu medh ederken belâgatin şahikasına çıkar: Resulüllahın bana vaadde bulunduğunu duydum; ondan afv umulur' diyerek özür diler, kasidenin kırkıncı beyti. Sonra *Şüphe yok ki Peygamber, dünyayı aydınlatan, şerri söküp atmak için çekilmiş, Allahın kılıçlarından bir keskin kılıçtır)* beytini söyleyince bu, Hazret-i Peygamberin çok hoşuna gitmiş ve yanında şaire verecek başka bir atiyye bulunmadığından, hemen sırtından hırkasını (bürde) ona hediyye etmiştir. Bu hediyye, Ka'b'ın yanında o kadar kıymetli idi ki, bir müddet sonra Halife Muaviye, kendisine bu hilât için onbin dirhem teklif ettiği halde vermedi. Ancak onun ölümünden sonra, halife, bu şerefli giyeceği onun mirasçılarından satın alabildi. O zamandan beri, Yavuz Sultan Selim'in Mısır fethinde alıp İstanbul'a getirdiği bu mukaddes emanet, evvelâ Şam'da, sonra 1258 yılında Moğollar tarafından zaptı sırasında, yanıncaya kadar Bağdat'da muhafaza edildi. Fakat sonradan kurtarılmış olduğu iddiası ortaya atıldı. Hâlâ, Topkapı Sarayı müzesinde muhafaza edilmektedir. Kaside-i Bürdeyi şerh edenlerle anonim şerhler gibi taştirler için bakınız, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı-5, Atatürk Üniversitesi basımevi, Erzurum, 1982, s. 163 vd.

Ka'b b. Züheyr, *Kaside-i Bürde*

1 Suat uzaklara gitti, kalbim şimdi çok üzgün, azat kabul etmeyen bir köle gibi onun izinde.

2 Suat, artık yok, ayrılık sabahı inleyen bir ceylân gibi sürmeli gözlerinin mağrur ve müstagni bakışlarıyla yad illere gitdi.

3 Önden bakılınca ince belli, arkadan görünüşü tombul kalçalı idi. Boyu, ne uzun, ne de kısaydı.

4 Gülümsediği zaman parlayan kor gibi beyaz dişleri, sanki şarapla ıslanır.

5 Ağzındaki ıslaklık, çakıllı geniş vadiden sızan pınarların kuşluk vaktinde esen Şimal rüzgârlarıyla serinlemiş sular gibi saf ve berraktır.

6 (O lâtif ve berrak suyu bulandırabilecek şeyi) rüzgârlar süpürüp atar; etrafındaki bembeyaz tepeleri gece bulutlarından süzülen bol yağmurla tertemiz yıkardı.

7 Suat, temiz soylu ve cömert huylu bir sevgilidir amma sözünde dursa, vaadini yerine getirse, hele öğüt dinleseydi daha çok güzel olurdu.

8 Fakat o, öyle bir sevgilidir ki, işi gücü âşıkını üzmek,yalancılık, vefasızlık ve dönekliktir. Onun mayası böyle yuğrulmuş.

9 Suat, hiçbir zaman bir hâl üzere kalmaz. Gülyabani gibi renkten renge, şekilden şekle girer.

10 Onun verdiği sözde duracağını sanmak, suyun kalburda kalacağına inanmak gibi olur.

11 Onun vaitlerinden sakın umuda kapılıp da mağrur olma, çünkü, rüyalar aldatıcıdır.

12 Suat'ın vuslat için verdiği sözler, Urkup[7]

adındaki yalancının aldatmalarına benzer. Onun vaitleri ancak asılsız şeylerdir.

13 Umarım ve dilerim ki sevgili benden uzaklaşmasın. Amma senin vuslatına erebileceğimi hiç de zannetmiyorum.

14 Suat, şimdi öyle bir yerde akşamladı ki, oraya ancak en asil ve yürük dişi develerle varılabilir.

15 Evet, şimdi onun bulunduğu yere varabilmek için pek iri cüsseli, ılgar yürüyüşlü yorulmak bilmeyen develer gerektir.

16 Öyle develer ister ki, terlediği vakit kulaklarının arkasından pınarlar boşansın; izleri belirsiz, ıssız çöl yollarını seve seve aşabilsin.

17 Koşarken bakışları görünmez ufukları delsin. Eşinden ayrılmış vahşi bir ak sığın gibi keskin gözleriyle çölün kızgın sert yollarını, kum tepelerini geride bıraksın.

18 Suad'a yetişecek devenin gerdan ve ayaklarının kuvvetiyle cüssesinin tenasübü en soylu mayalık develerden bile üstün olmalıdır.

19 Kalın ve uzun boynu, iri çehresi, geniş böğrü ile yapısı erkek deveyi andırmalıdır.

20 Onun deniz kaplumbağasından daha parlak olan derisini güneşte kalmış azgın geneler bile örseliyerek zayıf düşürememeli.

21 Dağ gibi heybetli, anası, babası temiz soydan, amcası, babası aynı tohumdan, uzun boylu, çevik yürüyüşlü olmalı.

22 Hattâ öyle semiz ve tombul olmalı ki, parlak derisi göğsüne ve uyluklarına tırmanmak isteyen genelerin ayaklarını kaydırmalı.

23 Yürürken baldırlarından etler fırlamalı, ön bacakları tombul, göğsünden iki yana fırlamış semiz bir yaban merkebi gibi atılışı serbest olmalı.

24 Gözleriyle gerdanı arası başının yular takılacak yeri ile çenesi katılıkta bileği taşını andırmalıdır.

25 Hurma dalı gibi uzun tüylü kuyruğu memesinin üstünden sarkmalı, meme uçlarını incitmemelidir.

26 Öyle çevik ve hafif bir tempoda yürümeli ki kara mızrakları andıran sert ve ince bacaklarıyla ayaklarını yere basıp kaldırması bir olmalı.

27 Deve halinden anlayan bilirkişiler böylesini yumru burnuyla kulaklarından tanırlar; asaletini uzunca yuvarlak çehrelerinden anlarlar.

28 Böyle bir deve demirden ayaklarıyla çakılları yerinden fırlatır, sert taşlık tepeler ayağına deri mahfaza takmadan rüzgâr gibi geçer.

29 Yolda coşup terlediği vakit, çölün kızgın serapları altında örtülü kalan ufak derelerle tepecikleri ön ayaklarının çevik hareketleriyle yorulmadan aşar.

30 Kertenkelelerin o parlak güneş altında yanan sırtı külde pişmiş ekmeğe döndüğü günlerde dahi o yılmadan koşar.

31 Öyle bir günde kervancı yolculara dinlenmelerini tavsiye ettiği ve siyah çekirgeler bile taşlar altında gizlendiği vakıtlarda dahi yorulmak bilmez.

32 Günün sıcaklığı artınca yürüyüşü de başkalaşır. Ön ayaklarını süratle değiştirerek çırpınması, tıpkı çocuğunu kaybetmiş uzun boylu, orta yaşlı bir ananın kollarını çırparak döğünmesine ve onu gören diğer çocuksuz kalmış kadınların da aynı teessürle o anneyi taklit etmesine benzer.

33 Evet, yürürken o çırpınmalar, ilk yavrusunun kara haberini alınca aklını kaçıran yaşlı bir annenin elleriyle göğsünü yırtması gibidir.

34 O, iki eliyle çarpa çarpa göğsünü yaralarken, üstünü başını da parçalar.

35 Şimdi Suad'ın hicranı yetişmiyormuş gibi iki tarafa göz gezdirip getiren rakıpler bana diyorlar ki Ebu Sülmanın oğlu sen artık kendini ölmüş say.

36 Güvendiğin dostlardan her kime baş vurdumsa, biz seninle uğraşamayız,başının çaresine bak,dediler.

37 Ben de onlara dedim ki o halde beni serbest bırakın,Tanrı neyi takdir etmişse o olur.

38 İnsanoğlu kaç yıl yaşasa günün birinde sırtı kanbur tahtaya binecek değilmidir?

39 Bana haber getirdiler. Tanrı Peygamberi sana ağır ceza verecek diye ısmarladılar. Ben de onun kapısına, bağışlanacağımı umarak geldim.

40 Allah resulüne özür dileyerek geldim. Çünki Tanrı Resulü yanında özürler kabul olunur.[8]

41 İlâhî hidayeti ile içi öğütler ve en yüce hakikatlerle dolu Kur'anı sana bir bağış olarak veren Allah için bana mühlet ver.

42 Beni rakiplerimin dedikodusu ile hırpalama; hakkımda pek çok söylentiler olmuşsa da o derece suçlu değilim.

43-44 Şimdi öyle bir makamda bulunuyorum ki burada gördüğüm ve işittiğim şeyleri bir fil görüp işitseydi muhakkak titrerdi. Burada ancak Allahın izniyle Peygamberin affına nail olmaktan başka bir şey kurtaramaz.

45 Ben de yüce Peygambere karşı itirazda bulunmadan sağ elimi onun intikam ve adaletli eline uzatıyorum, şimdi söz onun sözüdür.

46 Amma kendisiyle konuştuğum zaman bana sen suçlusun, sorumlusun diyecek olurlarsa nazarında en heybetli manzara bu olacaktır.

47 Çünki bu yüce arslan Asser mevkiinde yer yer sıralanan arslan yataklarının iç kısmındaki muhteşem yurdunda hüküm sürmektedir.

48 Bu öyle bir arslandır ki erkenden ava çıkar,çifte yavrusunu parça parça yerlere serilmiş insan etleriyle besler.

49 Kendi emsaliyle cenkleştiği vakıtda başını yerlere sermedikçe meydanı terk etmeyi nefsine haram sayar.

50 Onun heybetinden çölün yırtıcı arslanının sesi kısıktır. Onun dolaştığı yerlerde insanlar dolaşamaz.

51 Onun yaşadığı vadide gücüne, kuvvetine güvenen nice babayiğitlerle silâh ve elbiseleri paralanmış, kendileri kurda kuşa yem olmuştur.

52 Şüphe yok ki Peygamber, Allahın insanları nura ve hidayete sevk eden en keskin kılıçlarından bir kılıçtır.[9]

53 Kureyşten ileri gelenler arasında cömert ve fedakâr bir zümre Mekke vadisinde İslamı kabul ettikleri vakit sözcüleri onlara buradan göçün dediler.

54 Onlar göçtüler, ancak çarpışma sırasında zayıf, silâhsız ve müdafaasız olanlar yerlerinde kaldılar.

55 Evet onlar (din gayretiyle) burunları havada gezen koç yiğitlerdir, zırhları Davud'un harpte işleyip giydiği demir gömlektir.

56 Uzun ve parlak zırhlarının sağlam ve metin büklümleri ayrık otlarının halkaları gibi biribirine geçmiştir.

57 Mızrakları düşmana saplanırken aslâ şımarmazlar. Bir yenilgiye uğradıkları zaman da üzüntü duymazlar.

58 Yürüyüşleri asîl ak develer gibi pervasızdır; bu kahramanlar ancak yiğitçe saldırışları ile karı yüzlü düşmana yüz-geri ettirmeleri sayesinde kendilerini korurlar, yaralandıkları vakit ancak göğüslerinden vurulurlar; onların ölüm denizlerinin dalgalarından korkuları yoktur.[10] ☆

Notlar

1 Şuarâ Suresi, âyet 224.

2 Bakara suresi, âyet 115

3 Meredith-Owens neşri, London, 1971.

4 Kınalızade Hasan Çelebi, cilt-I, Eleştirmeli baskıya hazırlayan, Dr. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978 *Zikr-i Mevani-i eyyam ve alaik-ı sipihr-i nâfercam,s. 35*

5 A'raf Suresi, âyet 179.

6 Yâsin Suresi, âyet 69.

7 Urkub. Amalika kavmından bir kimse adıdır ki Urkub b. Sahr, yahut İbn Ma'd b. Esed'dir. Asrında kizb ve düroğla ve hulf-i vaidle mesel idi. Mevâid-i Urkubiyye meşhurdur. Menkuldür ki, bir kimse ki kendi biraderi olacaktır, gelip kendisinden bir mikdar hurma taleb eyledikte Urkub baş üstüne, şu hurma ağaçlarım çiçeklendikte vereyim diye va'd eyledi. Hurma çiçeklendikte koruk olmasına talik edip ve koruk oldukta kızarmasına ve kızardıkta ratab olmasına ve ratab oldukta kemale reside olup semer olmasına ihale eyledi. Vaktaki semer oldukta bir gece mahfice kesüp der-enbar eyledi ve biraderine bir dane vermedi. Bu güne kizb ve hulfleri sebebiyle elsine-i enamda darbımesel olmuştur *(Kamus Tercümesi*, I, 381 vd.).

8 Bu beytle Peygamberin medhine girmiştir.

9 Hazret-i Peygamber bu beytten o kadar hoşlanmıştır ki sırtındaki hırkayı çıkarıp Züheyr'in omuzlarına koymuştur.

10 Ka'b b. Züheyr hakkında bak: *Kamusü'l-alam*, V, 3867; el-Müncid, 439; Banet Suad.., s. 63; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Kaside-i Banet Suad, Kaside-i Bürde, V, 212, v.d.; Ka'b b. Züheyr, Eldktür, es-Seyyid İbrahim Muhammed, Kaside-i Banet Suad, el-kütübü'eslami, Beyrut, 3771, s. 26-41; Süleyman Tülücü, *Atatürk Üniversitesi, İlâhiyyat Fakültesi Dergisi* (Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1982) 5. sayı,s. 159-173; *Tercüme Dergisi*, 1961, s. 75-76 (s. 90-97). Çeviren, M.Nuri Gençosman.

Fetihten Sonra İstanbul ve Rum Toplumu

M. ZAFER KARACA

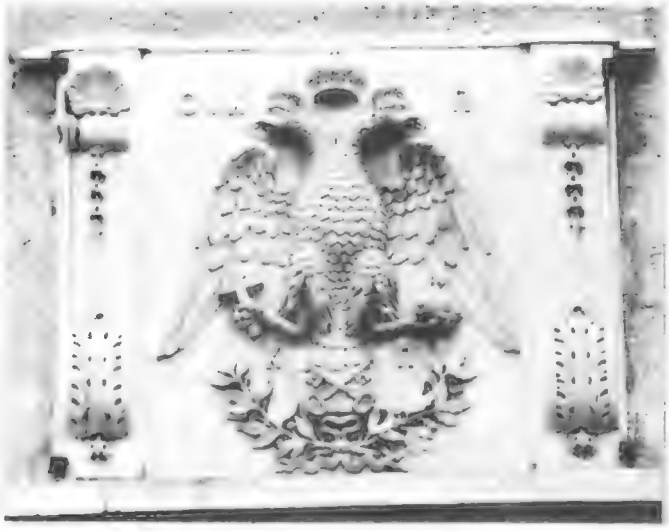

Fener'deki Hagios Georgios Kilisesinin Batı Cephesinde, kapının üstündeki (Bizans geleneğinden) Ekümenik Patriklik arması-Çift başlı kartal

Eski Yunan döneminde "Byzantion" adlı bir koloni kenti iken, İ.S. 330'da "Konstantinopolis" adıyla Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, imparatorluğun 395 yılında ikiye bölünmesiyle, Doğu Roma'nın başkenti ve tarihte "Bizans" olarak anılacak bir uygarlığın da merkezi olur.

Bizans döneminde, ekonomik ve sosyal önemiyle bir dünya başkenti konumuna ulaşan İstanbul, aynı zamanda Hıristiyanlık alemindeki dinsel tartışmalarda önemli bir boyut oluşturan "Ortodoks"luğun da merkezi durumuna gelir.

İstanbul'un böylesine önem kazanması ve "Kutsal Roma"yı etkileyen ihtişamı, Hıristiyanlar arasındaki dengenin sarsılmasına yol açar. İki merkezliliğin yok edilmesi amacıyla başlatılan Latin istilası sırasında 1204'te Latin İmparatorluğu'nun merkezi olan kent, 1261 yılında tekrar Bizans yönetimine geçer.

Latin istilası, kısa sürmesine karşın İstanbul'da önemli tahribatlar yapar. Kentin bu dönemde bozulan imar ve iskanı, bir daha eski düzenine getirilemez. Bu yıllarda yaşanan büyük yangın ve göçlerin de etkisiyle, sosyal ve ekonomik sistem önemli ölçüde farklılaşır. Bizans uygarlığı bundan sonraki iki yüzyılda en parlak dönemlerinden birini yaşamasına karşın, istila yıllarının İstanbul'da yarattığı olumsuzlukları yok edemez. İstanbul'un 1453'de Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle kentte Bizans dönemi de sona erer[1].

Kuzeyinde Haliç'e, güneyinde Marmara'ya kıyısı olan, üçgen biçimi alanda ve yedi tepe üzerinde kurulmuş bir şehir olan İstanbul, Marmara ve Haliç'te deniz surları, batısında ise kara surları ile çevrilidir. İstanbul'u çevreleyen surlar, belli aralıklarla yer alan ve şehre giriş-çıkışın sağlandığı kapılarla geçit verir[2]. Çevredeki yerleşimler de bu kapıların adlarıyla anılır. Surlar ve kapılar yüzyıllar içinde büyük ölçüde tahrip olmasına karşın, bu yerleşim alanları günümüzde aynı adlarla anılmaya devam etmektedir.

Osmanlılar tarafından fethedildiği sırada İstanbul, Latin istilasının olumsuz izlerini silememiş, yıkık ve terkedilmiş bir kent görünümündedir. Latinlerin ticareti büyük ölçüde Galata'ya kaydırmış olması, o dönemdeki büyük yangın ve göçler nüfusun azalmasına, kentin küçülmesine neden olmuştur[3].

15. yüzyıl İstanbul'unu tanımlayan eserlerde, büyük mahalleler ile kent dokusunun yerini, geniş

bağ-bahçeler arasında kalan manastırların aldığı, iskanın azaldığı[4], şehirdeki yerleşim birimlerinin ise birbirinden uzak ve hendeklerle çevrili olduğu[5] belirtilmektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında Cristoforo Buondelmonti'nin hazırladığı İstanbul haritasında, kilise ve manastırların çevresi dışında büyük boş alanların bulunduğu kaydedilmektedir[6].

Fetihten önceki yıllarda İstanbul'u ziyaret etmiş olan gezginler, kentin nüfusunu 40-60 bin dolayında tahmin ediyorlardı. Bu bilgileri, 1437 tarihli bir belgenin de katkısıyla değerlendiren A. M. Schneider[7], şehrin 15. yüzyıl ortasındaki nüfusunu, 40 bin olarak saptamaktadır. Karpat'a göre[8], fetih sırasında İstanbul'un nüfusu 60 bin kişi civarındadır. Runciman, kentin bu dönemdeki nüfusunun, 12. yüzyıldaki nüfusun onda biri kadar olduğunu belirtir[9].

Osmanlıların İstanbul'u fethi sırasında kentte küçük-büyük, sağlam-harap yüze yakın kilisenin bulunduğunu açıklayan S. Eyice'ye göre[10] R.Janin, bu dönemde manastırlar hariç olmak üzere, en çok elli kilisenin ayakta kaldığını, bunlardan ancak onsekizinin faaliyetini sürdürdüğünü belirtir. Bizans döneminin son yıllarında birçok kilisenin harap durumda olduğunu hatırlatan S. Eyice[11], Bizans'ın son tarihçilerinden Dukas'a dayanarak, Yedikule'deki surların onarımında, kiliselere ait yapı malzemesinin kullanıldığını kaydetmektedir.

İstanbul'un fethinden sonra, bizzat Fatih Sultan Mehmet tarafından (1451-1481), kentteki yaşamın düzenlenmesine ilişkin yoğun girişimler başlatılır. İlk olarak, şehir surlarının onarımı ile boşalmış olan kentin nüfus sorunu ele alınır. 'Subaşı' unvanlı Karışdıran Süleyman Bey, II. Mehmet tarafından surların onarımı ve çeşitli mesleklerden Türklerin İstanbul'a göç ettirilerek, iskanlarından sorumlu tutulur[12].

İstanbul'da ev ve dükkanların, kayıt ve dağıtımını yapmak, şehirde iskanı sağlamak üzere, Bursa Subaşı'sı Cebe-Ali Bey ve yeğeni Dursun Bey'in görevlendirildiğini, fetih sırasında ve Ayasofya'ya girişinde Fatih'in yanında yer alan Dursun Bey'in, daha sonra bu görevi amcasının yerine üstlendiğini, kendi hazırladığı tarih kitabından öğreniyoruz[13].

II. Mehmet, kentin büyük ölçüde sarsılmış olan sosyal ve ekonomik yapısını yeniden düzenlemek amacıyla, toprakları üzerinde yaşayan farklı uluslara mensup insanların, İstanbul'a göç ettirilmeleri konusunda emir çıkartır. Fetih sırasında şehri terkedenlerin geri gelmelerini teşvik amacıyla, kentteki yaşam koşullarına ilişkin bazı kolaylıklar sağlanarak, toplu göçler özendirilir.

İstanbul'un fethedildiği dönemin Rum tarihçisi İmroz'lu Kritovoulos'a göre, fetihten sonra, II. Mehmet'in emriyle şehrin en güzel yerinde bir imparatorluk sarayı ile Haliç'te bu sarayı da koruyacak bir hisar yapılır. Bu işlerde çalıştırılan mahkumlara belirli bir ücret ödenmesi de hükme bağlanır[14].

İstanbul'da nüfus sorununun çözümü için gösterilen çabaların yetersiz kalması üzerine, kente göçler zorunlu kılınır[15]. 17. yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi (1611-1682 sonrası) de fetih döneminde Anadolu ve Rumeli'deki tüm valilere göç konusunda yazılı emir yollandığını belirtmektedir[16].

İstanbul'a göç eden Müslümanlar merkezde, Hıristiyan ve Yahudiler ise çevredeki mahallelerde yerleşirler. Böylece, farklı kökendeki toplumlar, kendi mahallelerini oluşturur. Bu mahalleler, genellikle göç edenlerin geldikleri yerin adıyla anılırdı. Aksaray, Belgradkapı, Çarşamba, Karaman, Kefe mahalleleri bu şekilde adlandırılmıştır[17].

İstanbul'a göç edenler, geldikleri yerdeki sosyal yaşam biçimlerine göre, deniz kenarında ya da iç kısımlarda yaşamayı tercih ediyorlardı. Fatih döneminde ayrıntılı bir kentleşme programı olmamakla birlikte, yerleşim merkezi olarak tesbit edilen genel ve özel bölgeler vardı. Bedesten, Tahtakale, Fatih semtleri genel, Eski ve Yeni Saraylar ile Yedikule Hazine Burcu özel bölgeleri oluşturuyordu[18].

Göçlerle İstanbul'a gelenler için özellikle zenaatkar ve meslek sahibi olanlar tercih ediliyor, bu tür becerileri olanlar şehire, diğerleri çevreye yerleştiriliyordu[19]. Sanatçı, marangoz ve gemiciler II. Mehmet'in emrine alındı. Genelde denizcilikle uğraşan Rumlar Haliç çevresinde, çoğunluğunu Rumların oluşturduğu acemi oğlanlar ise Fener'de iskan edildi. Deniz kenarını seçenlerin Haliç'te yoğunlaşmasının gerekçesi, burarın İstanbul'un 'ana liman'ı olmasıydı[20].

İstanbul'un iç kısımlarındaki semtler, Bizans dönemindeki "Mese" üzerinde yer alan ve şehrin anayolu durumunda bulunan "Divan Yolu"nun çevresinde dağılıyordu. Şehrin büyüme sürecinde, yollar boyunca önemli mimari eserler inşa edilmiştir.

15. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da başlatılan imar faaliyetleri kapsamında, yeni yapılan cami, mescit ve külliyelerin etrafında mahalleler oluşturuldu. Bu mahalleler, çevresinde kuruldukları cami veya mescidin adıyla anılır. Tahta minare, Kızıl minare, Balabanağa, Küçük Ayasofya Mahalleleri adlarını böyle almıştır[21].

Bu dönemin külliyelerinde, daha önce Bursa ile Edirne'de uygulanan ve vakıf yoluyla idare edilen imaret sistemi görülür. Kentteki yerleşimler, dinsel bir merkez çevresinde oluşan ve hizmet, üretim, alım-satım unsurlarını da içeren ekonomik kuşağı çevreliyordu. 1922 yılında İstanbul'un surlar içinde bulunan 280 mahallesinden 183'ü Fatih Sultan Mehmet zamanında kurulmuştu[22].

İstanbul'un fethinden sonra, Bizans dini yapıları cami, mescit, tekke, imaret veya depo olarak da kullanılmıştır[23]. II. Mehmet döneminde ilk olarak, şehrin en büyük kilisesi, Hagia Sophia camiye çevrildi. Daha sonra Christus Pantepoptes Manastırı'nın kilisesi 'Eski

İmaret Camii'ne çevrilirken, Christus Akataleptos Manastırı'nın kilisesi 'Kalenderhane' adıyla dervişlere zaviye olarak verildi[24]. Bizans döneminin önemli bir yapı topluluğu olan Pantokrator Manastırı, medrese ve mescit olarak kullanılmaya başlandı. Galata'nın en büyük kilisesi San Paolo-Domenico, 'Arap Camii'ne çevrildi.

Dönemin büyük ve önemli yapılarının yanı sıra, bazı Bizans kiliseleri de mescit, tekke, hamam olarak kullanılmıştır[25]. Bu kiliselerden mescit olarak kullanılanlar, İstanbul'un fethine katılmış kumandanların adlarına ithaf edilmiştir[26].

Şehrin merkezinde, Divanyolu ve saraylar çevresinde yer alan dini yapılar dışında birçok kilise ve manastır, II. Mehmet döneminde Hıristiyanların kullanımına bırakılmıştır. Hagia Sophia'dan sonra İstanbul'un ikinci büyük kilisesi olan Oniki Havari Kilisesi, Rum Ortodoks Patrikhanesi olarak ayrılmıştır[27].

İstanbul'un fethinden sonra surların onarımı sırasında, kara surlarının güneyinde bulunan 'Altın Kapı'da Yedikule Hisarı, kent merkezinde Bizans dönemindeki 'Forum Tauri'de, Haliç'e nazır 'Saray-ı Atik' inşa edildi.

İstanbul'da Eski Saray'ın güneyinde, 1455-61'de inşa edilen "İç Bedesten", çevresinde ticaret ve zenaat işlerinin yoğunlaştığı bir merkez olmuştur. dönemin ilk han yapısı olan "Kürkçüler Hanı" ve sonradan Sırmakeş Han olarak adlandırılan Darphane de buradaydı. Bu yapıların arasında ve yan sokaklarda giderek çoğalan dükkan ve pazar yerleri ile bölge, ekonomik faaliyetlerin yürütüldüğü bir alan haline elmiştir.

Fatih sultan Mehmet döneminin en önemli dini yapı topluluğu olan Fatih Külliyesi, Patrikhane Pammakaristos Manastırı'na taşınınca, Oniki Havari Kilisesi'nin yerinde inşa edildi. Yapımı 1463-1470 yılları arasında gerçekleştirilen külliyeyi oluşturan yapılar arasında sekiz büyük, sekiz küçük medrese ile cami, darüşşifa, tabhane, hamam, çarşı ve türbe bulunmaktadır[28]

İstanbul'un önemli bir noktasında; Haliç, İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi'ni gören tepe üzerinde yeni bir saray yapımına başlandı. Zeytin ağaçlarıyla kaplı bu geniş alanda, 1465-70 yılları arasında inşa edilen ve sonraki yıllarda Topkapı Sarayı olarak adlandırılan Saray-ı Cedid, yine bu dönemde yapılan "Çinili Köşk"ü de kapsıyordu[29]

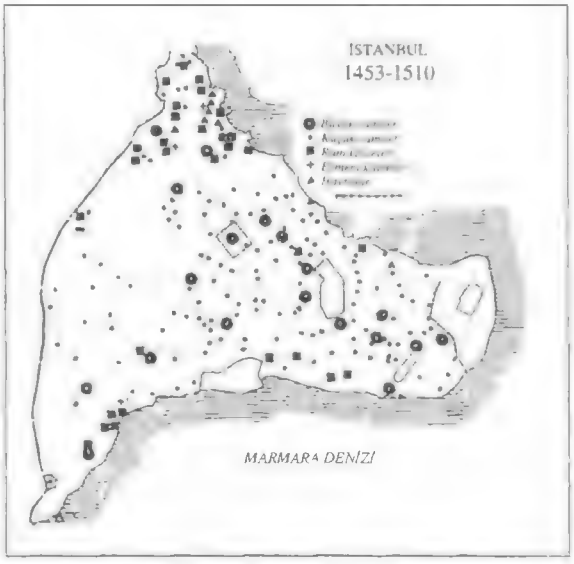

A.M. Scheider'den

Fetihden sonraki dönemin imar çalışmaları arasında, Mahmut Paşa, Murat Paşa gibi vezirler adına yapılan cami, medrese, hamam ve mektepler ile zengin tüccarların yaptırdığı mahalle mescitleri de yer almaktadır.[30] Şehirde su ihtiyacını karşılamak amacıyla "Halkalı" su yolu ve "Kırkçeşme" tesisleri inşa edilir.

Bu dönemde İstanbul'da, onyedisi kiliseden çevrilmiş ve doksanikisi halen kullanılan 207 camii bulunmaktadır. Ayrıca kentte 24 mektep ve medrese, 32 hamam, 12 han ve 3 bedesten inşa edilmiştir. İstanbul'un 13 ve 15. yüzyıllar arasındaki önemli mimari yapılarını gösteren haritada, üçü Latinlere ait olmak üzere, ondokuz kilise ve yedi mescit belirtilmiştir.[31]

İstanbul'da 15. yüzyılın ikinci yarısındaki yerleşimin toplumlara göre dağılımı, Topkapı Sarayı arşivinde bulunan 882 (1478) tarihli belgede belirlenmektedir. Bu belgede, Müslümanların 8951, Rumların 3151, Yahudilerin 1647, Ermenilerin 756, Kefeli'lerin 267, Çingeneler'in 31 evi olduğu kaydedilmektedir.[32] Aynı belgeye göre Galata'da Müslümanların 535, Rumların 592, Ermenilerin 62, Frenklerin 32 evi vardır. Belgede belirtilen dükkan sayısı ise İstanbul'da toplam 3667, Galata'da 260'tır.[33]

Osmanlı döneminde Hıristiyanların ödediği 'cizye' vergisinin tahsilatını gösteren 1488 yılı kayıtlarına göre, Akkerman'dan gelen hıristiyanların oturduğu mahallede 760 hane bulunmaktadır. İstanbul ve Galata'daki Akkermanlı'ların tamamı ise 1117 hanedir.[34]

Topkapı Sarayı Arşivindeki 1478 tarihli belgede belirtilen ev sayısından hareketle, İstanbul'un 15. yüzyılın ikinci yarısındaki nüfusu, Schneider'e göre 60-70 bin, Ayverdi'ye göre 120-140 bin kişidir.[35]

İstanbul'da göçlerle artan nüfus 1455, 1466 ve 1472 yıllarında yaşanan veba salgınları sonucu yeniden azalır. 1480 yılında şehrin nüfusu 80 bin dolayındadır. Kentteki nüfusun % 58'ini Türkler, % 23'ünü Rumlar, % 19'unu Ermeni ve Yahudiler ile Latinler oluşturmaktadır. Müslüman olmayan toplumlar belirli bölgelerde yoğunlaşarak, zenaat ve ticarette önemli bir yer tutar. Rumlar Haliç'in kıyı kesiminde, Balat'a kadar Fener'de ve Samatya'nın güneyinde bulunurken, Ermeniler Kumkapı'da ve Samatya'daki Sulu Manastır bölgesinde, Yahudiler ise Balat'ta toplanmışlardır.[36]

İstanbul'un iskan süreci izlendiğinde, mevcut ve göçlerle gelen Rumların dini yapıların çevresinde toplandıklarını görürüz. Dini

yapılar ise önceleri nüfusun seyrek oluşu nedeniyle, genellikle surlardan şehire girişlerin sağlandığı kapıların yakınında odaklanmıştı. Yerleşim merkezleri de Hıristiyanların yeni kilise inşa etmelerine ilişkin yasak sonucu, eski kilise ve yerleşimler çevresinde büyümüş ve surlar içinde kalmıştır.

İstanbul'da fetihden sonraki yerleşimin dini yapılar çevresinde oluştuğu görüşünden hareketle, Schneider tarafından hazırlanan bir haritada kıyılarda yoğun olan nüfusun, iç kısımlara doğru azaldığı görülmektedir.[37] Bu belgede, mescitlerin şehrin genelinde yaygın olduğu, büyük camilerin ise Divanyolu, Bayezit merkez olmak üzere, Fatih üzerinden Edirnekapı'ya ve Aksaray üzerinden Yedikule'ye doğru dağıldığı görülür. Haliç'te Fener-Edirnekapı-Ayvansaray üçgeni, farklı cemaatlerin yoğunlaştığı bir bölge olarak dikkati çekmektedir.

Schneider'in haritasında yer alan dini yapılara bakıldığında Rumlara ait; Kumkapı'da dört, Samatya'da altı, Fener-Edirnekapı Ayvansaray üçgeninde onyedi kilise görülür. Bu veriler, Rum toplumunun adı geçen bölgelerdeki yoğunluğunu ortaya çıkarmaktadır. İmroz'lu tarihçi Kritovoulos da göçlerle gelen Rumların, Fener ve Samatya'da toplandığını tesbit etmişti.[38]

Kentte bazı kiliselerin camiye çevrilmesi, bazılarının tahrip edilmesi ya da yıkılması sonucu, Hıristiyanların kullanımında az sayıda kilise kalır.[39] Rum Ortodoks toplumunun dini yapıları, artan nüfus nedeniyle de sayıca yetersiz kalmış, eskilerinin yerine yeni kilise yapımına veya onarımlara yönelinmiştir. Osmanlı yönetiminin getirdiği kurallar ve sınırlamalar çerçevesinde yürütülen imar faaliyetleri sonucu, Rum Ortodoks Kiliseleri'nin mimarisine tekdüzelik hakim olmuştur.

Fetihten sonra İstanbul'da, Müslüman olmayan toplumların sosyal ve ekonomik konumunun düzenlenmesi için çalışmalar yapılır. Öncelikle bu toplumların dini durumu ele alınır. Fatih Sultan Mehmet'in emri ile, Rum Ortodoks toplumunun dini liderliğine seçilen Georgios Skolarios,"II. Gennadios" adı ile patrik olur.[40] Patrik II. Gennadios, Hıristiyan toplumu içinde tek hakim durumundaki Papalık yönetimine karşı, Ortodoks'luğun şiddetli savunucusu idi.

II. Mehmet, bir ferman ile Patrik, Patrikhane ve Rum Ortodoks toplumunun yasal konumunu belirler.[41] Aslı daha sonra yandığı için, ilan ediliş tarihi bilinmeyen bir fermanın sağladığı statü ile Patrik, Bizans İmparatorluğu dönemindeki haklarından daha fazlasına kavuşur.[42] Ferman, sonraki dönemlerde padişahların tahta çıkışlarında yenilenecektir.

Fermanın getirdiği ibadet serbestisi ve kendi dini liderlerini seçebilme hakkının yanı sıra, Hıristiyan toplumunun can ve mal güvenliği sağlanıyor,kiliselerinin varlığı kabul ediliyordu. Artık Hıristiyan cemaati evlenme, cenaze ve benzeri adetlerini özgürce uygulayabilme hakkına sahipti.[43]

Osmanlı yönetiminde Patrik, Vezir ile aynı statüde tutuluyor, kendisine Divan'da yer veriliyor ve maiyetindeki diğer yöneticiler ile birlikte, her türlü hizmet ve vergiden muaf tutuluyordu. Rum cemaati ilgilendiren konuların görüşüldüğü Meclis'e başkanlık eden Patrik, hukuki ve cezai işlerde tam yetkili idi.[44] Rum Kiliseleri üzerinde otorite kullanma hakkına sahip olan İstanbul Patriği, aynı zamanda tüm Ortodoksların da ruhani lideri idi.[45]

Patrikhane olarak ilkin, İmparator I. Konstantinos (324-337) döneminde yaptırılan, imparator ailesinin mezarlarının da bulunduğu ve kentin ikinci büyük kilisesi olan Oniki Havari Kilisesi belirlenir. Ancak bu kilisenin çevresindeki mahallelerde Hıristiyan kalmaması, bölgenin ıssız oluşu ve güvenliğini yitirmesi üzerine, 1455 yılında Patrikhane boşaltılarak, Padişah II. Mehmet'in verdiği izinle, Pammakaristos Manastırı'na taşınır.[46]

Pammakaristos Manastırı, İmparator II. Ioannes Komnenos (1118-1143) tarafından XII. yüzyılın başında yaptırılmıştı. Çok sayıda Hıristiyan göçmenin yerleştirildiği Çarşamba semtinde, Kadınlar Manastırı olarak kullanılan yapı, On İki Havari Kilisesi'ne göre daha küçük ve güvenli olup, yönetimi daha kolay idi. Patrikhane uzun süre faaliyetini burada sürdürdü.[47]

Pammakaristos'a taşındıktan sonra Patrikhane'yi ziyaret eden Fatih Sultan Mehmet, Patrik ile yaptığı dini konulardaki görüşmeler sırasında, Hıristiyanlık dinini anlatan yazılı bir açıklama ister. Patrik II. Gennadios'un hazırladığı, Hıristiyanlık dinini tanıtan yazılı açıklama, yirmi paragraftan oluşan bir belge halinde Fatih'e sunulur.

Bir öğreti olarak Hıristiyanlık dininin anlatıldığı ve "II. Gennadios İtikadnamesi" olarak bilinen bu belge, "İstanbul (Yeni Roma) Patriği Gennadios Skolarios Efendi'nin, Hıristiyanların doğru ve kusursuz itikadları, hakkında, agarinlere (müslümanlara) verdiği itikad beyannamesi" olarak tanıtılmaktadır.[48]

Fatih Sultan Mehmet'in Hıristiyanlara tanıdığı haklar, sonraki dönemlerde zaman zaman kısıtlanmaya çalışılacaktır.[49] Ancak iç gelişmeler ve özellikle imparatorluğun siyasi gücünün zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkan dış etkenler, buna imkan vermez. Tanzimat (1839) ve Islahat (1851) Fermanlarının getirdiği haklar ise sorunu bu açıdan çözümlemiştir.

Tarihte her zaman önemli bir kent olan İstanbul, günümüzde de yaşadığımız etkilerin kanıtladığı gibi, Bizans ve Osmanlı uygarlıkları tarafından belirlenmiştir. Uzun bir süreç oluşturan bu dönemde önemli katkısı olan Rum Ortodoks toplumu, farklı iki kültür olan Bizans'tan Osmanlı'ya geçişin halkalarını oluşturmuştur. İstanbul, Rum Ortodoks toplumun yaşam bulduğu ve yaşamında önemli katkıların bulunduğu bir kenttir. ☆

1 Karaca, Zafer M. "İstanbul'da Fetih sonrası İnşa Edilen Kiliseler." (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992: 8.

2 İnciciyan, P. G. *XVIII. Asırda İstanbul,* (Çev. Hrand D. Andreasyan) İstanbul, 1956:3 18. yüzyılda, Marmara deniz surları üzerinde batıdan sırayla; Narlıkapı, Samatya Kapısı, Davudpaşa Kapısı, Yenikapı, Kumkapı, Çatladısu Kapısı, Ahırkapı yer alır. Haliç deniz surları üzerinde doğudan sırayla; Bahçekapı, Balıkpazarı Kapısı, Zindankapı, Odunkapı, Ayazma Kapısı, Unkapanı Kapısı, Cüb'Ali Kapısı, Ayakapı, Yenikapı, Petri Kapısı, Fenerkapı,Balat Kapısı, Ayvansaray Kapısı vardır. Kara surları üzerinde kuzeyden sırayla; Eğrikapı, Edirnekapı, Topkapı, Mevlanakapı, Silivri Kapısı, Yedikule Kapısı bulunmaktadır (İnciciyan 1956:10).

3 Ayverdi, Ekrem H. *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskanı ve Nüfusu.* Ankara, 1958:70.

4 Schneider, Alfons M. 'XV. Yüzyılda İstanbul'un Nüfusu." *Belleten,* 61 (1952):35-48:36.

5 Runciman, Steven *The Fall of Constantinople 1453.* Cambridge, 1965:202.

6 Eyice, Semavi "Tarih İçinde İstanbul ve Şehrin Gelişmesi." *Atatürk Konferansları,* VII (1975): 89-182: 113

7 Schneider 1952:39.

8 Karpat, Kemal H. "Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church." *The Greek Orthodox Theological Review,* 1-2 (1986): 131-155: 134

9 Runciman 1965:202.

10 Eyice 1975:112.

11 Eyice, Semavi "İstanbul'un Camiye Çevrilen Kiliseleri." *Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı Dergisi,* II (1986): 9-18:9. Eyice, R. Janın'e dayanarak, İstanbul'un fethi sırasında ayakta kalan kiliselerin elliyi aşmadığını, bunlardan faaliyetini sürdüren ancak onsekiz kilisenin kesin olarak saptanabildığını belirtiyor.

12 Danişmend, İsmail H. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* İstanbul, 1947:268.

13 Tursun Bey, *Fatih'ın Tarihi "Tarih-i Ebul Feth".* İstanbul, 1973:59.

14 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror.* (Trans. Charles T. Rigs), New Jersey, 1954:93

15 Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi II.* Ankara, 1988:154

16 Schneider 1952:41.

17 Eyice, Semavi "İstanbul'un Mahalle ve Semt Adları Hakkında Bir Deneme". *Türkiyat Mecmuası,* XIV (1965): 199-216:215

18 Raby, julian "el Gran Turco-Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts of Christendom." (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Oxford: Faculty of Oriental Studies, 1980:249

19 Ayverdi 1958:74

20 Raby 1980:209,238

21 Aktepe, Münir "XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri" *İstanbul Enstitüsü Dergisi,* III (1957): 109-139:115.

22 Barkan, Ö.L. ve Ayverdi, E. H. *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli.* İstanbul, 1970: 10. 11.

23 İstanbul'un fethinden sonra Bizans dini yapılarından çevrilen cami, mescit ve diğer yapılar, Hafız Hüseyin Ayvansarayi'nin (?-1787) *Hadikatü'l-cevami* adlı eserinde belirtilmektedir. 1779 yılında hazırlanan ve iki cilt halinde 1281 (1864)de İstanbul'da yayınlanan eserde, 1769 yılına kadar İstanbul'da bulunan 874 cami ve mescit tanıtılır. Tahsin Öz'ün bu eserden geniş ölçüde faydalanarak hazırladığı, iki ciltlik kitabı da sözkonusu yapıları kapsamaktadır. (Öz, Tahsin *İstanbul Camileri,* Ankara, 1987)

24 Otürken, Yıldız S. "İstanbul Kiliselerinin Fetihten sonra Yeni Görevleri, Banileri ve Adları." *Hacettepe Beşeri Bilimler Dergisi,* X, 2 (1979): 71-85: 71, 72

Bizans kilisesinden dönüştürülen yapılardan, Eski İmaret Camii'nin Christus Pantepoptes, Kalenderhane Camii'nin ise Christus Akataleptos manastırlarının kiliseleri olduğu konusunda araştırmacılar aynı görüşte olmalarına rağmen, bu husus kesinlik kazanmamıştır.

25 Otüken 1979:71-75.

Bu dönemde Mangana'daki Hagios Georgios Kilisesi zaviyeye dönüştürülürken, Samatya'daki Etyemez tekkesinin muhtemelen Dios Manastırı'na ait bir yapı olduğu, adı bilinmeyen ve hamama dönüştürülen bir kilisenin de I. Mahmut döneminde (1730-1756) tekke olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Hagia Eirene Kilisesi fetihten bir süre sonra silah deposu haline getirilmiştir.

26 Eyice 1986:10.

Balabanağa, Hoca Hayreddin, Kasım Ağa, Mustafa Çavuş, Sancaktar Hayrettin, Toklu Dede mescitlerinin banileri, bu konuda örnektir. Ayrıca Altımermer Mescidi ve Demircıler Mescidi ile kısa süre sonra yıkılan Güngörmez Mescidi de kiliseden çevrilmiş yapılardır.

27 Eyice, Semavi "Fetihten Sonra İstanbul'daki Kiliselerin Durumu." *Türk Yurdu,* XXX (1965): 33-34.

28 Eyice 1975: 115

29 Müller-Wiener, Wolfgang *Bildlexikon zur Topographie İstanbuls.* Würzburg. 1977:29

30 Ötüken 1979:74.

Bu dönenin vezirlerinden Mahmut Paşa tarafından yaptırılan cami, 1463 yılında yıktırılan, Mikhael Steiros'a ithaf edilmiş bir kilisenın yerine inşa edilmiştir.

31 Müller-Wiener 1977: Abb 4.

Haritada şu yapılar belirtilmektedir. Andreas Krisei, Khora, Hagia Eirene ve Hagia Sophia, Hagia Euphemia, Hagios Demetrius Kananu, Hagios Georgios Kyparisso, Hagios Georgios Manganon, Hagios Sergios Bakhos, Holy Aposteles, Lips, Myrelaion, Pammakaristos, Pantepoptes, Pantokrator, Philanthropos, Studios Saint Benoit, San Michel, San Paolo Domenico, Esekapı Mescidi, Kefeli Mescidi, Kilise Camii, Odalar Camii, Sinan Paşa Mescidi, Toklu Dede Mescidi. Haritada bu yapılar, kilise ve cami-mescit adlarıyla verilmekte, oysa haritanın kapsadığı dönem ile yapıların cami ve mescide dönüştürülme tarihleri uygun düşmemektedir.

32 Barkan ve Ayverdi 1970: XIV.

İstanbul'daki bu evlerin ortalama yüz metrekareden fazla, altta avlu, üstte ikametgah olmak üzere iki katlı olduğu, "Ayasofya Tahrir Defteri"ne dayanılarak belirtilmektedir. (Ayverdi 1958:81).

33 Bu belge, Schneider tarafından da değerlendirilerek benzer sonuçlara varılmıştır (Schneider 1952:44).

34 Barkan, Ömer L. "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına ait Muhasebe Bilançoları." Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi, I,1 (1964): 1-117· Ek cetvel I.

35 Schneider 1952: 44, Ayverdi 1958:82

36 Müller-Wiener 1977: 29,33

37 Schneider 1952: 44, Lev. X

38 Ayverdi 1958:78.

39 Runciman 1965: 201.

40 Danişmend, İsmail H. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul 1947:263.

Mırmıroğlu, Vladımır "Fatih ve Patrık Yenadios." *Türkiye Türing Otomobil Kurumu Belleteni,* 124 (1952): 14-15

Patriğın 1 Haziran 1453'de tayin edildiğini belirten Danişmend'e karşın, bazı kaynaklarda bu tarihten yedi ay veya on ay sonra atandığı yolunda görüşler de bulunmaktadır. Mırmıroğlu, fetihten yaklaşık on ay sora Patrık seçiminin yapıldığını belirtir.

41 Ergin, Osman *Türk Tarihinde Evkaf, Belediye ve Patrikhaneler,* İstanbul, 1937:69.

42 Karpat, Kemal "Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church." *The Greek Orthodokx Theological Review,* 1-2 (1986): 131-155: 133.

43 Ubicini, *Letters On Turkey: An Accaunt Of the Religious, Political, Social and Commercial Condition of The Ottoman Empire.* (Çev. Lady Easthope) New York, 1973: 36

44 Tekindağ, Şehabeddin "Osmanlı idaresinde Patrik ve Patrikhane." *Belgelerle Türk Tarih Dergisi,* 1 (1967): 52-55

45 Kritovoulos 1954:94.

46 Mango, Cyril (ed.) *The Mosaics and Frecoes of St. Mary Pammakaristos (Fethiye Camii) at İstanbul.* Washington, 1978: 25. Patrikhanenin II. Gennadios döneminde nakledildiğini belirten Mango, bunun için II. Gennadios'un ilk Patriklik dönemi olan 6 Ocak 1454-6 Ocak 1456 arasındaki 1455 yılının uygun bir tarih olduğunu belirtiyor. Pammakaristos, Patrikhane olarak kullanılmakta iken 1518'de restore edildikten sonra, II. Ieremias'ın patriklik döneminde (1572-1579), genişletilerek yeniden inşa edilir (Mango 1978:29).

47 İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi, III. Murat'ın (1574-1595) Gürcistan ve Azerbaycan'ı ferhettiği 1586 yılında, Pammakaristos Manastırı Kilisesi'nin Fethiye adı ile camiye çevrilmesi üzerine, geçici olarak 1597'ye kadar Fener'deki "Vlah Sarayı Kilisesi'nde, 1602'ye kadar Ayvansaray'daki Hagios Demetrios Kilisesi'nde çalışmalarına devam etti. Son olarak 1602 yılında, Fener semtindeki, Hagios Georgios Kilisesi'ne taşınan Patrikhane, günümüzde de faaliyetini burada sürdürmektedir.

48 Decei, Aurel "Parık II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmet İçin Yazdığı Ortodoks İ'tıkad -Namesinin Türkçe Metni." *Fatih ve İstanbul,* I (1953): 99-116:101,103

"II. Gennadıos İtikatnamesi"nin Fatih'e sunulan, Rumca aslından Türkçe'ye çevirisi, Makedonya'da bulunan Veriq Kadısı Ahmet tarafından yapılmıştır. İtikatname'nin yazma ve baskı olarak örnekleri bulunmaktadır. Eser, Yunanca, Latince, Türkçe dillerinde basılmıştır.

49 1584 yılında İstanbul'daki kiliselerin Türklere verilmesine ilişkin girişim, Patrik II. Pakhomios'un (1584-1585) çabalarıyla sonuçsuz bırakılır (Mango 1978:29). Ubicini 1973:44,45. Runciman 1965: 200, 201

Hicaz'da Salgın Hastalıklar ve Osmanlı Devleti'nin Aldığı Bazı Önlemler

DR. GÜLDEN SARIYILDIZ

A-Hicaz'da Kolera Hastalıkları

İnsanlık tarihinde görülen felaketlerden birisi de salgın hastalıklardır. Salgınlar bazı dönemlerde son derece şiddetli ve korkunç olarak hükmünü icra etmiştir. XIV. yüzyıl hüküm süren veba salgınları sebebiyle veba yüzyılı olarak isimlendirilmiş, vebaya da "kara ölüm" denilmiştir[1]. XIX. yüzyıl ise şiddetli kolera dalgalarına sahne olmuştur. Bu yüzyılın karakteristik hastalığı olan koleradan Hicaz bölgesi de payını almıştır.

Hicaz'da kolera hastalığı ilk defa 1831 yılında görülmüştür[2]. Hicaz'da görüldüğü ilk tarih olan 1831 yılından sonra izleyen seksenbeş sene zarfında yirmiiki defa zuhur etmiştir[3]. Kimi zaman salgınlar ardarda zuhur ederken,bazı zaman aralarından, üç beş yıl geçmiştir. 1831 yılından 1865 yılına kadar kolera Hicaz'da altı defa görülmüştür. Bu tarihten sonra 1872, 1877 yıllarında hac mevsimlerinde hüküm sürmüştür. Hicaz'da en fazla tahribat yaptığı dönem 1881-1895 dönemidir. 1881, 1882, 1883, 1890, 1891, 1893 senelerinde yedi kere zuhur etmiştir. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz[4]:

1872 salgını kurban bayramından dört ay önce Şaban (Ekim) ayında zuhur etmiştir. Bir mikdar tahribattan sonra bayramın ardından sönmüştür. Bu salgın Hindistan'dan sonra Afganistan'a sirayet etmiş, ardından İran, Irak, Necd ve Medine'ye taşınmış, hacıların Medine'den Mekke'ye dönüşleri ile oraya da bulaşmıştır.

1877 salgını Zilhicce ayında kurban bayramından bir kaç gün önce zuhur ederek Mina'da bir çok hacının ölümüne yol açmıştır. Hacıların Mekke'ye dönüşleri sırasında yağan şiddetli yağmur ölüm oranını arttırmıştır.Bununla beraber hafif olarak seyreden salgınlar arasında sayılmaktadır. Hastalık ilk olarak Bengalli hacılar arasında görülmüştür.

1881 salgını 1877 yılında hüküm süren salgından daha şiddetli olup Zilkade (22 Eylül-21 Ekim) ayında görülmüştür. Hintli hacıları taşıyan Hesperia isimli İngiliz vapuru koleray Kamaran tahaffuzhânesine getirmiş, kırkyedi gün karantina bekletildikten sonra temiz pratika almıştır. Bir diğer İngiliz vapuru Columbian vapuru da Hicaz'a taşımıştır. Bu vapur da on gün karantina sonunda temiz pratika almıştır. Columbian vapuru Aden'e uğrayarak temiz pratika almış, Aden'deki İngiliz memurları anlaşılamayan sebeblerle koleray otuzbeş gün gizlemişlerdir.

1882 salgını Eylül ayında zuhur etmiştir. Bu salgın esnasında Cidde'de bulunan Dr. Vartabet'in İstanbul'a gönderdiği istatistik cedveline göre koleradan

Mekke'de 16 Eylül-5 Ocak	2321 kişi
Mekke Medine arasında 8-24 Eylül	367 "
Medine'de 25 Eylül 3 Ekim arasında	273
Cidde'de 7 Kasım-27 Kasım arasında	118
Yanbo'da 6-12 Kasım arasında	9
Konfuda'da	1

olmak üzere bütün Hicaz'da 3099 iken, Aralık ayı sonunda bu sayı 4421'e yükselmiştir. Ajanslar Mekke'de koleranın şiddetlendiği haberini geçince Pâdişah II. Abdülhamid hastalığın izalesi için âcilen her türlü sıhhî tedbirin alınmasını özellikle istemiştir. Hicaz'dan yetkililerin gön-

Kamaran Adası'ndaki tahaffuzhânenin fotoğrafı (İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi, Nr: 90587/2)

Kamaran Adası'ndaki tahaffuzhâne binalarından birisi (İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi, Nr: 90587/15)

derdiği telgrafta her türlü önlemin alındığı ve bin hastayı alabilecek büyüklükte geçici bir hastahânenin hazırlandığı bildirilmiştir.

1883 yılında kolera Kamaran'a gelen hacılar vasıtasıyla Hicaz'a taşınmıştır. 1881, 1882, 1883 yılları hac mevsimlerinde Hicaz'daki kolera salgınları üzerine Kızıldeniz'in kuzeyine gidecek hacılara Mısır yönetimi karantina tatbik etmiştir.Mısır sıhhiye idaresi Cidde'de bulunan hacıların hastalığın tamamen sönmesinden sonra onbeş gün geçmedikçe Cidde'den hareket etmelerini, vapurlar gelse dahi geçişlerine izin verilmeyeceğini ilân etmiştir. Mısır sıhhiye idaresinin uyguladığı katı kararlar çoğunluğu fakir olan ve zaruret çeken hacıların durumunu daha da zorlaştırırken, yiyecek içecek sıkıntısını da büsbütün arttırmıştır.

Birbirini takip eden ve hafif sayılabilecek dalgaların ardından yol açtıkları yüksek ölüm oranı ve büyük çaplı tahribatlarla Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine geniş propagandalara sebeb olan ve hatta Hicaz'ın sıhhî işlerini "muhtelit" bir heyete bırakılması fikrini dahi gündeme getiren salgınlar gelmiştir. Bunlardan birisi 1890 salgınıdır.

1890 salgını kurban bayramından bir kaç gün önce haccın genel durumu ve diğer şartlar normal görünürken, bayramın ikinci günü hacılar Mina'da bulunurlarken zuhur etmiştir. Bayramın ikinci günü iki saat için koleranın tüm belirtilerini gösteren beş hasta sıhhiye dairesine getirilmiştir. Koleranın Mina'da varlığı da aynı gün öğleden sonra resmen ilân edilmiştir. İlk hastalar Cidde'den gelen bahriye askerleriydi. Hac komisyonunun raporunda belirtildiğine göre hacı sayısı 200 bin olub, hastalık Hindistan'dan taşınmıştır. Bayramın ikinci günü Muzaffer korvetinden üç nefer koleraya tutulmuş, koleranın İngiliz Dekan vapuruyla Kamaran'a getirildiği rivayet edilmiştir. Haziran ayında 1200 hacı ile Kamaran tahaffuzhânesine gelen bu vapurun karantinaya çıkardığı iki Hintli hacı koleranın tüm belirtilerini göstererek ölmüşlerdir. Vapur'un hacıları Kamaran'da yetmişiki gün karantina bekletilmişler,bu uzun tecrid müddetinden dolayı zamanında Arafat'a yetişemediklerinden hacı da olamamışlardır. Karantina müddetince elliiki Hintli koleradan ölmüştür. Kamaran enspektör Dr. İstimatiyadis 1222 hacı ile 2 Temmuzda Bombay'dan Kamaran'a gelen Dekan vapurunda sefer esnasında meydana gelen otuzyedi ölümün yedisinin koleradan olduğunu, koleraya yakalanmış olarak tahaffuzhâneye çıkarılan oniki kişiden ikisinin birinci günü öldüğünü İstanbul'a gönderdiği telgrafta belirtmiştir. Tahaffuzhânede ölümler olurken henüz Hicaz'da kolera mevcud değildi. Dekan vapuru hacılarını tahaffuzhâneye çıkardıktan sonra on gün daha karantina bekletilmiştir. Bayramın birinci günü yağmur yağmış, ertesi günü de şiddetli bir sıcaklık basmıştır. Yağmurun etkisiyle kurban atıkları çürüyerek sağlık açısından olumsuz bir ortam oluşturmuştur. Bayramın ikinci günü koleranın zuhurundan bir gün sonra Mina'da 21, üçüncü günü Mina ve Mekke'de 72, 30 Temmuz gecesine kadar 84 ölüm olduğu mahallinden bildirilmiştir. Mina'da koleranın zuhurundan dolayı hacı kafileleri alışıla gelenin dışında daha erken Mina'yı terk etmişlerdir. Mekke'de en uzun süre kalan Şam mahmili dahi normalinden beş altı gün önce yani Zilhicce'nin 21. günü Şark Yolu'nu izleyerek ayrılmıştır. Mekke'ye dört konak mesafede bulunan Hadde mevkiine kadar Şam mahmilinden 30 kişi koleradan ölmüştür. Mahmil 5 Ağustos pazar günü Medine'ye ulaşmış, yolculuk esnasında koleradan eser görülmemiştir. Sıhhiye nâzırının verdiği talimata uygun olarak Medine'ye gelen bütün hacı kafileleri ihtiyati tedbir olarak sur haricinde ikamet ettirilmişlerdir. Kolera Medine'de 5 Ağustos pazar günü zuhur etmiş, 8 Ağustos'da hacılar Yanbo'a doğru hareket etmişlerdir. Medine sıhhiye tabibi Dr. Halit Bey'in gönderdiği tahrirâta göre:

5	Ağustos	1890'da	17	vefat
6	Ağustos	1890'da	23	vefat
7	Ağustos	1890'da	41	vefat
8	Ağustos	1890'da	31	vefat
9	Ağustos	1890'da	23	vefat
11-17	Ağustos	1890'da	178	vefat

olmuştur.

Hicaz sıhhiye yetkililerinin ifadelerine göre ölümlerin hepsi koleradan değildi. Isı çok yüksekti ve çadırlarda 45 dereceye kadar çıkmıştı. Yapılan muayenelerde ölülerin hepsinin kolera belirtisi göstermediği, yüksek ısı neticesinde de ölümler olduğu anlaşılmıştır. Koleranın hüküm sürdüğü 28 Temmuz 24 Ağustos arasında Mekke'de 2785, 1 Ağustos 2 Eylül arasında Cidde'de 1335, 29 Ağustos 5 Eylül arasında Yanbo'da 35 vefat olub, 12 Eylül'deki bir vefat ile birlikte Hicaz'da kayıtlı ölü sayısı 4156 olarak tespit edilmiştir. Koleranın devam ettiği 27 gün zarfında Mekke ve civarında vuku bulan vefatları Dr. Nuri Bey şöyle rapor etmiştir:

Cavalı	628
Hintli	237
Osmanlı	220
Buharalı	82
İranlı	27
Askerî nefer	68
Magribi	63
Yerli	1206

olmak üzere toplam 2535 kişidir.

Bu rakkamlar kayıtlı ölü sayısını göstermektedir. Bunların kesin rakkamlar olduğu şüphelidir. Zira, hac zamanı ölenlerin defni için ruhsat alınması, Mina'da vefat edenlerin sıhhiye dairesine getirilerek muayene edilmesi, sıhhiye dairesinden resmî mühürlü tezkire alındıktan sonra gömülmeleri gerekiyordu. Oysa Mina ve Arafat'da muayene için çok az ceset getirilmiştir. Büyük bir ihtimalle koleradan ve diğer hastalıklardan hayatlarını kaybedenler arkadaşları veya delilleri tarafından ruhsatsız ve nizâma aykırı olarak defn edilmişlerdir.

Hastalık müddetince kabirlere[5] umûmî abdesthanelere sönmemiş kireç attırılmış, kükürt (kibrit), günerçile ve köpükten mahlûl buhurlar yaptırılıp halka dağıtılmış, fakir hacılar için hastahâneler tertip edilmiş, ölenlerin ve hastaların elbise ve eşyaları yaktırılmış, sağlığa zararlı yiyecekler

ortadan kaldırılmış, beldenin temizliği sağlanmıştır.

1893 yılında zuhur eden salgın Hicaz tarihinde yaşanan en büyük ve en şiddetli kolera salgınıdır. 1893 yılı hac için özel bir yıldı. Yani o yıl "hacc-ı ekber"di. Haccın kalabalık olacağı geçmiş yılların tecrübesinden anlaşılmıştır. Bu sırada Kamaran tahaffuzhânesinde Hintli hacılar arasında ve Yemen'in bir bölümünde kolera olduğu rivayet edilmiştir. Bu haberler üzerine II. Abdülhamid Mekke, Mina, Arafat ve Medine'de haccın selâmeti ve hacıların sıhhatleri için temizlik kurallarına son derece riayet edilmesini, sağlık kurallarına uygun olarak alınacak önlemlerin yürütülmesi için 100 bin, gerekirse 150 bin kuruşun sarf edilmesini istemiştir. Bu arada Yemenli hacılar arasında Mekke'de kolera zuhur ettiği ve onsekiz kişinin öldüğü Hicaz vilayeti ve Mekke emâretinden bildirilmiştir. Kamaran tahaffuzhânesinde ve Yemen'de de koleranın varlığının ihbar edilmesine ve hastalığın bayramdan önce Arafat'a çıkılmadan zuhur etmesine rağmen salgını önlemek mümkün olamamıştır. Hacı sayısının görülmemiş derecede kalabalık olması yani izdiham bunda etkili olmuştur. Hacı sayısındaki artışla doğru orantılı olarak kesilen kurban sayısında da yükselme olmuştur.Hacı sayısı 200 bin ile 300 bin[6] gibi çok farklı rakamlar olarak tahmin edilmiştir. Kesilen kurban adedi ise 120 bine ulaşmıştır. Kolera Mekke'nin üç mahallesinde birden zuhur ederek kırkiki gün devam etmiştir. İzdihamı hafifletmek için hacılar zamanından evvel düzenli kafileler halinde Arafat'a çıkarılmaya başlanmıştır. Bayramın ikinci günü ölümlerin artması üzerine şer'î bakımdan Mina'da üç gün kalmak gerektiği halde bu kural terk edilerek sıhhiye dairesinden gelen istek üzerine Mekke şerifi Avnurrefik Paşa hacı kafilelerine bayramın üçüncü günü hareket emrini vermiştir. Hacıların Arafat'dan dönüşleriyle birlikte kolera Mekke'nin her yerinde görülmeye başlanmıştır. Mina'da ölü yıkayıcıların bir kısmı kaçtığından, bir kısmı da ölmüş olduğundan yıkanamayan cesetler mezarlıkta üst üste birikmiştir. Kurban atıklarını gömmekle görevli olanların kaçmaları sebebiyle iki gün boyunca güneşe maruz kalan atıklardan kaynaklanan dehşetli kokular etrafa yayılmıştır. Kurban gömücülerin firarı üzerine Hicaz askerî fırka kumandanı Diyarbakırlı Ferik Osman Paşa askerleriyle kurban atıklarını gömmüştür. Mina'dan bayramın üçüncü günü ayrılan Osman Paşa Zilhicce'nin 13. günü koleraya yakalanmış, 14. gecesi de vefat etmiştir. Arafat'da bulunan dört sıhhiye tabibinden Mekke sıhhiye tabibi Dr. Faik Bey ile Medine sıhhiye tabibi Dr. Muhiddin Bey de koleraya yakalanarak hayatlarını kaybetmişlerdir.

1893 salgınında ölenlerin sayıları hakkında farklı rakkamlar ileri sürülmüştür. Dr. Proust ölü sayısının 40 bin, Mekke ve Medine'de defn edilenlerin 35 bin olarak rivayet edildiğini, ancak bunun olağanüstü şartlar nedeniyle kontrolünün mümkün olmadığını söylüyor. Mekke sıhhiye tabibi Dr. Kasım İzzeddin salgında ölenlerin listesini şöyle veriyor[7]:

8087'si kayıtlı, 5349 u kayıtsız olmak üzere Mekke, Mina ve Arafat'da 13436 kişi

Bedevilerden	1000	kişi
Yemen kafilesinden Tahama yolunda	4000	kişi
Yemen kafilesinden Cebel yolunda	2000	kişi
Necd ve Bağdat kafilesinin yolunda	3000	kişi
Medine kafilesinin yolunda	2000	kişi
Medine hacılarından geri dönüşte	500	kişi
Şam mahmilinden Medine yolunda	400	kişi
Cidde yolunda	4000	kişi
	16900	kişi
	13436	kişi
YEKÛN:	30336	kişi

Bu salgında en fazla telefatın oran olarak Cezayirli ve Tunuslu hacılar arasında olduğu, 9075 kişi olan bu kafilelerden 5000 kişinin telef olduğu iddia edilmiştir.[8]

1902 yılında Mekke'de koleranın varlığı 20 Şubat'da ilân edilmiş, salgın kırksekiz gün hüküm sürmüştür. O sene kurban bayramı 20 Marta tesadüf edip hastalık bayramdan yirmisekiz gün önce başlamış ve 9 Nisanda sönmüştür. Bu salgında yaklaşık 4 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Hastalığın Cavalı hacıları taşıyan ve yolculuk esnasında sıtmadan yedi yolcusunu kaybettiğini gemi doktorunun rapor ettiği bir varpurla Kamaran'a taşındığı rivayet edilmiştir.

1907-1908 salgını resmen 13 Ocak tarihinde ilân edilmiştir. Kolera 13 Ekimde Bombay'dan Kamaran'a gelen İslâmî isimli vapurun yolcuları arasında görülmüştür. Bombay'dan Kamaran'a kadar vapur yolcuları arasında altı, Kamaran tahaffuzhânesinde de yolcular arasında yine altı vefat olmuştur. Kamaran tahaffuzhânesinde yolcular arasında bir haylisi hastalığa tutulmuş, vapur burada yirmiki gün karantinada bekletilmiştir. Cidde'de de karantina beklettirilen vapurda yine hastalananlar olmuş, Kamaran'da karantina bekleyen diğer vapurlarda da koleraya rastlanmıştır.

Diğer yandan Karadeniz'den gelen ve sefer sırasında hacıları arasında koleraya rastlanan Çar vapuru yolcularını Yanbo'a çıkarmıştır. Böylece Mekke hem kuzeyden, hem de güneyden hastalık tehdidi altına girmiştir. Kolera Medine'de 18 Aralıkda yani Mekke'de zuhurundan bir hayli zaman sonra ilân edilmiştir. O sene kurban bayramı Aralık ayının 14. gününe tesadüf edib, salgın bayramdan bir ay önce çıkmıştır. Elli yedi gün devam eden salgın Mekke'de 9 Şubatta sönmüştür. Salgında 4739 kişi hayatını yitirmiştir.

B-Hicaz'da Genel Durum

Hicaz'da hac mevsimlerinde zaman zaman ardarda ortaya çıkan kolera dalgaları üzerine Mekke'nin de koleranın kaynaklarından birisi olduğuna dair Avrupa kamuoyunda yapay fikirler oluşturulmaya çalışılmıştır. Buna karşılık koleranın hac zamanı görünüp, ardından yok olması kolera mikrobunun kaynağının Mekke'de olmadığını, dışarıdan taşındığını açıkça gösteriyordu. Zaten hastalığın asıl kaynağının Hindistan olduğu ve koleranın orada "ebedi" bir nitelik taşıdığı milletlerarası sıhhiye konferanslarında kanıtlanmıştır.

Toplu olarak ifa edilen hac ibadetinin İslam âleminde çok büyük önem ve anlamı vardır. Her yıl dünyanın dörtbir yanından yüzbinlerce müslüman islâmın beş şartından birisi olan hac ibadetini yerine getirmek üzere Mekke'de toplanırlar. Hac ibadeti senenin muayyen günlerinde, muayyen yerlerde olmayı gerektiren ve kendine has hususiyetleri olan bir ibadettir. Hacı olabilmek için Zilhicce ayının 8. günü Arafat'da vakfede hazır bulunmak gereklidir. Bu sebeble haccı kaçırmamak için hacı adayları zamanından önce Mekke'de toplanıyorlardı. İlim tahsil etmek veya bir iş bularak geçimini temin için Mekke'de bir kaç yıl kalan yahud yerleşen "mücavir" denen kimselerin dışında, hacı olmak bahanesiyle gelen ve dilenciliği kendilerine meslek edinenlerle birlikte Mekke'nin nüfusu bir kaç misli artmış oluyordu[9]. Hac ibadetinin gerçekleştirildiği mahallerdeki yetersiz çevre ve sağlık şartları, aşırı kalabalık, kötü ve yetersiz beslenme, ağır şartlarda gerçekleştirilen uzun seyahatler, farklı alışkanlıkları ve eğilimleri olan insanların bunlardan vaz geçmemekte ısrarlı oluşları, kuşkusuz sağlık açısından bir takım olumsuzluklar ve sorunlar yaratmaktaydı. Şehircilik ve iskan imkânları, sosyal ya-

pısı sınırlı ve gelişmemiş olan yerleşim birimlerinde üstelik her geçen yıl sayısal olarak artarak tekrarlanan göç diyebileceğimiz olay büyük problemleri de beraberinde getirmekteydi. Barınma, beslenme, su ve çevre temizliği en önemli sorunların başında gelmekteydi.

Mekke, Medine ve Cidde evleri bir kaç katlı olup taştan yapılmıştır. Bu hânelerdeki en sakıncalı durum abdesthânelerin evlerde oldukça uygunsuz konumda yer almış olmalarıdır. Her katta uygunsuz yerlere yapılmış bir iki tane olmak üzere bir hânede altıdan onikiye kadar abdesthâne mevcud olabilirdi[10]. Abdesthânelerin evlerin girişine yakın ve merdiven başında bulunması rahatsızlıklara yol açmaktaydı. Abdesthânelerin uygunsuz konumlarının yanında daha da önemlisi kanalizasyon sorunuydu. Kanalizasyon sistemleri yoktu. Abdesthânelerden ve evlerin diğer bölümlerinden atılan atık sular hanelerin önlerinde, cadde ortasına bu amaç için açılan çukurlarda toplanır, çukurun dolması halinde kapatılarak yenisi açılırdı[11].

Hicaz'a gelen hacılardan malî kudreti olanlar kiraladıkları hânelerde kalırlardı. Tek başına hâne kiralamak oldukça pahalı olduğundan bunu yapabilenlerin sayısı azdı. Mekke'de hacıların konakladıkları yapı türünden birisi de "ariş" tâbir edilen ot ve hurma yapraklarından yapılan kulübelerdi. Çok az parası olan hacılar buralarda kalırlardı. Evlerini hacılara kiralayan hane sahiplerinin bu hususta uymak zorunda oldukları bir kural yoktu. Zaten evler hacıların delilleri tarafından kiralanıyordu. Delil bir hâneye ne kadar fazla hacı iskan ederse, o nisbette kazancı da fazla oluyordu. Hacılar küçük odalara adeta üst üste istifleniyorlardı. Bu şartlarda bulaşıcı bir hastalık sırasında ölüm oranı daha da yüksek olmaktaydı. Bu gibi sağlıksız yerlerde konaklayan insanların temizlik kurallarına önem vermeyişleri mevcud ortamı daha da ağırlaştırıyordu.Son derece yoksul olan hacılar ve dilenciliği meslek edinmiş kimseler meydanları, duvar diplerini, sokak aralarını, cami avlularını, mezarlıkları kısaca kendilerince uygun ve boş buldukları her yeri mesken edinerek sefil ve perişan bir durumda yaşamlarını sürdürüyorlardı. Rast gele her yere konaklayan bu insanlar her türlü faaliyetlerinin yanında tabiî ihtiyaçlarını da yaşadıkları yerlerde, yani sokaklarda gideriyorlardı. İnsan ve çevre sağlığı bakımından son derece sakıncalı olan bu manzaraları zabtiye kuvvetleri ile önlemekte mümkün değildi. Mahallî yöneticiler tarafından zaman zaman temizlik yaptırılmaktaydı. Buna rağmen, sürekli olarak tekrarlanan uygunsuzluklar önlenemiyordu. Hacıların Arafat'a çıkışlarıyle orada on binlerce çadırdan meydana gelen bir çadır kent teşkil ediliyordu. Çadırlar kurallara uyulmadan rast gele kurulduğundan kargaşalık büsbütün artıyordu. Arafat'da basit olarak yapılmış olsa da umûmî abdesthâneler vardı. Buna rağmen tabiî ihtiyaçların çadır aralarında giderilmesi tercih ediliyordu. Kurbanları çadır içinde veya çevresinde kesmek alışkanlığı da terk edilmiyordu.Bazı hacı grupları çadırlarda çok kalabalık olarak kalıyorlardı. Hintlilerin çadırları çok büyük olup, içlerinde kırk, elli kişi birden kalıyordu[12]. Çinliler ve Cavalılar Hintlilere nisbetle daha temiz olmalarına rağmen, balık istifini andıran bir biçimde çadırları dolduruyorlardı[13]. Kurbanların kesildiği Mina vadisinde temizlik ve sağlık meselesi daha da önem kazanıyordu.

Hicaz'da su kıt bulunuyordu. Senenin üç dört ayında su tüketiminin olağanüstü artması su üzerinde bir takım spekülasyonlara sebeb olmuştur. Su muhtekirlerinin türlü oyunları su sıkıntısının olduğundan büyük boyutlarda görülmesine yol açmıştır. Mekke'nin su ihtiyacının temin edildiği Ayn-ı Zübeyde mecrasından Mina ve Arafat'a da su veriliyordu. Ayn-ı Zübeyde suyolunun eskimiş bir kanalizasyon olduğu,yapımından beri tamir görmediği iddialarına rağmen[14] Ayn-ı Zübeyde mecrası muhtelif tarihlerde bakım ve onarım görmüş, onarımlar sırasında yalnızca su mecrası tamir ve temizlenmekle kalmamış, ek su kaynaklarının ilâvesiyle Mekke, Mina ve Arafat'a verilen su mikdarı arttırılmıştır[15]. Su sıkıntısının çekildiği Cidde'ye sorunun çözümü için Ayn-ı Hamidiye suyu akıtılmış ve yeteri kadar çeşme inşa edilmiştir[16]. Suyolları kargir olarak inşa ettirilmiştir. Böylece uzun süre sarnıçlarda kalarak kokmuş hale gelen yağmur sularının halka ve hacılara içirilmesinin önüne geçilmiştir. Cidde'ye su getirilmesi ile şahsî menfaatleri zarar görenler su akışını engellemek için her türlü yola baş vurmuşlar ve su borularını tıkamaktan geri durmamışlardır[17]. Bu tür çabalar ve idarecilerin suyollarının ve çeşmelerin bakımı ve korunmasındaki ilgisizlikleri yüzünden büyük gayret ve masraflarla Cidde'ye akıtılmış olan su azalmıştır. Böylece Hicaz'daki salgın hastalıklara paralel olarak Cidde'nin su sıkıntısı yabancıların sürekli eleştirdikleri ve ısrarla üzerinde durdukları bir mesele olmuştur. Hicaz sıhhiye idaresi acil ihtiyaçların karşılanması için kısa vadede çözümler getirmeye çalışmış,Cidde ve Yanbo'a uğrayan vapurların sarnıçlarında tatlı su taşıyarak iskelelere çıkarmaları kural haline getirilmiştir[18]. Uzun vadede ise kesin çözüm olarak su taktir makinaları tesis edilerek su sorunun çözümü yoluna gidilmiştir.

Kamaran Adası'nda Osmanlı Devleti'nin inşa ettirdiği karantina binalarından bazıları (İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi, Nr: 90587/14)

C-Osmanlı Devleti'nin Aldığı Önlemler

Osmanlı Devleti'nin başına yeni yeni meseleler açan Hicaz'ın sıhhî durumu, düzeltilmesi hayli güç olan bir işti. Kolera gibi hızla ve şiddetle seyreden bir hastalığın dışarıdan taşınan mikrobunun Hicaz'a girişi tatbik edilen sıkı ve katı karantina kurallarına rağmen bir türlü engellenememiştir. Zaten Hicaz'da bu işin üstesinden gelebilecek ve kararları tatbik edebilecek istikrarlı bir yönetim her zaman mevcud olmamıştır. Merkeze bağlı olan ve birçok imtiyazı bulunan Hicaz vilâyetinde, birisi Mekke emîri, diğeri de vali olmak üzere iki güç vardı. Bu iki güç hemen hemen daima çatışma halindeydi. Hicaz'daki siyasi güç ve nüfuz kazanma mücadelesinin yarattığı otorite boşluğu kaçınılmaz olarak hac ve sağlık işlerine de yansıyordu. En büyük engellerden bir diğeri de malî sıkıntı idi. Bütün bu engellere rağmen Osmanlı Devleti salgın hastalıklardan İslâmın kutsal topraklarını muhafaza edebilmek için elinden geleni yapmaktan geri durmamıştır.

1- 1865 Kolera Salgını ve İstanbul Sıhhiye Konferansı

Koleranın hac mevsimlerinde hacılar arasında tahribat yapması Avrupa devletlerini yakından ilgilendirmiş ve Hicaz'ın sıhhî işlerine müdahale arzusu göstermişlerdir. Durumun nazikliğini ve Hicaz'daki şartları dikkat alan Osmanlı Devleti Hicaz sıhhıye teşkilâtını tesis etmeye gayret etmiştir. Başlangıçta hac mevsimlerinde kutsal topraklarda bir kaç ay vazife yapacak şekilde İstanbul'dan sağlık komisyonları gönderilmesi biçiminde başlayan teşkilâtlanma bir kaç aşamadan sonra gerçekleşebilmiştir.

Osmanlı hükûmeti koleranın Hicaz'a sirayetini önleyebilmek için ihtiyati bir kısım tedbirler almıştır. 1846 salgını sırasında İstanbul Sıhhiye Meclisi 15 Eylül 1846 tarihli oturumunda 1867 yılında yürürlüğe girecek olan Kolera Nizâmnâmesi yerine, nizâm hükmünde bulunmak üzere bir talimât hazırlamıştır[19]. 1851-1855 döneminde kolera tekrar Avrupa'da görülmüştür. Salgın dalgaları ve bilimsel gelişmeler eski karantina rejiminin sonunu gösteren ve milletlerarası sıhhiye konferanslarının birincisi olan 1851 tarihli Paris Sıhhiye Konferansı'nın toplanmasına yol açmıştır. Konferansta devletler karantina konusunda daha az bağlayıcı olan yeni kuralları uygulamak ve bulaşıcı hastalık bulunan yerlerden kendilerini izole etme hususunda anlaşmışlardır.

Osmanlı Devleti bu arada 1859 yılında hacı adayları ile Osmanlı sularına giren her gemide bir doktor bulundurulması zorunluluğunu getirmiştir[20]. 1865 yılındaki şiddetli dalgadan Hicaz'da etkilenmiştir. 26 Mart 24 Nisan arasında ceryan eden salgında ölüm sayısında farklı rakkamlar ortaya konulmuştur. Kesin sayının verilemeyeceği salgında Batılı hekimler 15 bin [21] ile 30 bin [22] kişinin telef olduğunu iddia etmişlerdir. Bu sayının çok abartıldığını belirten Kasım İzzeddin Mina'daki ölü sayısının 1500 civarında olduğunu yazıyor[23]. "Hacc-ı ekber" olarak gerçekleşen 1865 yılı haccında hacıların sayısı geçmiş yıllardakinin dört katına [24] erişerek 150 bini aşmıştır[25]. İzdihamın son haddine ulaştığı hacda yiyecek ve yem sıkıntısı olmamış, ölümlerin çoğu hastalıktan değil, izdihamdan meydana gelmiştir[26]. Cava veya Hindistan kaynaklı olan hastalığın Mekke'de zuhur ettiğine ve Kızıldeniz yolu ile Avrupa'ya yayıldığına kanaat hâsıl olmuştur.

Hastalığın Kızıldeniz üzerinden ve hacılar vasıtasıyla yayıldığı fikrinin ağırlık kazanmasıyla milletlerarası dikkat Mekke haccı üzerine çevrilmiştir. Şarkta koleranın önlenmesi konusunda bir konferans toplanması için Fransa hükûmetinin yaptığı tebligat, konferansın İstanbul'da toplanması şartıyla Padişah tarafından tasvib edilmiştir[27]. Osmanlı Hükûmeti Fransa'nın teklifini desteklerken diğer yandan da koleraya yol açan sebebleri araştırmak ve lâzım gelen tedbirleri almak üzere İslâm tabiblerinden teşkil edilmiş olan tabibler heyetini Hicaz'a göndermiş, Mısır yönetimi de Dr. Hüsnü Haşimî Bey'in riyasetinde bir heyet göndermiştir[28]. 1866 yılında İstanbul'da milletlerarası sağlık konferansı toplanmıştır[29]. Konferans İstanbul Sıhhiye Meclisi'nin idaresinde bulunmak üzere Kızıldeniz sahillerinde karantinalar tesisini, Mekke'nin sıhhî zabtiye hizmeti ile mükellef olmak ve Osmanlı hükûmeti tarafından tertiplenmek üzere bir komisyon teşkilini kararlaştırmıştır[30]. Yani "büyük kolera"nın Hicaz'dan geldiği düşüncesiyle "emraz-ı cenûbiyye"ye karşı Avrupa'nın müdafaasını Devlet-i Aliyye-i Osmanniyye'nin himmetine bırakmak bu konferansta karara bağlanmıştır[31].

2- Hicaz'a Gönderilen Sağlık Komisyonları

1865 salgınının yarattığı durum karşısında Hicaz'da insiyatifi elden bırakmak istemeyen Osmanlı hükûmeti Hicaz'ın sağlık işleriyle ve alınması lâzım gelen tedbirlerle ciddî ve sıkı bir şekilde meşgul olmuş, Hicaz'a tıp heyeti gönderilmesini benimsemiştir. İslâmın kutsal topraklarının bulaşıcı hastalıklardan sâlim olmasını arzulayan Sıhhiye Meclisi de hac dönemlerinde tıp heyeti gönderilmesi fikrini benimsemiştir. Bu konuda Sıhhiye Meclisi'nde yapılan müzakerelerde Hicaz'da alınması gerekli görülen tedbirler üç madde halinde toplanmıştır.

a- Kurban kesilen mahallerde kokuşmanın önlenmesi için tedbirler alınması

b- Hac zamanı Mekke ve Medine'de sağlığa zararlı yiyecek ve içeceklerin satışının men edilmesi

c- Hacıların geliş ve gidişlerinde özellikle koleranın kaynaklandığı yer olan Hindistan'dan gelen hacılar hakkında gerekli tüm sıhhî tedbirlerin alınması[32].

Bu arada 1866, 1867, 1868 yıllarında hac mevsimlerinde görev yapmak üzere üç yıl arka arkaya sağlık komisyonları Hicaz'a gönderilmiştir[33]. Komisyonlar Hicaz'da önemli çalışmalar yapmışlardır. Sokakların temizlenmesi, hastahânenin yeniden tanzimi, Mina'da mezbahalar ve abdesthâneler ile kur-

Kamaran Adası'ndaki tahaffuzhânelerden birisi (İstanbul Üniversitesi Kütübhanesi, Nr: 90587/3)

ban atıklarının gömülmesi için çukurlar açılması, çöplerin toplattırılması, yolların genişletilmesi, su havuzlarının temizletilmesi gibi o zamana kadar görülmemiş işler yapmışlardır. Günde sekizyüz hatta bin amele istihdam ettirilerek faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Yalnızca üç komisyon için yapılan maaş ve harcırah bedeli şöyledir[34]:

1. komisyon için 300000 kuruş maaş, 154000 kuruş harcırah
2. komisyon için 366000 kuruş maaş,107500 kuruş harcırah
3. komisyon için 288000 kuruş maaş , 87500 kuruş harcırah

Toplam: 1303800 kuruş.

Bir kaç yıl arka arkaya Hicaz'a sıhhiye komisyonları gönderilmiş, bunların çalışmalarından da olumlu sonuçlar alınmıştır. Bunlar yeterli görülmeyerek Hicaz'da dâimî sıhhiye ihdası benimsenmiştir. Durumu mahallinde araştırmak üzere 1868 yılında Fevzi Efendi'nin riyasetindeki komisyon Hicaz'a gönderilmiştir.

Osmanlı Devleti hacılara vereceği hizmetlerle hem hacılar, hem de İslâm dünyasında kendine güven ve itibar sağlayacaktır. Ayrıca Batılı güçlerin nüfuz ve hâkimiyet kazanmaya çalıştıkları bu bölgede kendi idaresinde bulunacak bir teşkilâtın varlığı hem siyasi, hem de idârî hâkimiyetinin güçlenmesi bakımından önemliydi. Özellikle İngiltere'nin bölgeye ilgisi son derece fazlaydı. İngiltere'nin Hicaz'ın sıhhî durumunu gerekçe göstererek bölgeyi ele geçirme gayretlerine bir noktada engel olmak, dolayısıyle İngiliz nüfuzunu kırmak amacıyla Osmanlı Devleti dâimî sıhhiye hizmetleri için bir takım teşebbüste bulunmuştur. Bu işe ilk defa Kızıldeniz sahilinde tesis ettiği sıhhiye idaresi ile başlamıştır.

Arif Efendi, mösyö Dickson, Mösyö Marvan, Mösyö Marşan ve Bartoletti Efendi'den meydana gelen komisyon Kızıldeniz'in Osmanlı sahillerinde sıhhiye idaresi tertip ve teşkili konusunda çalışmaya başlamıştır. Bartoletti Efendi komisyonun raporunu 28 Ekim 1858 tarihinde Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye'ye takdim etmiştir[35]. Hicaz sıhhiye idaresi komisyon tarafından şöyle belirlenmiştir[36]:

Hicaz Sıhhiye İdaresi			
Mekke'ye bir İslâm tabib	5000	kuruş	maaş
Medine'ye bir İslâm tabib	5000	kuruş	maaş
Cidde Karantinası			
Bir Hıristiyan enspektör	5000	kuruş	maaş
Yardımcı bir İslâm tabib	3000	kuruş	maaş
Türkçe ve Arapça bilen bir başkâtib	1250	kuruş	maaş
Arabça kâtib	500	kuruş	maaş
İngilizce bilen bir yazıcı	2000	kuruş	maaş
Şehir ve liman sıhhiye zabıta memuru	400	kuruş	maaş
Dört gardiyan her birine 200 kuruş	800	kuruş	maaş
Gemileri muayene için filika çekiciler altı kişi her birine 200 kuruş	1200	kuruş	maaş
Küçük masrafları karşılamak için	150	kuruş	maaş
Konfuda Karantinası			
Memur	500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş
Rabig Karantinası			
Memur	500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masraflar için	50	kuruş	maaş
Lit Karantinası			
Memur	500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş
Yanbo Karantinası			
Memur	750	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş
Yemen Sıhhiye İdaresi Hudeyde Karantinası			
Bir hıristiyan tabib	5000	kuruş	maaş
Arapça kâtib	250	kuruş	maaş
İki gardiyan her birine 100 kuruş	200	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	100	kuruş	maaş
Moha Karantinası			
Bir tane İslâm tabib	3500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş
Loheya Karantinası			
Memur	500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş
Çizan Karantinası			
Memur	500	kuruş	maaş
Gardiyan	100	kuruş	maaş
Kamaran Karantinası			
Memur	1200	kuruş	maaş
İki gardiyan her birine 100 kuruş maaş	200	kuruş	maaş
Küçük masrafların karşılanması için	50	kuruş	maaş

Bu suretle teşkil edilen Hicaz sıhhiye idaresinin başına Karantina Meclisi eski başkâtibi ve karantina nâzır vekili olub, aynı zamanda hicaz defterdârlığına atanmış olan Fevzi Efendi getirilmiştir.[37]

3- Kamaran Tahaffuzhânesinin İnşası

Kolera hastalığının Hindistan'dan gelen gemiler ve hacılar tarafından Hicaz'a getirildiği ve hacılar vasıtasıyla gittikleri yerlere taşındığı görüşü 1866 yılında tertiplenen İstanbul Sıhhiye Konferansı'nda tesbit edilmiş olub, konferansta güneyden Kızıldeniz'e giriş yapacak hacı ve gemilerin karantina bekleyecekleri bir tahaffuzhânenin Babülmendeb Boğazı civarında tesis edilmesi tavsiye edilmiştir. Osmanlı hükûmeti Babülmendeb Boğazı civarında tahaffuzhane yerini belirlemek üzere bölgeye muhtelif tarihlerde bir çok teftiş komisyonları ve fen heyetleri göndermiştir. 1867 yılında bu vazifeye memur edilen komisyon karantinahâneye en uygun yerin tesbiti için Lit, Konfuda, Luheyya, Hudeyde, Moha, Kamaran Adası, Şeyh Said Adası, Şeyh Malou Adası, Perim Adası, Obock Adası'nı ziyaret etmiştir[38]. Teftiş sonunda karantinanın Kamaran Adası, Şeyh Said Adası ve Perim Adası'ndan birisinde yapılması fikri ağırlık kazanmıştır. Sonuçta karantina için en uygun yèrin Kamaran Adası olduğu karara bağlanmıştır[39]. Karantina yeri belirlenirken gemilerin rahatlıkla ve güvenlikle yanaşabilecekleri, rüzgârlardan masun, geniş bir limanın olması, iklimin müsaid bulunması, su ihtiyacının kolaylıkla karşılanabilmesi, geniş bir saha olması gibi hacıların güvenlik ve sıhhatleriyle yakından ilgili olan unsurlar gözönünde bulundurulmuştur. Bu niteliklere en uygunyerin Kamaran Adası olduğu görülmüştür. Kızıldeniz'de bir ada olan Kamaran Yemen'in nahiyelerinden biri olub, Hudeyde'ye uzaklığı 28 km.dir, kuzeyinde üç, güneyinde iki köy vardır[40].Bütün rüzgârlara kapalı olan limanı yirmi büyük gemiyi alabilecek büyüklüktedir. Adada içilebilecek suyu bulunan birçok kuyu vardır. Buna rağmen hacıların her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını isteyen irâde gereğince Kamaran'da günde altmış ton su üretebilen su taktir makinası inşa olunmuş, yüzaltmış tonluk su deposu yapılmış, şiddetli sıcaklıkta hacıların hararetinin giderilmesi, soğuk su temini için günde beş ton buz üretebilen bir buz makinası kurulmuştur[41]. Kızıldeniz karantinalarının merkezi olan Kamaran karantinaların en büyüğüdür. Tahaffuzhâne 1882 yılında açılmış ve aynı yıl sekiz bin hacıya hizmet vermiştir. Karantinahâne altı bin kişi alabilecek büyüklükte olarak sahilde inşa edilmiştir. Burada yılda otuzbin kişiye hizmet vermek mümkündü. Başlangıçta karantina barakaları yani arişler hurma dallarından yapılmış, daha sonraki yıllarda ıslâh çalışmalarıyla modern bir karantina haline gelmiştir.

Bölgenin iklimine uygun olarak hava akımını mümkün kılacak şekilde inşa edilen binalar çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Kısımlar içerisinde bulaşıcı hastalığa yakalananlara mahsus bölümler vardı. Kısımlar kendi içlerinde şubelere ayrılmışlardı. Hânelerden (ariş) her biri elli, altmış kişi alabiliyordu. Çiçekli hastalar için de ayrı bir bölüm bulunuyordu. Hacıların ikamet ettiği yerler hastahânelerden uzaktaydı ve etrafları çitlerle çevrelenmişti. Kamaran'da hacı ve eşyaların nakli tahaffuzhâneyi çevreleyen 11 km. lik demiryolu ile yapılıyordu ve binalar arasında telefon bağlantısı da kurulmuştu[42]. Dezenfeksiyon işine mahsus üç daire bulunuyordu.

Kamaran tahaffuzhânesi ilk açıldığında hacılara hizmet için İstanbul'dan seçilerek bir enspektör, dört tabib, bir eczacı, dört yazıcı, iki kâtib, beş gardiyan Kamaran sıhhiye personeli olarak tayin edilmişlerdir.[43] Karantina ıslâh edilib, genişledikçe görevlilerin sayıları da hizmetlere bağlı olarak artmıştır. Dâimî memurlar, tebhîr hizmetleri, makinistler, tamirat memurları, gardiyanlar, romorkör mürettebatı, geçici memurlar gibi geniş bir kadro teşkil edilmiştir.

Kolera salgınlarını önlemek için bir yandan tahaffuzhânelerini ıslâh etmeye devam eden Osmanlı Hükûmeti, diğer yandan da Hicaz'daki teşkilâtlanma ve eksikliklerini tamamlamaya çalışmıştır. 1895 senesinde Mekke Sıhhiye Müdüriyeti İstanbul Sıhhiye Meclisi'ne bağlı olarak teşkil edilmiştir.[44] Maliye nezâreti tarafından Mekke Sıhhiye Meclisi'ne ayrılan tahsisat Karantina idaresinin nezâretinde Mekke Sıhhiye Meclisi tarafından sarf edilmekteydi. İstanbul Sıhhiye Meclisi Mekke sıhhiye idaresinin kuruluşuna gayret göstermekle beraber, Mekke'de fiili olarak tahaffuz tedbirlerinin icrasını kendi vazifelerinden saymamıştır. Bu nedenle, 1910 yılında Mekke Sıhhiye Meclisi'nin mercii Dahiliye Nezâreti olarak belirlenmiş, Mekke sıhhiye tahsisatı ve Sıhhiye Nezâreti bütçesinden ayrılacak Dahiliye Nezâreti bütçesine dahil edilmiştir[45]. Ardından da Hicaz'ın sıhhiye işlerinin çözümü için "Hicaz Sıhhiye Meclisi" adı ile özel bir heyet teşkil olunmuş, bu Meclis daha kapsamlı hizmet verebilmek için "Hicaz Sıhhiye Müdür-ü Umûmiliği" adı ile İstanbul'da yeniden teşkilâtlandırılmıştır[46]. ☆

1 Michael W. Dols, *The Black Death In The Middle East*, Princeton 1979, s. 3.

2 Kaymakam Şakir, *Hicaz'ın Ahvâl-i Umûmîye-i Sıhhîye ve Islahât-ı Esâsiye-i Hazırasına Dair bazı Müşâhedât ve Mülâhazât-ı Bendegânemi Hâvi Bir Lâyiha-i Tıbbiye*, İstanbul 1308, İÜ Ktb., TY, Nr: 4609, s. 240; Kasım İzzeddin, *Hicaz Sıhhiye İdaresi-Hicaz'da Teşkilât ve İslâhât-ı Sıhhiye 1330 Yılı Hac Raporu*, İstanbul 1330, s. 82.

3 Kasım İzzeddin, aynı eser, aynı yer.

4 Gülden, Sarıyıldız, Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914), Basılmamış. Doktora Tezi İÜ Edebiyat Fak, No: 79, s. 95-108

5 Mekke şehrinin umûmî kabristanı Mualla'dır. Bu kabristanda salgın hastalıklar zamanında bulaşıcı hastalıktan ölenlerin gömüldüğü مَعْلَقِيه, مَحْتِيه tabir edilen mezarlar daha doğrusu ölü mahzenleri vardır. Büyük mahzenler -Mualla'da iki büyük mahzen vardır-300-500 arasında ceset alırlar. Küçük mahzenler 17 tanedir. İcab ettiği zamanlarda bu mahzenler tekrar açılarak kullanılıyorlardı. Zaman zaman açılmalarından dolayı bu mahzenlerin koleraya kaynaklık ettiği iddiaları ortaya atılmıştır (Kaymakam Şakir, *Hicaz'ın Ahvâl-i Umûmîye-i ....*, s. 81)

6 Doktor Proust 300 bin sayısının yalnız Meke'de toplananları gösterdiğini, bu sayının Mina'da 350 bin ile 400 bine ulaştığını yazıyor (Doktor Proust, *Sıhhiye Politikasında Yeni bir Cevelan Yani Sıhhiye Mes'ele-i Siyasiyesinin Hal ve Tesviyesi-Hicaz Hacları*, Trc. Ahmed Nermi, İÜ Ktb, TY, Nr: 4631, s. 116).

Kasım İzzeddin, Mekke-i Mükerreme'de Kolera ve Hıfzıssıhha, İstanbul 1327, s. 81-83

7 Bu konuda bilgi için bk. Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teş...* s. 106-107

8 Mekke'nin halkının hemen tamamı başka memleketlerden göç etmişlerdir. Hintli, Mısırlı, Türk, Tatar, İranlı ve diğer milletlerdendir. Çoğunlukla sarraflık Hintlilerin, kuyumculuk Yemenlilerin, halı ticareti İranlı ve Iraklıların, zahirecilik Mısırlıların, manifatura ve bakkallık Türklerin elindedir (Söylemezoğlu Şefik bin Ali, *Hicaz Seyahatnâmesi*, İÜ Ktb., TY, Nr: Nr: 4199, s. 209); 1890 yılında kendisini Cezayirli olarak tanıtarak Mekke'ye girmeyi başaran Fransız seyyah Gervais Courtellemont 1890'da Mekke'nin nüfusunu 100 bin tahmin ettiğini, bunun yaklaşık % 75'inin Hintli olduğunu yazıyor (Gervais Courtellemont, *Mekke'ye Seyahatim*, Trc. Ahmed Nermi, İÜ Ktb., TY, Nr: 5135, s. 148.

10 Kaymakam Şakir, *Hicaz Hacılığı Hakkında Şireli Doktor Stekaulis'nin Cehl ve Hatası*, Dersaadet 1308, İÜ Ktb., TY, Nr:4361, s. 109.

11 Abdur Ruzzack, *Report Mecca Pılgrims*, India Office Library, W 4087, s. 16,

12 Söylemezoğlu Şefik bin Ali, *Hicaz Seyahatnâmesi*, s. 214,

13 Aynı eser, aynı yer.

14 Bu iddialar hakkında bk. Oscar Bey Rendelman, *Le Choléra De La Mecque*, Angers 1895, s. 44 vd.

15 Ayn-ı Zübeyde mecrasının gördüğü tamirler için bk. Eyüb Sabri, *Mirâ'tı Mekke*, İstanbul 1301, s. 747 vd.; Söylemezoğlu Şefik bin Ali, *Hicaz Seyahatnâmesi*, s. 241 vd.

16 Salnâme-i Vilâyet-i Hıcaziye, sene 1305, s. 214

17 Kaymakam Şakir, *Hicaz'ın Ahvâl-i Umûmîye-i ...*, s. 41.

18 Gülden Sarıyıldız, Hicaz Karantina Teşkilâtı, s. 119.

19 Talimâtnâme için bk. Ahmed Mıthat, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye'de Karantina Yani Usûl-ı Tahaffuzun Tarihçesi", *Salnâme-i Nezâret-i Hariciyye*, sene 1318. s. 453.

20 John Baldry, "The Ottoman Quarantaine Station on Kamaran Islan 1882-1914, *Studies in History of Medicine*, New Delhi 1978, s. 17.

21 Kaymakam Şakir, *Hicaz'ın Ahvâl-i...*, s. 242

22 Kasım İzzeddin, *Mekke-i Mükerreme'de Kolera*, s. 31; John Baldry, a.g.m., s. 31.

23 Kasım İzzeddin, a.g.e., s. 31.

24 B.O.A, İ.D, Nr: 37311. Hicaz valisinin 24 Zilhicce 1281/8 mayıs 1281 tarihli tahrirâtı.

25 Doktor Proust, *Sıhhiye Politikasında Yeni Bir....* s. 64

26 Hicaz valisi Vecihi Paşa'nın yukarıda gösterilen tahriratı.

27 Kasım İzzeddin, *Hicaz Sıhhiye İdaresi-Hicaz'da Teşkilât ve Islâhat-ı Sıhhiye-1329 Yılı Hac Raporu*, İstanbul 1328, s. 4.

28 Komisyonların icraatları hakkında bk. Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Sıhhiye Teşkilâtı*, s. 21.

29 Konferans hakkında bk. Bedi Şehsuvaroğlu, Türkiye Karantina Tarihine Giriş I, İstanbul 1957, s. 13-16

30 MUSM (Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Mazbatası). 25 Mart 1895 tarihli oturum.

31 Ahmet Mıthat, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniy...,", s. 468

32 BOA, İrâde Meclis-i Mahsus, nr: 1286. Tophâne -i Âmire Müşirinin 21 Receb 282/27 Teşrin-i Sâni 281 tarihli tezkiresi.

33 Sıhhiye heyetleri ve icraatları için bk. Gülden Sarıyıldız, *Hicaz karantina teşkilâtı*, s. 23-28

34 Kasım İzzeddin, *Hicaz Sıhhiye İdaresi, 1329 Yılı Hac rap....* s. 6.

35 MUSM, 25 Mart 1895 tarihli oturum.

36 Gülden Sarıyıldız, Hicaz Karantina Teşkilâtı, s. 41-43.

37 BOA, İrade Dahiliye, Nr: 40599.

38 John Baldry, "The Ottoman Quarant...", s, 22.

39 BOA, İrâde Sıhhiye, Nr: 4058. 27 Şaban 301/9 Haziran 300 tarihli Şûrâyı Devlet Dahiliye Dairesinin mazbatası.

40 *Servet-i Fünun*, "Kamaran'da Müessesat-ı Sıhhiye-i Osmaniye-Kamaran Adası", sayı 603, s. 71.

41 Aynı makale, s. 85 vd.

42 *Servet-i Fünun*, "Kamaran'da Müessesât-ı Sıhhiye-i Osmaniye-Tahaffuzhâne ve Aksamı", sayı, 605, s. 106.

43 BOA, İrâde Dahiliye, Nr: 72648. Selh Cemaziyelâhir 301/14 Nisan 300 tarihli sıhhiye nezâreti tezkiresi.

44 Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı*, s. 177.

45 *Aynı eser*, s. 209.

46 *Aynı eser*, s. 203.

80 YIL ÖNCE — **Salih Kuyaş Koleksiyonu**

Balkan Savaşları öncesinde, Sultan Reşad'ın tahta çıkışının 3. Yıldönümünü kutlamak için Hürriyet-i Ebediyye tepesinde yapılacak törenin program kitapçığı

14 Nisan 1328 (27.4.1912) Resm-i Sultanîsinde Birinci Kolordu

Arka kapak : "Osmanlı Tayyare Filosu Menfaatine Herbirisi On Kuruştur."

(s.1) "Kumandan-ı âzâm Efendimiz hazretlerinin cülûs-u hümayunlarına şeref müsadif 14 Nisan 328 yevm-i mübeccelinde Hürriyet-i Ebediyye tepesinde icra edilecek resmi geçit hakkında talimat"

Kitapçıkta

- Tertibat ve İstihzarat-ı İptidaiye
- Resmi geçit

Mahalline Gidiş

- Muayene [teftiş] ve Resmi geçidin Suret-i İcrası

bölümleri bulunmaktadır. (Elimize geçen nüshada kroki ekleri eksiktir.)

Geçit resmine, 1. Fırkanın 1. ve 2. süvari livalarıyla istihkâm ve topçu birliklerinin, 2 itfaiye taburunun, küçük zabit numune taburunun Mekteb-i Harbiye alayının, Bahriye, Tıbbiye ve Mühendishane mektepleri talebelerinin katılması öngörülüyor.

İnkılâp Temsilleri-III
Bayönder

LEVENT BOYACIOĞLU

1934'e gelindiğinde İnkılâp Piyesi sayısında bir azalma göze çarpar ve bu türden 11 piyes yayımlanır. Ancak bu yıl içinde ilk basımı yapılan *Bayönder* (1941)'e İnkılâp Temsilleri'nin "şahikası" denilse yeridir.[37] Eser, Atatürk'ün ısmarlaması üzerine yazılmıştır. Librettosu Münir Hayri Egeli'ye, bestesi Necil Kazım (Akses)'e aittir. Eser, kalabalık orkestra-koro kadrosu ve karmaşık, pahalı dekor-kostüm gereksinimiyle taşraya yönelik temsillerden ayrılır. Ancak, ideolojik ard-alanı ile temsil yazarlarına bir örnek olarak sunulur.

Adından ve kapağındaki resimden anlaşılacağı üzere, temsilin baş kişisi Mustafa Kemal'dir. Fakat yapıt, Kurtuluş Savaşı'nı konu alan çağdaş bir destan değildir. Yazar, art-süremli bir teknikle Mustafa Kemal'i Orta-asya'ya taşımakta ve böylelikle O'nu bütün zamanların ulusal önderi biçiminde vermektedir. Temsil, zaman ve mekân eksenlerinde git-gellerle kurulur. "Eti ve Sümer Türkleri"nin ithaliyle hem Anadolu'nun ezelden beri Türk yurdu olduğu savunulur, hem de Misak-ı Millî vurgulanır, *Bayönder*'de de Türk tarihi, öteki temsillerde olduğu gibi Tarih Tezi doğrultusunda yeniden yazılır. *Bayönder*'i öteki temsillerden daha önemli kılan özellik, yapıta Mustafa Kemal'in yaptığı müdahalelerdir. Egeli, metnin ikinci baskısına Mustafa Kemal'in "tashih" ve "tadil"lerinin fotoğraflarını eklemiş ve dönemin devlet/şef-sanat ilişkilerini yoruma gerek bırakmayacak denli açık seçik ortaya seren bir önsöz yazmıştır. Bu önsözün uzunca bir bölümünü alıntılamak yukarıdaki savın doğrulanması açısından gereklidir:

23 Şubat 1934 Ankara Halkevindeyiz. Halkevlerinin üçüncü yıldönümünü kutluyoruz. O gün "O ve Biz" temsil ediliyor.

Eseri ben hazırlamıştım. Sayın Fazlı Tunk sahneye koyuyordu.

Ulvi Cemal müziğini tanzim etmişti. 400 kadar genç 34 tabloluk bu inkılâp piyesinde iş almıştı. O ve Biz'i daha ziyade Halkevi sahnesinin fevkalâde imkânlarını fazlasile kullanmak iddiasile hazırlamıştık.

O gün, Ebedi Şef Atatürk, Milli Şefimiz ve hemen bütün vekiller Halkevinde idiler. Son perde alkışlar arasında indi.

Faruk Nafiz'in Akın'ını temsil ettirdiğimiz gün başlayan ve adeta an'aneleşen bir teamül vardı. Halkevindeki mühim temsillerden sonra Şark odasında Ebedi ve Milli Şeflerimiz bizleri ve muvaffak olan gençleri kabul buyurur, iltifat ve teşvik ederlerdi. O ve Biz'de çalışanlar pek kalabalıktı... Ansızın sahnenin demir kapısı açıldı. Gözlerimize inanamıyorduk. Milli Şefimiz İnönü yanında başka büyüklerimizle sahneye girdi. Gençler şevkten, neş'e ve gururdan çılgın ve coşkun alkışlarla onların etraflarını alıyorlar, "Yaşa" sesleri Halkevini çınlatıyordu. Ertesi günkü gazetelerde çıkan fotoğraflar Büyük Şef'in bu dâvâya ne kadar kuvvetle alâka gösterdiğini tarihe mal ediyordu. Sahne telâkkimiz o gün en büyük dönüm noktalarından birini idrak etmişti.

O akşam, Fazlı Tunk ile beraber Atatürk'ün huzurunda idik. İran Şehinşahının Ankara'yı ziyaretleri konuşuluyordu. Ebedi Şef:

- O vakit için münasip bir şey hazırlayabilir miyiz? dedi müsbet cevap verdik.

Öz Soy'u bunun üzerine yazmıştım. Müziğini büyük bir muvaffakiyetle Ahmet Adnan akla hayret verecek kadar kısa bir zamanda hazırlamıştı. Öz Soy temsilinin san'at tarihimiz bakımından dikkate değer çok

uzun hatıraları vardır. Onları buraya sığdıramam; yalnız Bayönder'le alâkadar kısmını kaydetmeğe mecburum. Çünkü "Bayönder", O ve Biz ile Öz Soy'dan çıkmıştır.(...)

24 Haziran 1934'te Şeflerimizin ve İran Şehinşahının huzurile verilen Öz Soy temsili o gün Anadolu Ajansı'nın resmi tebliğinde de yer alıyordu. Ertesi günkü "Ulus" neşrettiği başmakaleyi Öz Soy'a tahsis ediyor ve şöyle başlıyordu: "Ankara Halkevinde temsil edilmiş olan Öz Soy adlı piyesin memleketin güzel san'atlar tarihinde bir güzel fasıl başı teşkil edeceğine inandık."

O günün akşamı idi. Öz Soy'un hazırlanmasının büyük yükünü harikulâde bir tahammülle taşımış olan sayın Necip Ali Küçüka ve Nafi Atuf Kansu bana eseri besteliyen Ahmet Adnan ile beraber Çankaya'ya çağrıldığımızı bildirdiler.

San'at tarihimiz için başlıbaşına bir hatıra olan o akşam Atatürk fevkalâde neş'eliydi.

Bir aralık bana:

- Sen asıl nesin? Heykeltraş mı? Muallim mi? Rejisör mü? Piyes muhabiri mi?..

diyorlardı. Etrafımız çok kalabalıktı. Doğrusu Ebedi Şef'in bir iltifat olarak söylediği bu sözlerin, ertesi gün ağızdan ağıza şeklini değiştirmesi ihtimali aklıma geldi. Hem müteessir oldum hem şaşırdım. Büyük Ata hemen imdadıma yetişti. Etrafımızdakilere:

- Hepsini de iyi beceriyor, dedi.

Sonra belki de beni daha fazla tatyip etmek için:

- Öz Soy güzel... güzel ama... onun bütün kıymeti bugün içindi. Bir daha oynanmaz. Şimdi sen her vakit oynanabilecek bir eser vermelisin. Kalacak bir eser... Bunu da pekala yapabilirsin...

Daha şaşkınlığım tamamen geçmeden bugün hala sadası kulağımda akseden bir cümle ilave etti:

- Sana... Ben bir mevzu vereceğim.

Bu mevzu Bayönder'di.

Bir şef, bir önder, bir ata olacaktı. Öz Soy'da olduğu gibi bir Ozan'la konuşacaktı. O ve Biz gibi kalabalık olacak ve şahıslar kitleyi temsil edecekti. Bir de kadın bulunacaktı. Kadın cemiyetin bir temsili idi. Piyeste bu kadın bir sembol, mesela insan dehâsının bir sembolü olabilirdi.

Mevzuda vak'a hemen hemen Ebedi Şef'in hayatının sembolleşmesinden ibaretti. Fırtınalı bir günde eşini kaybeden Şef, varını yoğunu arkadaşlarına (abç) dağıttıktan ve idealini gençliğe emanet ettikten sonra ebediyete karışacaktı. Gençlik, "Türk medeniyetini dünya medeniyetinin üstüne çıkardığını" haykırırken piyes bitecekti.

"Bayönder" Atatürk'ün üzerinde meşgul olduğu ilk tiyatro eseri değildi. Daha evvel Akagündüz'ün bir piyesine bir cümle ilave ettiğini ve Faruk Nafiz Çamlıbel'in "Akın"ı ile yakından alakadar olduğunu biliyordum. Behçet Kamil'in Türübuk'u ile de meşgul olmuşlardı. Benim de "Bayönder"den başka daha üç piyesimin üzerinde çok kıymetli notları, irşatları ve tashihleri vardır.

Fakat, O Bayönder'in ilk müsveddelerini okuduktan sonra "tekrar okunup düzeltilmeli" kaydile iade etmişti. İstenilen tashihler yapıldıktan sonra daha iki defa tetkik ettiler ve düzelttiler.

İki gece sabaha kadar bu piyesin

BAYÖNDER
TÜRK DESTANI

Münir Hayri EGELİ

Muallim Ahmet Halit Kitabevi

üzerinde meşgul olduğumu biliyorum.

Ebedi Şef bilhassa, Bayönder'in şahsı ile meşgul oluyordu. Mesela; Ozan'ın "Yangu" kelimesini "Yankı" olarak düzeltirken kaygu ile kafiye gelmesi için yangu şeklinin kullanılmasına müsamaha ediyor fakat Bayönder'in her sözünü, her cümlesini gayet ince bir tetkikten geçiriyor, tekrar tekrar düzeltiyordu. Piyesin ilk müsveddesinin 11 inci sayfasında Bayönder: "Hoş geldiniz" diyordu. Atatürk bunu bile değiştirdi: "Oğur getirdiniz erler" şekline koydu. Şive hatası istenmiyordu. "Ondan bahsedecektim, ondan konuşacaktım" şeklini alınca değiştiriyor: "Onu söyliyecektim sözlerini elile yazıyordu. Bayönder'in büyük bir şef gibi konuşmasını istiyordu. İlk müsveddenin üçüncü sayfasında Bayönder konuşurken "teşekkür etmek" manasında bir kelime kullanacaktı. Düzeltti: "Konuşan Bayönder olduğuna göre yerinde olmaz. Gönendirmek= Terfih, tesrir... sözünü almalı sizi gönendirmekçin, için" haline koydurdu.

Bayönder'in kullandığı teşbihlerin orijinal olmasını isteyordu. 5 inci sayfadaki "Göklerden yıldızları toplasam" diye tashih ediyordu.

Sahnenin mavi, kırmızı ve altın ahenkli renkleri Ebedi Şef'in renk zevkine göre tertip ediliyordu.

Nihayet O, Bayönder'in bir masal sayılmasına razı olmuyor: Epope manasına telâkki ettiği Ertek, irtekli kelimeleri ile anılmasını istiyordu.

Bayönder'in pek büyük bir nasibi de bu eserle Millî Şef'imizin Ebedi Şef'le beraber alâkadar olmuş bulunmalarıdır. Bayönder'in son müsveddeleri Millî Şefimizin de kıymetli tashih ve işaretlerini taşımaktadır. Sanat tarihimiz bu eserde de iki en büyüğümüzü gene beraber bulacaktır.

Fotoğraflar tetkik edildikçe eserdeki geniş kelime tashihleri dikkat çekecektir. Atatürk Bayönder'in ilerlemekte olan dil hareketinin de önünde kalmasını, yarınki dille de anlaşılır olmasını istiyordu...

Bu piyeste Bey'le Bayan'dan başka bravo manasına gelen okkay, şerefinize (prozit) manasına gelen "Tavust" kelimeleri de Atatürk tarafından dilimize konmuştur.

Piyesin mevzuunu ve bu mevzuun nasıl inkişaf edeceğini bizzat Ebedi Şef vermiş ve Bayönder'in şahsında kendi hayatının kısacık sembolleşmesini aramıştır. Hatta piyesin yazılmasından çok sonra yapacağı; malını ve mülkünü Partiye ve millete terketmek işinin piyeste Bayönder tarafından yapılmasını istemişti.

"Türk medeniyeti[ni] muasır medeniyettin fevkine çıkarmak" direktifi piyese son söz olarak kaydedilmişti Bunlardan başka Ebedi Şef yaptığı tashihlerde gerek cemiyet telakkimiz bakımından ve gerek bilhassa dil inkılâbımız bakımından da mühim direk-

tifleri vardır (s.9-13).

Bu uzun alıntı, tek parti dönemi sanat yaşamına ışık tutmasının yanında, yeni rejimin niteliğine ve Mustafa Kemal'in kendilik değerine (*self esteem*) ilişkin çok değerli verilerle doludur.

Barok Dönem soylularına benzer bir yolla kendisi hakkında bir eser ısmarlayan Mustafa Kemal, o denli yoğun müdahalelerde bulunmuştur ki, eserin yazarlarından biri sayılmak hakkıdır. Zaten Egeli de bunu, "Ben vasıtayım eser onundur" sözleri ile belirtmektedir. Mustafa Kemal'in Piyesin "Ertek/İrteki" (efsane/mitos) biçiminde nitelenmesini istemesi, karizmasının halk tarafından genel kabul gördüğünün ve değişmezlik kespeden bir "Şef" olduğunun karşıtlarına duyurulmasına yönelik olduğu yordanabilir. Böylelikle Mustafa Kemal, kendisine Cumhuriyet "pantheon"unun Zeus'luğunu uygun görerek ölümlülerden farklı bir konuma yerleşmektedir.[38] Soyadı olan Atatürk de bu konumu destekler. Eserin söylemi halk tarafından seçimle gelen bir cumhurbaşkanını değil, mistik bir sürecin sonunda Şef olan bir yarı-tanrıyı dikte eder. Mustafa Kemal bu konumu öylesine benimsemiştir ki, ilişkiye girdiği "ölümlülere" teşekkür etmeyi "uygun görmez." Ölümlüler ancak "amel"leri ile O'nu "gönendirebilir", hoşnut edebilirler; İlişki bir tapan-tapınılan ilişkisi, bir ibadettir. [39]

"Tavust, Ohkay, Nöker vs..."

Piyeste Mustafa Kemal önerdiği için kullanılan sözcükler dipnotlarda "eski" karşılıkları ile kamuya duyurulur:

"cura= saz; yangu= echo, aksi seda; ezgi= şiir, nağme; andac= yadigâr; gözetme= tercih etmek; budun= millet, devlet; acun dünya; öğelik= dehâ (genie), şölen= ziyafet; engin= bahrî muhit; irteki= efsane [mitos]; sıyı= ufuk; duyum= haber; denlü= kadar; yel= rüzgar; atım= hamle; konuk= misafir; gönenç= saadet; angu= hayal; andaç= hatıra; bunlu= kederli; üzel= ezel; kut= bereket/baht; esenkal= elveda; tükel= tamam; yeten= herkes; geni= peri (genies); okkay/ohkay= bravo, aferin; tutmak= farzetmek; yula= meş'ale; berk= metin, muhkem; yüğünt= selam; buyruk= emir; cekli= meş'ale; anrac= ilk hedef; uygurluk= medeniyet; nöker= general; tavust= şerefe; angı= hatıra [anı]; yaltırık= nur; gönendirmekçin= tesriretmekçin; yöş= menkul; değme/sıltav= miras."

Bugün bir bölümü dilimize yerleşmiş olan bu sözcüklerin o dönemde yadırgandığı düşünülebilir. Yazar, o günkü anlaşılmazlığı, "Atatürk, Bayönder'in ilerlemekte olan dil hareketinin de önünde kalmasını istiyordu..." diyerek doğru bulacaktır. Mustafa Kemal'in kollanılmasını emrettiği ve bugünkü kuşakların belki de hiç duymadığı sözcüklerden okkay/ohkay (bravo/aferin) bariz bir şekilde ingilizcedeki O.K. -okunuşu okey- sözcüğüne benzemektedir.[40] Tavust (şerefe)'un ise prozit/prost'u çağrıştırdığı ortadadır.

Tarih Tezi de, dilbilimci ve arkeologların yıllar süren titiz çalışmaları sonucu Türk olmadıkları büyük bir kesinlikle ortaya konan "Eti" -ki bu Hitit sözcüğünün Fransızcaya uygun okunması ile dilimize yanlış yerleşen bir sözcüktür- ve "Sümer Türkleri" ile savunulur; anlatıcı "Deli Ozan eski Sümer ve Eti ozanları kılığındadır. Elinde de eski bir Türk çalgısı olan cura vardır."

"Bay-Bayan"

Atatürk'ün kişi sanları üzerinde metne müdahaleleri, toplumsal tabakalaşma ve statüler bağlamını vurgulayarak geleneksel sınıf ilişkilerini solidarist-korporatist bir yorumla yeniden üretir ve sınıflararası gerilimi üst-yapı düzeyinde perdelemeyi amaçlar. Kendi elyazısıyla şu satırlar piyeste mevcuttur:

Genel olarak erkek için Bay, kadın için Bayan... Bütün yazıları ona göre düzeltmeli! Bey, begüm, efendi, hanım kalkacak!!

Piyesin iktidarı kendinden menkul Bayönder'i bir "yarımtanrı" (s.18) olduğu için gizemli güçlere sahiptir. Ama nasılsa bir ölümlüye gönlünü kaptırmış ve Bayan İzgen'le mutlu günler geçirmiştir. Nedir, bir gün Bayan İzgen ölecek ve Bayönder'i tarifsiz acılara garkedecektir. Artık O'nun için yapılacak tek şey kendisini Türk budununa adamaktır. Yaşadıkları kısa süreli ilişki sonrası, bir daha evlenmeyen Mustafa Kemal için demek ki Latife Hanım ölmüştür.

Reformların gerçekleştirilmesinde aktif rol alan kurmaylar ya da daha geniş anlamıyla Cumhuriyet bürokrasisi, "Nökerler" (Generaller) piyeste Bayönder'e şöyle seslenirler:

ESERİN KAPAĞINDAKİ RESİM EBEDİ ŞEFİN EN BEĞENDİĞİ, VE MÜNİR HAYRİ EGELİ'NİN YAPTIĞI KABARTMANIN ORİJİNALİNDEN ALINMIŞTIR. 1934.

GÜNEŞ MATBAASI — İSTANBUL

BAYÖNDER

TÜRK DESTANI

I. AKT

Münir Hayri EGELİ

Yürekte inan, bakışlarda can,

Yüce Bayönder, bize buyruk ver (s.37)

Arada kızlar korosu'nun söyledikleri de gerek dil gerek anlam bakımından ilginçtir:

Gök Bayönder [Gök Tanrı'ya nazire] bütün Baylar Seni bekler hay...

Gök Bayönder gel yol göster... hay! Tavust... Ohkay... (s.38)

Aradan geçen yıllar boyunca bir takım düzeltimlere gidilmiş ve ülke düze çıkartılmıştır. Cumhuriyet reformları yalnız ulusal değil, evrensel bir çığır açmıştır:

Ozan:

Başkan! seni dinlerken susamaz benim gönlüm

Geçen yıllarda çözdüğün binbir düğüm

Yurda değil acuna ne kutlu yıllar açtı

Senin ışıktan özün göğe yaltırık saçtı (s.41)

Derken "Baylar" (Nökerler/Generaller/Bürokrasi) söze karışır; Bayönder'e kurmaylarının düzdüğü övgülerde reformların doğurduğu tarih boşluğu kendiliğinden ortaya çıkar:

Sen bir tarihi attın,

Sen bir tarih yarattın

Ata önder, Göklerle yer, Seni ünler (s.41).

Bayönder'in "Baylara" yanıtında bürokrasiye verilen bir mesaj vardır: (...)

Bu ülkü gezisine yürekten katıldınız.

Sizi gönendirmekçin nem var nem yoksa, bugün

Sizlere veriyorum

Varım sizindir bütün

Yerimi, otağımı önünüze seriyorum (s.41).

Bayönder'in ebediyete intikalinin yaklaştığını sezmesi ve bunu mirasını paylaştırarak serdetmesi üzerine "Ozan'ın yönelttiği soru kritiktir:

Benim de bir sorgum var: Her şeyimi ayırdın.

Bilsem altın tasınla, kimi kimi kayırdın?.. (s.42).

Elbette kimseyi kayırmamıştır Bayönder, kayırılan millettir ya da milletin tecessüm ettiği, millet adına siyasal karar erkinin başında olan "Şef"e yardımcı olan bürokrasidir. Nasılsa "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle" değil midir "millet"... O sebeple mirasın maddî yönü zaten önemsizdir; önemli olan "manevî" bir varlık olan devlettir, Cumhuriyettir. Dolayısıyla Bayönder, maddi varlığının ("yöş") yanında "altın tas"ını (Cumhuriyet) da "Baylara" ve gençliğe "sıltavlar" (miras bırakır). Ancak ölümü sıradan ölümlülerin başına gelen ölümden hayli farklı olarak -İsa ve Muhammed gibi- *miraç* biçiminde gerçekleşir. Üstelik göğe ermesi bile "sıradan" peygamberlerden farklıdır; "açılan, eğilen göklerdeki bulutlara karışır" (s.42).

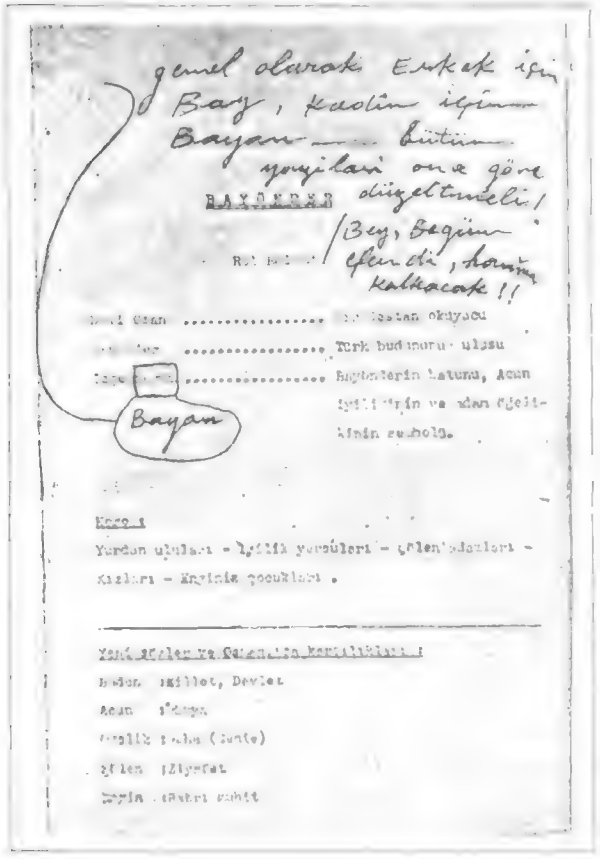

Bayönderin son tashihinin ilk sahifesi

Piyes gençlerin "sıltavı" koruma ve kendilerine Bayönder'ce çizilen yolda yürüme sözleri ile son bulur:

Bizim başımız adam, gövdemiz sade ateş.

Bileğimizde bilgi, bize imrenir güneş.

Pusatımız altındır, güçlük bize oyuncak.

Amcamız [amacımız] en yüksek uygurluğu da aşmak (s.45)

"Allaha Tapar Gibi Ben Ona İnanırım"

Köylerde sahnelenmek için yazılan *Hedef* (Milli Piyes), Yunus Nüzhet Gerçek'in bu alana yaptığı bir katkıdır. Metnin önünde CHF Kâtibiumûmîliği'nin temsilini muvafık gördüğüne dair bir not ve 1933 yılında İzmit Halkevi'nce sahnelendiğine ilişkin ibare yer almaktadır. 1934 yılında basılmıştır.

Piyeste olaylar Anadolu'nun Batılı ülkelerce işgali sırasında geçer. Varlıklı bir ağanın (Çakır) düzenini sürdürebilmek için işgalcilerle işbirliği yapması, onlara gerektiğinde yardım etmesi eleştirilir. Ulusal yararın kişisel çıkarların önünde olduğu savunularak, işbirlikçiler lanetlenir: (...)

Çünkü bizdeki kanla bir değildir kanları

Onların alâkası yoktur yurtla, millete

İşte bak Çakıra da bir kerre o niyetle

Giden sanki düşmanmış, gelen de halis kanı

Umurunda mı onun elden gitmiş vatanı?

Rahatı rahatmıdır, tıkırındamı işi,

Ona ne memleketin cehenmemse gidişi (s.18).

İttihat ve Terakki ile Kuva-i Milliye arasında hiçbir ilişki olmadığı, Enver Paşa'nın maceracı ve Saray'la işbirliği içinde olduğu vurgulanarak, Anadolu dışında, imparatorluk konseptinde Türk askerinin kanını akılsızca döktüğü öne sürülür. Nitekim, yıllar süren savaşlar, yokluk ve acılardan dolayı halk "İttihatçı"lardan öylesine nefret etmektedir ki, bu partiyle ilgisi olan bir örgütlenmenin başarı şansı hemen hiç yoktur. Bunun için, aralarında ideoloji ve

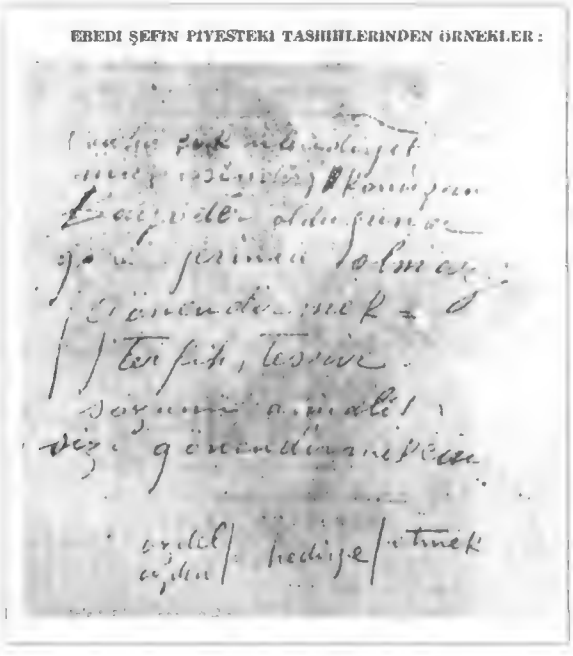
EBEDİ ŞEFİN PİYESTEKİ TASHİHLERİNDEN ÖRNEKLER :

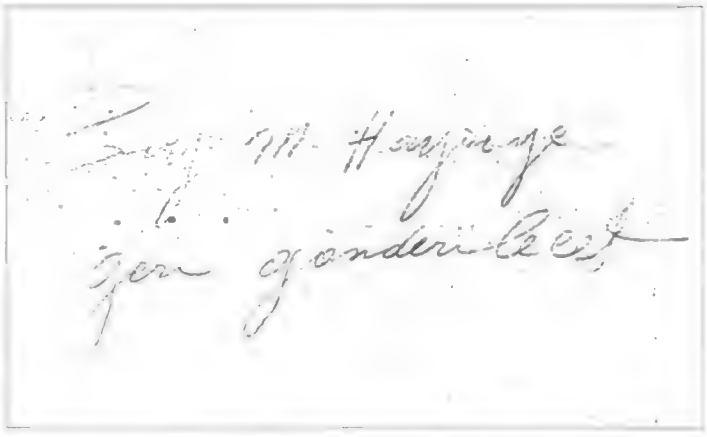

Atatürk, Bayönder'e kendi işlerini ve ideallerini mevzu olarak verdikten sonra bilhassa Bayönder'in şahsı ile en ince teferruatına kadar meşgul olmuş; Bayönder'in kullanacağı her kelimeyi ayrı ayrı tesbit etmiş ve üzerinde işlemiştir. Bu klişe Ebedi Şefin Bayönder'in teşekkür yerine kullanacağı sözleri tesbit buyurdukları sayfanın kopyasıdır. (yanda) Ebedi Şefin Bayönder üzerinde (BAY) ve (BAYAN) kelimeleri tesbit (üstte)

toplumsal tasarımlar bakımından anlamlı farklar olmamasına karşın, Kemalistlerin ilk verdiği mesaj "İttihatçı" olmadıkları, aksine onlardan hesap soracakları yolundadır; Kuva-i Milliye yalnızca Misak-ı Millî hedefi için savaşmaktadır; Türk kendi yurdu için kanını dökmektedir, dolayısıyla amaç ussal ve meşrû, hedef belirlidir:

Niçin Çanakkale'de verdi canını millet?
Niçin takip etti de bir aciz kumandanı
Kafkasın buzlarında donarak çıktı canı!
Bin düşmanla boğuştu Irakta, Filistinde;
Niçin gitti de öldü Galiçyanın içinde?
Niçin, böyle sonunda esir olmak içinmi
Maksat neydi, zincirmi, mamusmu, yoksa dinmi?
Memleket görülürse İstanbul'da saraydan,
Eğer ki ok fırlarsa gerilmemiş bir yaydan
Sonu işte bu olur en kahraman savaşın!
Cezasını ayaklar çeker akılsız başın..
Fakat satılsa bile sönmez bu aziz ocak
Millet bu cinayetin hesabını soracak..
Ben böylemi dururdum siz olsaydınız, ahh,
Bu günlerde oturmak Türk olan için günah... (s. 24).

Piyesin ilerleyen sayfalarında insanın/toplumun yazgısının kendi ellerinde olduğu, laik-milliyetçi bir söylemle savunulur:

Fatma
Allah kurtarsın bizi
Ali
Allaha bırakırsak berbattır. işimizi...
İmam
Ümidi kesmemeli o kâdirdir her şeye!
Fatma
Büyük söyledin oğlum.
Ali
O karışmaz birşeye:
Ne suç, ne günahımız var ki çektirsin bizi,
Söyleyin unuttukmu bir lahza rabbimizi?
Yüreğimi arasan bulamazsın bir leke
Bu yürek lâyıkmıdır yüklendiğimiz yüke?
Efe
Oğlum günaha girme, Allah lafzını bırak:
İnsan ekip biçmese işlenirmi bir toprak?
Allah Türkü yarattı en özlü bir hamurdan,
Yüreğinin cevheri tel tel çekildi nurdan;
Yıldırım kudretini eritti de kan diye
Yer yüzüne çıkardı onu bir arslan diye.
Senin damarındadır bilki bunca meziyet
Sen yaparsın istersen eğer bir şeye niyet (s.41-2).

Piyesin sonuna doğru ülkenin üzerine çöken kara bulutlar bir müjde ile dağıtılır. Mustafa Kemal bir "mehdi" gibi ortaya çıkmış, ülkenin-toplumun yazgısını güçlü ellerine almıştır; bu piyeste de Mustafa Kemal'in yetileri mistik kavramlarda, doğa-ötesi ile açıklanır, gücünden sual olunmaz:

Efe
Düşmanda bir korku var:
Fena bir bozgun olmuş Sakaryada diyorlar...
Rüstem
Çakır söyledi bana, bilmem belkide yalan.
Mustafa Kemal olmuş orduya baş kumandan?
Ali
Deme!
İmam
İnşallah doğru!
Efe
O, doğrudur sanırım;
Gidişata bakarsan ben buna inanırım.
Çizmek lazım değildir size bir koca harta.
Bugün onun adıdır cihanda Anafarta!
Bir zaman Suriyede olunca biz perişan.
Yıldırım gibi gelip verdi bizlere derman.
Ben onu hem cephede pek yakından tanırım.
Allaha tapar gibi ben ona inanırım (abç).
Kaşları yay gibidir, gözleri sanki çelik,
O verir her yorguna taptaze bir zindelik.
O gözler "yap" dedimi insan bir cihan yapar,
Yalçın dağlara baksa bin bir tane çığ kopar;
Bütün yorgun dereler bir çağlayan kesilir,
Her emel çeliklenir, gönül iman kesilir...
Onun mucizeleri daha pek çok büyüktür (abç),

Ve o peygamber değil yalnız Türk oğlu Türktür.

Yurtta kaygu kalmasın o edince kumanda

İmanım var ülkemiz kurtulur tez zamanda.

Düşmanların içinde bilmeyen varsa onu.

Görsünler ne olacak bu uyanışın sonu! (s.49-50).

Piyes, Büyük Taarruz sonunda Kuva-i Milliye'nin zaferi ile son bulur.

Savaş Kapıda: Militer Öğe Güçleniyor

1936 yılından sonra yayımlanan İnkılâp Temsilleri'nde militer ögenin göreceli olarak güç kazandığı görülmektedir. Bunda, Hitler ve Mussolini rejimlerinin tehditkârlığı etkili olmuş, askerî bakımdan devletin yeterli gücünün olmaması neredeyse bir panik halinin tüm toplumda yıllar boyu canlı kalmasına neden olmuştur. Savaş paniği resmî temsillere de yansımış, İstiklâl Savaşı'ndan yeni çıkmış olmanın verdiği askeri kahramanlık temasının zaten yeterince bulunduğu bu askerlere gelecekte yaşanabilecek olası savaşlar da konu olmaya başlamıştır.

Yazdığı piyeslerle İnkılâp Piyesleri edebiyatına inkâr edilemez katkılarda bulunan Vehbi Cem Aşkun'un bu vadide verdiği en önemli ürün kuşkusuz *Atatürk Köyünde Uçak Günü* (1936)'dür. Yapıtın genel amacı, benzer piyeslerinki gibi Cumhuriyet İdeolojisi'ni yığınlara benimsetmektir; özel amacı ise, yukarıda değindiğimiz üzere devletin savunma amacıyla gereksindiği uçaklar için köylü yurttaşları bağışta bulunmaya ikna etmektir. Zira savaş rüzgârları tüm hızıyla esmektedir.

"Birinci Tablo"da Atatürk ve uçak görüntüleri kullanılmıştır. Sahne düzeni ve eşyaların yerleşimi konusunda yazarın ayrıntılı açıklamaları vardır. Dilde "yenileşme"nin uç örneklerinin verildiği piyeste "Perde Erkinlik marşı (İstiklal Marşı?) ile açılır" ve ardından iki çocuk uzunca bir İnkılâp methiyesini kısım kısım okurlar. Dünyaya uygarlık getiren Türk ulusunun ne yazık ülkesini savunmaya yetecek sayıda uçağı yoktur, savaş kapıdadır üstelik:

III

Dün karalar, denizler, küçüktü, dardı bize,

Bu gün de gök yüzünü dar görmeye başladık.

Eğildi ulu gökler onlar da geldi dize,

Onlara da Atatürk ülküsünü aşladık.

Şimdi bizim sevgimiz, kıvancımız hep uçmak,

Gözlerimiz göklerde yalnız bir şey arayor,

O da güzel bir kuştan, daha güzel bir uçak,

Yakınlaştık amaca, Türk ergeye varıyor.

IV

Devrimlerle acuna örnek olan Türk yurdu,

Önderinden aldığı hızla genişleyecek.

O ki, yoktan bir vatan, yeni bir devlet kurdu,

Onun açtığı yolda Türk nesli işleyecek.

Çok geçmeden gökleri görmeyecek gözümüz,

Örtecek yıldızları, ayı, güneşi uçak.

Sevin İnönü sevin, yer buluyor sözünüz,

Beşyüzü bilmiş olun, Türk beş yüz bin yapacak (s.4).

Yukarıdaki manzumede Milli Şef İsmet İnönü'ye hitaben söylenen "beşyüz uçak" -Milli Şef'in milletten beşyüz uçak için yardım talebi ilerleyen sayfalarda ele alınacak olan *Gönüllülerin Türküsü*'nde konu edilmiştir- piyesin içinde daha da açılır: (...)

Sekreter - Geçenlerde İsmet İnönü bir söylevinde daha 500 uçağa ihtiyacımız olduğunu söyliyordu. Bundan ötürü yurtta bu 500 uçağı almak arzusu uyandı. Ve herkes kolundan kopanı vermekle bu yurt ödevini bir an evvel bitirmek istiyor (s.7).

"Milletin Efendisi"nin Efendisi![41]

Yapıtta dikkat çekecek kadar köylüye övgü vardır; daha doğrusu "takdir" edilir. Takdir eden/takdir edilen ikilisinde özne bürokrasidir, nesne ise köylü. Bunu birkaç örnekle görelim:

Sekreter - [Hükümetin köyde görevlendirdiği sanal mülki amir olmalı. Belki de öngörülmüş ama pratik gerekçelerle uygulanamamış olsa gerektir.] Türkün inanı bütündür. Onu kimse yıkamaz. Dişinden, tırnağından arttırır, aç kalır, susuz kalır, çıplak gezer yine yadlardan geri kalmaz. Son söz: Türk dediğini yapan, başladığını başarandır (s.8).

Kamunbay [Milletvekili] - Köylülerin ilgisini nasıl buldunuz.

Başkan - Üsnomal [olağanüstü/fevkalade] buldum (s.12)

Kamunbay - Türk köylüsü yoklukta varlık yaratandır. Onun çalışmıyanı olmaz, belki onu çalıştırmasını bilmiyenler olur. Onu *okşayın* ona *yaklaşın* (!abç) ve sizin içten olduğunuzu anlasın, hemen *sokulur*. Diyebilirim ki, iyiliği seven, çalışanı onun kadar anlayan yoktur. Çünkü temizdir. Köylerin havası ne kadar temiz ve sağlamsa, köylülerin içide o kadar lekesiz ve inanları diridir.

Başkan - Fikirlerinize ortak olurum. Çünkü onlardaki erdemliği görüyor, üstünlüğü seziyorum. Evet, köylüye sokulmalı, onun dertlerini paylaşmalıdır (s.13).

Son alıntıda iyice belirginleşen takdir eden özne - takdir edilen nesne ilişkisi, bir dizi siyasal, iktisadi, toplumsal çözümleme üzerinde yükselmektedir; a- ulusal gelirin çok büyük bir bölümü tarım sektörünce yaratılmaktadır, yani köylü tarafından. Buna karşın nisbi olarak en büyük pay bürokrasi, ticaret ve finans burjuvazisi ve toprak ağaları bileşenlerinden oluşan egemen sınıfa aktarılmaktadır; b- Tek parti bürokrasisi üreten/köylü adına ve rağmen siyasal süreci yönlendirmektedir. Tek parti bürokrasisinde egemen olan düşünceye göre köylüye dikkatli yaklaşılmalıdır; köylülük Cumhuriyet için potansiyel bir tehdit odağıdır. Köylü toplumsal-tarihsel özelliklerinden ötürü tembeldir ama çalışmaya teşvik edilirse olumlu sonuçlar almak mümkündür. Bu da köylüdeki "geleneksel" dünya görüşü yeni rejimin tasarımları doğrultusunda restore/revize edilerek kotarılabilir. Hele "okşanıp", "yakınlık" gösterilirse o buna kayıtsız kalmayacaktır. Yazara göre yalnızca yapılması gereken değil, yapılan da budur:

Öğretmen - ... Dün en aşağı görülen halk yüceliyor, kaburgası kalın Türk diye küçültülen köylü kurultaya giriyor. O halk ve köylü ki, dün şevketli hünkarın babasından şahsına geçen bir kölesi idi...

Bugün bunlardan hangisi vardır. Köylü bugünkü kadar tarihin hangi devrinde *ok-*

şanmıştır. Adını köyünüze verdiğiniz Atatürk kadar sizi düşünen hangi büyük baş gördünüz. (s.20).

Dün sarayı düşünde göremeyen, besmelesiz padişahı anamıyan köylü, bugün Atatürk'ün sofrasında yemek yiyor. Onunla yan yana, başbaşa bulunuyor. O halde bize bu kadar yaraşan ve bizi içten, yürekten seven bir başa nasıl inanmaz, ve arkasından koşmayız. O ki bize can veren, hayat veren bir kaynaktır. Dudaklarımız ilk önce oraya dokundu. Ve benliğini yalnız o suyun tadıyla sezdi... (s.24).

Dikkat edilirse, yönetilen/köylü ile yöneten/bürokrasi arasında ne denli kesin bir sınır çizildiği ve üretene nasıl da temkinli yaklaşıldığı açık bir biçimde görülmektedir. "Millet Meclisi" adında bir parlamentosu olan ülkede köylünün temsilcilerini kendi içinden göndermesinden daha doğal ne olabilirdi. - Ne ki, böyle olmamış, "Hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir" ilkesinin hakkedildiği parlamentoda şef/parti'nin "seçtikleri yasama yetkisini kullanmışlardır; hem de ta ki Demokrat Parti iktidarına gelininceye kadar-Köylünün "dertlerini" çözmesi siyasal katılımı sağlanarak olabilecekken bu nedense uygun görülmez. "Erdemli" ve "üstün" olmakla birlikte, öznede bu nitelikler daha yoğun olmalıdır ki, nesne "adına" bu görevi üstlenir. Piyesin ikinci bir hedefi daha olduğu meydana çıkmaktadır; bürokrasinin köylü ile arasını bulan zümre, yani öğretmen ve diğer küçük hükümet memurları... Bu kesime rejimin bekâsı için köylüye nasıl yaklaşacakları "şevkat" formülü ile verilmekte ve dikkatli davranmaları önerilmektedir sanki. Demek hala, "millet düşman"[41] dır. Öğretmenlere verilen mesaj piyesin sonunda somutlaşır:

(Bu sırada öğretmenin coşkun sesi duyulur:)

Öğretmen - yaşasın Atatürk ve onun ülküsüne büyük

inanı [imanı] olan Türk köylüsü (s.23).

Üstelik, varolan koşulların neredeyse tam zıddı tanımlarla anlatılır köylü. Örnekse, devletin en önemli sorunlarından birisi de köylünün istenilen ölçüde zaptı rapt altına alınamamasıdır. Asker kaçakları, "dağa çıkanlar" vb. ile devletin başı derttedir. Kolluk güçlerinin gerekli güce sahip olmaması bu yasadışı eylemlerin önlenememesini birlikte getirmektedir. Böylesi devlet gücünü hiçe sayan davranışlar azımsanamayacak kadar yaygındır üstelik. Piyeste bunun tam tersi ifade edilerek köylüyü "okşayarak" kazanmak yolu seçilir:

Dursun Çavuş: Bizim köy bundan yana başta gelir. Kaç yıldanberi muhtarlık yaparım, şeytan kulağına kurşun daha ne bir askerlikten, ne de hükümet buyruğundan kaçanı gördüm (s.9).

Bürokrasi köylünün dünyasının nelerden oluştuğunu iyi bilmektedir. Köylü yaşam tarzı, sınırlı bir mekan ve geçim sorunlarıyla örülmüş, dolayısıyla yurt ve ulus gibi açılımlara olanak vermeyecek kadar dar çerçeveli yoksul, yoksun ve zorunlu olarak bencildir; çıkar kavramı aile, aşiret, hemköylü ile sınırlıdır. Ulusal çıkarın kişisel çıkar ile arasındaki bağı kuramaz; milliyetçi düşüncelerin yeşereceği bir toprak hiç değildir. İşte bu sebeple, "Türk" kavramı üzerinde önemle durulur köylüye yurt ve ulus bilinci aşılanmaya çabalanır:

Başkan - Türk deyüpte geçmemeli. En yakın örneğini yakın tarihimizden alalım. Erginlik savaşile yenilenler içerisinde yenmeyi bilen, erginliğini hiç bir şeye değişmeyen Türk değil mi idi (s.16).

Öğretmen - ... Yurt ve ulus bir birinden ayrılmayan eksiz bir bütündür. Ulusunu seven yurdunu korur. Yurdunu düşünense ulusunu yüceltir (s.18).

Türk tarihin öğdüğü ulusların başta gelenidir... O halde bu kadar üsnomallığı şahsında biriktiren bir ulusun öğünmek hakkıdır. "Ne mutlu Türküm diyene" (s.23).

Dursun Çavuş'la Sekreter arasında geçen bir konuşma ile din konusu gözden geçirilir, bürokrasinin dine karşı tutumu ortaya konur; Hükümet görevlisine, köylünün dini inançları doğrultusunda ödün kopartma eğiliminde olduğu anlatılarak, bu konuda asla ödün vermemesi gerektiği yolunda buyruk verilir: Yeni rejim *cami*'yi *okul*'la ikame edecektir:

Dursun Çavuş - Bizim şenliğimizden ne olacak, bir davul döğdürür, iki de güreşçi soyarız bütün köylü yığılır. Camiye toplansak iyiya, oraya da sığışılmaz.

Sekreter - Camiye lüzum yok, okulun önündeki alan iyi... (s.10).

"Asil Türk Bayanı"

Kadın-erkek eşitliği teması da piyeste işlenen yan konulardan biridir. Bugün oldukça mizahî gelebilecek "Kamunbay-Başkan-Bayan" arasındaki konuşmada "yeni" sözcüklerin kullanılmasına özen gösterildiği dikkat çekmektedir: (...)

Başkan, (İki kadın üyeye dönerek) - Nasılsınız bayan, hayatınızdan hoşnut musunuz?

Bayan - Hoşnut olmayacak ne var bayım, Atatürk var olsun. Karıynan kişiyi bir etti.

Başkan - Hakkınızı aldınız. Erginlik savaşında çalışan siz değil miydiniz? Savaş boylarında kocanız, kardaşınız, gerilerde de siz savaştınız. Hem açlık, bakımsızlık, yorgunluk ve kimsesizlikle gırtlaklaşarak.

Kamunbay - Asil Türk bayanı, bu hiç bozulmayan, elleri nasırlı... (s.17). (sürecek)

[37] Bayönder'in ilk kez 1934'te "küçük bir broşür" olarak basıldığı 1941 baskısında Egeli tarafından belirtiliyor. Ancak 1934 baskısı bibliyografyada yer almıyor.

[38] Tunçay'ın şu yorumu piyeslerdeki "yeni dın" olgusunun daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır: "Fakat giderek laikleşme hareketinin (bu hareketten etkilenen) şehirli kesimlerde yarattığı manevi boşluğun bir yarı-din haline ulusçulukla doldurulmaya çalışılmasına alışılmış, Atatürk başta olmak üzere önderlerin de bu ideolojinin *Olimpos Topluluğu* (abç) diye görülmesi ve gösterilmesi kaçınılmaz olmuştur. Demek ki, Atatürk'ü ya da en azından tek-parti döneminde yaratılan Atatürk imgesini anlamak için, yeniden laiklik sorununa bakmak gerekmektedir. Bu ise, dinin yerine ikame edilmek istenen bilim anlayışının incelenmesinden ayrılamaz. (Mete TUNÇAY 1981 *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. Ankara: Yurt Yayıncılık A.Ş.)

[39] Bkz. TUNÇAY A.g.e. 323-28.

[40] 1990 yılında TRT televizyon kanallarından birisinde Atatürk'le ilgili anılarını nakleden sahne sanatçısı Semiha Berksoy, bir temsilin ardından Atatürk'ün kendisini ve öteki sanatçıları alkışlayarak ve "okkay! okkay!" diyerek beğenisini dışa vurduğunu söylüyordu. Ancak, bu sözcüğün anlaşılmadığını düşünmüş olmalı ki yaklaşık olarak şöyle bir açıklama getirmek gereği de duyuyordu: "Yani tam isabet; ok gökteki ay'a isabet ediyor [!]."

[41] Bkz. Taha PARLA A.g.e.

Eski Erzincan'da Rum Asıllı Bir "Büyük Hatun"

†Ἐ]μετεστά-
θη ἡ ἡς τὴν αἰώνιο|ν ζωὴν ἡ ἀγιμ(ν)ήστη | δοὺ(λ)η τοῦ Θ(ε)οῦ μεγ(ι)σ(τη)
χατοῦνα πρε(σ)βη|τέρισα μηνὶ Δεκ(εμ)βρίῳ κη' ἔτ(ους) ϛωνβ'.

Erzincan'da bulunan Grekçe kitabeli çini

PROF. DR. SEMAVİ EYİCE

Arkeoloji ve klâsik kitabe uzmanlarından Franz Cumont (1868-1947), Belçika'lı tarihçi Henri Pirenne (1862-1935) için derlenen Armağan kitabında, 1926'da yayınlanan kısa bir makalesinde Erzincan'da rastladığı grekçe bir kitabeyi tanıtarak, bunun hakkındaki görüşlerini bildirir.[1] F.Cumont, Eugène Cumont ile Anadolu'da yaptığı inceleme gezisinde,[2] 1900 yılı baharında bu kitabeyi bulmuş, kopya ve karalama suretiyle metnini tesbit etmiştir. Bahis konusu kitabe, altı köşeli, firuze renginde bir Türk çinisi üzerine harfler kazınmak suretiyle işlenmiştir.Böylece mavi zemin üzerinde, harfler beyaz olarak belirmiştir. Çininin yüksekliği 18 cm, genişliği 21 cm, herbir kenarın uzunluğu ise 11 cm.dir. Bu ölçüler genellikle çinilerde karşılaşılan ölçülere uymakla beraber, bazılarına nisbetle 1-2 cm kadar daha büyüktür. Cumont, beş parça halinde kırık olarak ele geçen kitabenin metninin eksiksiz olduğuna işaret etmekle beraber, bu çininin sonra ne olduğu ve nerede, kimin elinde kaldığı hususunda hiçbir bilgi vermez. Kolayca taşınabilecek bir eser olduğuna göre, beraberinde yurduna, Belçika'ya götürmüş olduğuna da ihtimal verilebilir. Bu ülkede yapılacak bir araştırma ile, belki de hususta aydınlatıcı bir sonuca erişebilir.

Cumont bu çininin nerede ve nasıl bulunduğu veya hangi binadan çıkarıldığı hususunda da bir açıklık getirmez. Kendisine söylendiğine göre "... Fırat yakınında eski Erzincan harabelerinde, onun buradan geçişinden onbeş yıl kadar önce bulunmuştur...". Bu duruma göre grekçe kitabeli çini, nehir kıyısında eski kalıntıların olduğu bir yerde, yaklaşık 1885 yıllarına doğru bulunarak şehre getirilmiş ve 1900 yılında buradan geçen F. Cumont'a gösterilmiş, hatta belki de ona satılmıştır.

Kitabe kırık olmasına rağmen, metin bakımından tamamdır. Yalnız sol yukarı köşesinde küçük bir parça eksiktir ki, genellikle burada Bizans kitabelerinde, başlangıç işareti olarak bir haç bulunur. Cumont metnin grekçe transkripsiyonunu, kısaltma olarak yazılmış kısımları da tamamlayarak geçirdikten sonra, bu metnin Fransızca tercümesini de yazmıştır. Biz bu Fransızca tercümeyi şu surette dilimize çevirdik. *"Tanrı'nın ölümsüz hizmetkârı Büyük Hatun presbyterissa, ebedî hayata teslim edildi, Aralık ayının 28'inde, 6852 yılında".*

Cumont metni tesbit edip, Fransızcaya çevirdikten sonra, kitabenin bitiminde, yılı gösteren harflerin Bizans takvimindeki karşılığını 6852 olarak belirtmekle beraber, bunun *kesin* olmadığını da sözlerine ekler. En sonda, çininin alt kenarındaki B harfinin burada niçin yer aldığını pek açığa çıkaramayan Cumont, Bizans takvimindeki 6852 yılının karşılığını 1342 olarak tesbit etmektedir. Harfler biçim bakımından düzenli olmadıkları gibi, imlâ da tam doğru değildir. İfadesinden açıkça bir mezar kitabesi olduğu anlaşılan bu çini üstüne yazıyı Cumont, her nedense bir kilise kitabesi olarak kabul etmek istemekte ve adı bilinmeyen bu "Büyük Hatun"un hatırasını yaşatmak için yazının, çini yüzeyine bir din adamı, bir papaz tarafından kazınmış olabileceğini ileri sürmektedir.

Kitabedeki *megs* kısaltmasını Cumont *megisti* terimine ait olarak kabul etmekte ise de, bunun grekçe *mega* büyük teriminin, dişisi olan *megali'nin* kısaltması olması daha inandırıcıdır. Böylece *Hatun* ünvanının başında yer alan bu terim, "Büyük Hatun" şeklinde tamamlanmaktadır. Bu ünvanın arkasındaki *presbyterissa* sıfatının ise ancak bir kilise adamına, bir papaza *(presbyte-*

ros) verilebileceğinden hareketle, Bizans'ın son dönemlerine kadar, dul kalan ileri gelen soylu kadınların bu ünvanı aldıklarını da belirtir.[3] Bunun arkasından da, Tatar ve Türk emirlerinin haremlerindeki Bizanslı prenseslerden bahseder. Fakat Cumont'un bu konuda özetlediği bilgiler tam yeterli değildir. Bir dipnotta ise, adını vermeksizin Erzincan emirinin, IV. Aleksios'un ailesi ile *yakınlığı* (hısımlığı) olduğunu yazmakla yetinmiştir *(L' émir d'Arzinga Erzingian était allié à la famille d'Alexis IV).*

Gerçekten son dönem Bizans İmparatorları, kızlarını Türk veya Moğol başbuğlarına vermeğe özen göstermişlerdir. Hatta bu hususta sahtekârlık yapmaktan da kaçınılmadığı, Bizans sarayında, yetiştirilen basit ailelerden gelen güzel kızların, prenses oldukları söylenerek, gelin gönderildikleri de iddia edilmiştir. Latin istilasından sonra, Bizans İmparatorluğunu ihya eden VIII. Mikhael Palaiologos, evlilik dışı kızı Maria'yı 1265'te eş olarak Hülâgu Han'a göndermiş, ancak gelinin varışından pek kısa bir süre sonra Hülâgu ölünce, Maria onun oğlu Abaka Han'ın karısı olmuştur.[4] Despoina Mugalion ünvaniyle tanınan Maria, kocasının 1281'de ölümünden sonra Bizans'a geri dönmüştür. Yine evlilik dışı olan diğer kızı Eirene (veya Euphrosyna) ise 1266'da Nogay Han'a gönderilmiştir.[5] İmparator II. Adronikos bir kızını, Gazan Han'a teklif etmişti. Evlilik dışı kızı Maria ise 1292'de Kıpçak başbuğu Toktay Han'a gelin gitmiştir.[6] Kıpçaklardan Muhammed Özbek Han'ın üçüncü karısı da bir Bizanslı idi. İbn Batuta bu kadını 1334'e doğru Kıpçak (Altınordu) ülkesini ziyaretinde tanımış, doğum yapmak üzere, kalabalık bir alayla Bizans'a döndüğünde, Arap seyyahı da onunla İstanbul'a gelmiştir. Fakat III. Andronikos'un kızı olduğu söylenen ve adı bilinmeyen bu kadın Kıpçak ülkesine geri dönmemiştir.[7]

Bizans imparatorluğundan ayrı olarak, başlıbaşına küçük bir beylik halinde Trabzon ve çevresinde Komnenos sülâlesi tarafından kurulan Pontos (Büyük Kommenos) devleti de[8] etrafını saran Türk beylikleri ile dostluk kurmak için aynı yöntemi kullanmıştır.[9] Trabzon prenslerinden III. Aleksios (1349-1390)un kızkardeşi Maria 1352'de Akkoyunlulardan Kutlubey'in eşi olmuş, diğer kızkardeşi Theodora 1358'de Türkmen emiri Hacı Emirzâde Süleyman Bey (yabancı kaynaklarda Hacı Ömer olarak geçer) ile evlenmişti.[10] Aleksios'un kızlarından Evdokia, Canik beyi, Tacüddin'in eşi olmuştu. Ancak kocasının 1386'da Hacı Emirzade ile yaptığı çarpışmada ölmesi üzerine dul kalmış ve Bizans İmparatoru V. İoannes'in (1341-1376 ve 1379-1391) oğlu Manuel ile evlenmek üzere İstanbul'a gitmiştir. Evdokia'nın güzelliği karşısında, İoannes onu oğluna verecek yerde kendisi almıştır.[11] Aleksios'un başka bir kızı Anna, 1367' de Gürcü beyi VI. Bagrat ile evlenmiş, diğer bir kızı ise Erzincan emirinin karısı olmuştur. Genellikle tarihlerde bu kızın ve evlendiği emirin adları verilmemektedir. Tanınmış İngiliz tarihçi G. Finlay (1799-1875), hangi kaynaktan aldığını bildirmeksizin, emirin adını Taharten olarak gösterir.[12] Gerçekten XIV. yüzyılın ikinci yarısında Erzincan ve dolaylarına hâkim olan bir emir Taherten veya Mutahherten vardır. Ertena (veya Eretna) oğulları sülâlesinden emir Alâüddin Eretna'nın (öl. 1352) kardeşinin oğlu Mutahharten, Karamanoğulları ile mücadele etmiş, Osmanlılardan I. Beyazıd'in doğuya doğru yayılması karşısında, topraklarını kurtarmak için, Batı'ya ilerleyen Timur'a sığınmış, fakat 1401 Temmuzunda Bayezid, Erzincan'ı kuşatmış ve almıştır. Ankara savaşında, Bayezid'in yenilmesi üzerine Erzincan Timur'un eline geçmiş, o da bu şehri, Orta Asya'ya dönerken yeniden Mutahherten'e bırakmıştır.[13] Bu tarih bilgileri Erzincan'da bulunan Grekçe kitabeli mezar kitabesinin, Emir Mütahherten'in eşi, Trabzon Rum prensesine ait olabileceğini gösterir gibidir. Ancak ne var ki, Cumont'un 1342 olarak çözümlediği Bizans tarihi, böyle bir tahmine aykırı düşmektedir. 1342'de III. Aleksios henüz Pontos devletinin başına geçmediği gibi, bu sıralarda Mütahherten henüz tanınmış değildir. 1404'de Trabzon ve Erzincan'dan geçen İspanyol elçisi Ruy Gonzales de Clavijo (öl. 1412) bu emir hakkında hayli bilgi verir, karısının bir Trabzon prensesi olduğunu işaret ettikten başka, o tarihlerde artık emirin ölmüş olduğunu da sözlerine ekler.[14] Bu durum karşısında iki ihtimal belirir: Ya Cumont 6852 yılı olarak çözümleyerek karşılığının 1342 olduğunu belirtirken bir yanlışlık yapmıştır, veya III. Aleksios'dan önce Erzincan'da yaşamış ve orada ölmüş, tarilerin kaydetmediği başka bir Trabzon prensesi vardır. Zaten Cumont, Erzincan emiri ile IV. Aleksios arasında bir yakınlık (hısımlık) olduğunu yazarken de aldanmaktadır. Bir Erzincan emirine kızını veren IV. Aleksios (1417-1429), değil, III. Aleksios'dur. Fakat bu yeteri kadar çapraşık olan ve çözüme kavuşması çok zor görünen duruma bir yenisini de katmak mümkündür. Karadeniz kıyılarındaki Trabzon Rum devletinin tarihinde, 1330-1344 yılları arasında bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Bu yıllar içinde II. Aleksios'un (1297-1330) kızı Anna, bir ara bu küçük devletin idaresini ele almış ve 1341-1342 yılları arasında Pontos devletinin sahibi olmuştur.[15] Bu kadının lâkabının Anakhoutlou (=Anakutlu) olduğunu, Trabzonlu yazar ve buranın tek tarihçisi Mikhael Panaretos bildirmiştir.[16] Her bakımdan türkçe olan bu ad, bu Rum prensesine niçin verilmiştir? Bunu şimdilik bilemiyoruz.[17] Bir manastıra çekilmişken, 17 Temmuz 1341'de "milliyetçi" grubun başı olarak rahibeliği bırakarak idareyi almış, fakat karışıklıklar devam etmiş, sonunda 7 Eylül 1342'de III. İoannes Trabzon'un Khrysokephallos Meryem kilisesinde (şimdi Ortahisar veya Fatih camii) taç giyerek hükümdar ilân edilmiş, karşı gruptan olanlar öldürülmüş, ve bu arada Anna Anakutlu da boğdurulmuştur.[18] Anna'nın nerede öldürüldüğü ve gömüldüğüne dair bir bilgimiz yoktur. Ancak ona karşı ayaklanmanın 1342 yılı Eylül'ünde olduğu ve Erzincan'daki çini Kitabede "Büyük Hatun" un, aynı yılın Aralık ayı sonralarında öldüğünün bildirilmesi, "Büyük Hatun" ile Ana Kutlu'nun aynı kişi olması ihtimalini akla getirmektedir. Ancak ne var ki, böyle bir görüşü destekleyecek herhangi bir ipucu şimdilik yoktur. Fakat ne olursa olsun II. Aleksios'un kızı Anna Anakutlu, hangi sebebten olduğu bilinmemekle beraber bir Türk lâkabına sahiptir ve bu kadın, 1342 sonbaharında öldürülmüştür.[18]

Trabzon'daki Theoskepastos (Kızlar) manastırındaki freskoda III. Aleksios (1349-1390), sağında annesi Eirene, solunda eşi Thedora (Ch. Texier-P. Pullan, Byzantine Architecture..., London 1864, lev. LXVI).

Trabzon'un Büyük Komnenos sülâlesinden Rum prensesleri ile Türk beylikleri arasındaki evlilik yoluyla yakınlaşmalar, sonuna kadar sürmüştür. Taherten adlı Erzincan emirinin karısından sonra, IV. Aleksios'un bir kızı da 1420'e doğru Karakoyunlu'lardan Cihanşah'ın eşi olmuş,[19] Akkoyunlu emiri Uzun Hasan, Trabzon Rum devletine her bakımdan yardımcı olmaya söz verdiğinde karşılığında, IV. İoannes (1429-1458)'in "güzelliği dünyaca ünlü" kızı Theodora'yı istemiş ve almıştır. Uzun Hasan veya Hasan Padişah'ın Selçuk Begüm ve Karayölük Osman Beyin kızı olan başka eşleri de vardı. *İslâm Ansiklopedisi*'nde, Theodora'dan hiç bahsedilmeksizin, Uzun Hasan'ın Despina adındaki bir eşi anılır. Ancak bunun aslında Theodora olduğu ve prenses anlamına gelen *despoina* ünvanının ad sanıldığı tahmin edilebilir. Bu hanım Hıristiyan olarak yaşamış ve öldüğünde Diyarbakır'da bir manastıra gömülmüştür.

Erzincan'da bulunan çini üstüne kazınmış Grekçe kitabenin kime ait olduğu kesin olarak açığa çıkmamaktadır. En yakın hipotez bir Trabzon prensesi ile evli olduğu bilinen Erzincan emiri Taherten'in eşi olması ihtimalidir. Ancak bu da tarihler uymadığından pek inandırıcı görünmez. Anna Anakutlu'nun ölüm tarihi, kitabedeki tarihle oldukça yakın uyum göstermekte ise de, bu prensesin Erzincan ile bir ilgisi olabileceğine dair elde bir bilgi yoktur. Ayrıca karşı ayaklanma Trabzon'da cereyan ettiğine göre cenazesi de herhalde orada gömülmüş olmalıdır. Çok zayıf bir ihtimal olarak da Anna Anakutlu'nun, herhalde dul kalarak rahibe olarak manastıra çekilmeden Erzincan ve çevresine sahip bir Türk emirinin eşi olması, eşinin ölümünde sora, Trabzon'a dönerek, bir manastıra kapandığı, 1341'de devletin idaresini ele almağa zorlandığı, fakat bir yıl, bir ay ve sekiz günlük iktidardan sonra öldürüldüğü, ancak bu olay üstüne Erzincan'da onun hatırası için, "teberrüken" (sembolik) bir mezarın yaptırıldığı da düşünülebilir. Bu takdirde, kitabeli çini de bu mezara aittir. Bu hipotez ne kadar zayıf olursa olsun üstünde durulmaya da değer.

Bu çini üzerine kazınmış kitabe, Cumont'nun ileri sürdüğü gibi bir kiliseye değil, bir mezara aittir. Bir türbenin iç duvarlarını kaplayan çinilerden biri olabileceği gibi, sadece sanduka üstündekilerden de olabilir. 1930'lu yıllarda büyük bir Erzincan tarihi yazan, bu şehrin valilerinden Ali Kemalî, Erzincan'dan Kemah'a giden yolun sağ tarafında "Fırat üzerindeki büyük ahşap köprünün öbür cihetinde bulunan", sekiz köşeli Melik Gazi türbesinden bahsederek, kitabesinin kopyasını da verir. Arkasından, "Melik Gazi türbesinin yan tarafında iki kısımdan müteşekkil bir türbe daha olduğunu belirttikten sonra, "... kapısı üstünde vaktiyle araları çinilerle bezeli kitabesi olan...", Selçukşah bin Bayramşah türbesinin varlığını bildirir.[21]

Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşayan Nasuhü's-Silâhî (Matrakçı Nasuh)'nin İstanbul'dan Bağdat'a kadar menzil yerlerini anlatan ve bu arada yol üstündeki yerlerin ve şehirlerin de minyatür tekniğinde resimleriyle süslenmiş bulunan İrakeyn seferi menzilna-

mesi kitabında, Erzincan'ı tasvir eden bir resim bulunmaktadır. Burada, muntazam dikdörtgen biçiminde, etrafı surla çevrili şehrin dışında, bir akarsuyun yakınında ve boş bir arazi ortasında, kubbeli biri küçük diğeri daha büyük iki bina gösterilmiştir ki, bunların Ali Kemalî'nin bildirdiği türbeler olduklarına ihtimal verilebilir.

Erzincan'ı korkunç surette tahrip eden 1784 depremi, 1939 ve 1992 depremlerinden bu türbelerden ne kaldığını bilmiyoruz. Kapısı üstünde *vaktiyle* çinilerle süslü kitabesi olan türbe dikkat çekicidir. Fakat A. Kemalî de bu çinilerden bahsederken *vardı* demektedir. Cumont'a çiniyi gösterenler (veya satanlar) de, bu parçanın Fırat kıyısında bir yerden getirildiğini söylemişlerdir. Bahis konusu kitabeli çininin bu türbelerden veya aynı yerdeki daha önceleri yıkılmış üçüncü bir türbeden, veya bunların içlerindeki bir sandukadan çıkarılmış olması düşünülebilir. Buradaki türbelerin, eğer kaldılarsa yıkıntılarının etraflı surette incelenmesi herhalde gerekli olduktan başka, aslının nerede olduğu bilinmeyen çininin resminin yardımıyla tarih kısmının yeniden tesbiti ve eğer Cumont'un okuyuşunda ve hesaplamasında yanlışlık varsa bunun düzeltilmesi gereklidir.

Bu küçük çini parçası üzerine kazınarak işlenmiş grekçe kitabe hakkındaki bütün problemleri şimdilik çözüme kavuşturmak mümkün olmamakla beraber şu hususlar açıkça belirmektedir:

1. Bahis konusu altıgen biçimindeki çini, Anadolu'nun Türk dönemi eserlerinde benzerleri görülen bir parçadır. Yüzeyine kazıma tekniğinde işlenen yazı da Türk çinilerinde bilhassa erken yüzyıllarda rastlanan bir tekniktir. Böylece bu çininin bir Türk yapısından çıktığına kesin gözüyle bakılabilir.

2. Çininin kitabesinde gün ve ayı ile bir tarih bildirildiğine göre bu bir mezar anıtından çıkarılmıştır. Çini bir türbenin duvar kaplamasındakilerden biri olabileceği gibi, sadece sanduka üstündekilerden de olabilir. Kitabedeki tarihin, bu konudaki uzmanlar tarafından yeniden incelenmesi ve milâdî karşılığının hiçbir şüpheye yer vermeyecek surette yeniden tesbiti yerinde olur.

3. Kitabede "Büyük Hatun" ve "presbyterissa" denildiğine göre ölü kadın, Erzincan bölgesine hâkim bir Türk Emirinin eşidir ve Grek asıllı, daha doğrusu Trabzon "Büyük Komnenos'ları"na mensuptur. Türk beyleri ve Emirleri ile evlenen pek çok Grek soylusu gibi, dinini değiştirmeden yine Hıristiyan olarak kalmıştır. Presbyterissa terimi onun hem soyluluğuna hem de dul olarak öldüğüne işaret eder gibidir.

4. Erzincan Emirlerinden Taharten veya Mutahherten'in eşinin Trabzon prenseslerinden biri olduğu bilinmekle beraber, tarihler hususunda bir uyuşmazlık vardır. Bu mesele aydınlığa çıktığında durum daha açıklık kazanacaktır. Fakat her şeyden önce XII. yüzyıldan itibaren Türkleşen Anadolu'daki Beylik ve Emirliklerin daha iyi ve daha tam olarak tarihlerinin tesbiti gereklidir. Bu arada şehirlere de kimlerin hangi yıllarda sahip oldukları bilinmelidir.

5. Kitabedeki 1342 tarihi doğru olduğu takdirde üzerinde durulması gerekli olan önemli bir nokta,bu tarihlere doğru adı bilinmeyen ve tarihlere geçmemiş bir Trabzon prensesinin bir Türk veya İlhanlı emirinin (veya Beyinin) eşi olarak Erzincan'da yaşadığı ve ve burada öldüğüdür. Bu kadının başka birçok benzeri gibi kendi dininde kalmış olduğu da anlaşılmaktadır.

6. Fırat kıyısında, türbelerin bulunduğu yerde ciddi bir araştırma yapılarak, bahis konusu çininin bulunduğu mezar anıtının kalıntıları veya daha başka benzer çini parçaları araştırılmalıdır. Ali Kemalî'nin üzerinde evvelce çiniler olduğunu bildirdiği, Selçukşah bin Bayramşah türbesi bilhassa araştırılmalı ve bu türbede yatan kişinin tarihi hüviyeti aydınlığa çıkarılmalıdır.

Pek göze çarpmayacak bir yerde, tam 66 yıl önce yayınlanan bir araştırmanın yardımıyla, Türk tarihi ile uğraşanların dikkatlerine sunduğumuz bu küçük yazımız, yakın tarihlerde iki büyük felâketin mahvettiği eski bir Türk şehrinin tarihine[23] bir katkı olmakla kalmıyor, aynı zamanda Ortaçağ sonlarında Türkleşen Anadolu'da Türk hoşgörüsünün de bir örneğini de ortaya koymaktadır. ☆

1 F. Cumont, *Inscription de l'époque des Comnenes de Trébizonde, Mélanges d'Histoire offerts à Henri Pirenme*, Bruxelles 1926,s. 67-72.

2 F. Cumont, ve E. Cumont, *Voyage d'exploration archéologique dans le Pont et la Petite Arménie* , (Studia Pontica, II) Bruxelles 1905.

3 Grekçede Presbyteros terimi, en kıdemli, en yaşlı, saygıdeğer, en önemli gibi anlamlara da gelmektedir.

4 A. Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen*, München 1938, tıpkıbasımı Amsterdam 1962, s. 33, no. 54; C. Chapman, *Michel Paléologue, Restaurateur de l'empire byzantin*, Paris 1926, s. 148, kızın doğrudan doğruya Abaka Han için gönderildiği de söylenir. Han eşinin tesiriyle hıristiyanlığa geçmiştir. Dul kaldıktan sonra tekrar Bizans'a dönerek Melania adıyla rahibe olan bu kadının mozaik bir portresi, İstanbul'da Kariye camiinde bulunmaktadır. bkz. P. Underwood *The Kariye Djami*, New York 1966, I, s. 46 ve II, res. 37/b; bu yazara göre bu teşhis tam kesinlik kazanmış olmayıp, portre Toktay Han'ın eşi olan başka Maria'ya da ait olabilir, bkz. *aşağıda not. 6*

5 Papadopoulos, *ay.esr.* s. 33, no. 53; Chapman, *ay. esr.*s. 80; B. Spuler, *Die Goldene Horde, Die Mongolen in Russland*, Leipzig 1943, s. 60,258

6 Papadopoulos, *ay. esr.*, s. 42, no. 66; B. Spuler, *ay. esr.*, s. 79.

7 Palaiologos sülâlesi şeceresine bu kadın alınmamıştır. Halbuki varlığı İbn Batuta'dan açık surette bilinir, *Voyages d'Ibn Batoutah*, çev. C. Defrémery ve B. R. Sanguinetti, Paris 1877, II, s. 394, 412, 44; ayrıca bkz. Spuler, *ay. esr. s. 371; Ursula V. Bosch, Kaiser Andronikos III. Palaiologos*, Amsterdam 1965, s. 67-69,82

8 Trabzon'da "Büyük Komnenos"ların devletinin tarihi için genel bibliyografya olarak şu çalışmalardan yararlanmak mümkündür: Khrysostomos Myridou, *Symole eis ten bibliographian tou Pontou, "Arkheion Pontou"*. X (Atina 1940) s. 3-195, bu yalnız Trabzon değil bütün Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının bibliyografyasıdır, halbuki A.A. Vasiliev, *The Empire of Trebizond, in History and Literature, "Byzantion"* (American Series, I) XV (1940-41) s. 316-377'de ise bu küçük Bizans devleti tarihi hakkındaki belli başlı bütün yayınlar tahlil edilerek tanıtılmıştır.

9 Trabzon tarihi ile ilgili ilk yayın olarak anılan, Th. Gainford, *The Historie of Trebizond, in foure Bookes*, London 1616, son derecede nadir bir kitap olup, Vasiliev'in belirttiğine göre (s. 321-322) fantastik hikâyelerle dolu tamamen değersiz bir kitapdır. Fakat geçen yüzyıl başlarında İsveç'te gerçekten çok iyi bir doktora tezi yapılmıştır, P.W. Afzelius, *De Imperio Trapezuntino*, Upsala 1824. Fakat Trabzon'un ünlü tarihçisi J. F. Fallmerayer (1790-1861)dir, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, München 1827'i yazmış, bu kitap çok yakın tarihlerde grekçeye çevrilmiştir; *Historia tes Autokratorias tes Trapezountas*, Selânik 1984. Bu önemli eserin almanca aslından

türkçeye çevrilmesi Türk Tarih Kurumu tarafından çok yıl önce İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden birinden istenmişti. Bu çevri maalesef gerçekleşemedi. J.Ph. Fallmerayer, *Original Fragmente ...zur Geschichte des Kaiserthums Trapezunt, "Abhandlungen der historischen Classe der k. Bayerischen Akademie, III. Abtl. IV, Abh. 1"*, München 1843-44'de tarihi belgeleri yayınlamıştır. Bunun arkasından ciddi bir Trabzon tarihi İngilizce olarak basılmıştır: G. Finlay, *The History of Greece from its Conquest by the Turks and of the Empire of Trebizond*, Edinburgh-London 1851 (en iyi baskısı, *A History of Greece*, Oxford 1877, IV, s. 305 - 427). Bu kitap almancaya da çevrilmiştir. *Die Geschichte Griechenlands von seiner Eroberung durch die Kreuzfahrer... und des Kaiserthums Trapezunt*, çev. G. Reiching, Tübingen 1853, fransızca özeti de basılmıştır: *L'Empire de Trébizonde, "Revue Britannique"*, II (Avril 1865)s. 281-308, III (Mai 1865) s. 27-56, (Juin 1865)s. 345-365. Savva Ionnidis, *Historia kai statistiki tes Trapezountas kai tes... tavten Khoras...*, İstanbul 1870 (tıpkıbasımı, Selânik 1988); W. Fischer; *Trapezunt und seine Bedeutung in der Geschichte, "Zeitschrift zur Allgemeine Geschichte"*, III (Stuttgart 1886) s. 13-39 (çok kısa bir Özet, s. 23-39);den sonra önemli bir kaç yayın yapılmıştır: A. Pappadopoulos-Kerameos, *Fontes Historiae Imperii Trapezuntini*, I, St. Petersburg 1897; T. E. Evangelideis, *Historia tes Trapezountos*.... Odessa 1898; W. Miller, *Trebizond, The Last Greek Empire*, London 1926 (Trabzon devleti hakkında toplu bilgi veren iyi bir eser); F. Uspensky , *Otscherki iz istorii Trapezundskoj Imperii*, Leningrad 1929; Khrysanthos, *He ekklesia Trapezountos*, "Arkheion Ponton". IV-V (Atina 1933) bu çok kalın cilt ayrıca kitap halinde de satışa çıkmıştır (Atina 1936, son yıllarda yeniden tıpkıbasımı yapıldı). Türkçe olarak burası hakkında doğru ve yeterli bilgi verecek bir yayın yoktur, Şakir Şevket, *Trabzon tarihi*. I, İstanbul 1294 (1877) tatmin edici olmadığı gibi,bu 305 sahifelik kitabın" ayıklayarak" yapılan basımı da sadece bir özetten ibarettir, Kemal Karadenizli, *Trabzon tarihi*, Ankara 1954; Ömer Akbulut, *Trabzon-Cumhuriyetten evvel, Tarih ve valiler*, I, Trabzon 1955; ay. yazar, *Trabzon kralları ve Trabzon'un fethi*, Trabzon 1964 (bir kaç sahifelik yetersiz bir broşür).

10 Miller, *adı geç.esr.*,s. 60

11 Papadopoulos, *adı geç.esr.*,s 46, no. 73; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969 (2. baskı), s. 153.

12 Finlay, *Die Geschichte Griechenlands... und des Kaiserthums Trapezunt*, s. 423

13 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969 (2. baskı), s. 163, 167; İ. Hami Danışmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, İstanbul 1947, I, s. 126; Besim Darkot, *Erzincan* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, IV. s. 339; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Sivas-Kayseri ve dolaylarında Eretna Devleti, "Belleten"*, XXXII, sayı 126 (1968) s. 189. Bu Erzincan emiri, Timur'un çok sadık bir bendesi olmuş ve Osmanlılara devamlı ihanet etmiştir. Timur ile olan ilişkileri, mükemmel bir araştırma olan şu eserde ayrıntılı biçimde işlenmiştir: Marie-Mathilde Alexandrescu -Dersca, *La campagne de Timur en Anatolie (1402)*, Bucureşti 1942, bkz. indeks Tahirten adına; İsmail Aka, *Timur Devleti*, Ankara 1991, s. 20,26 ve 46'da Mutahherten çok kısa olarak anılmıştır.

14 Clavijo, *Embassy to Tamerlane 1403-1406*, (çev. Guy Le Strange), New York-London 1928, s. 125 vd.; *Timur devrinde Kadis'ten Semerkand'a seyahat* (çev. Ömer Rıza Doğrul) İstanbul tz. (1938 ?) , I,s. 90 vd. Clavijo'nun İngilizce çevrisinde (s. 130) ve İngilizceden yapılan türkçesinde (s. 95), Taharten'in Ermeni olduğu yazılmıştır. Ancak İngilizce tercümede, bu bilgi parantez içinde konulmuştur ki, böylece esas İspanyolca metinde olmadığı belirtilmiştir. Guy Le Strange'ın bu gereksiz ve dayanaksız eklemesi, Ö. Rıza Doğrul tarafından da aynen alınmıştır. Türk yazarları Taharten'in Burakoğullarından indiğini , Câfer Bey'in torunu ve Eretna (veya Ertena) Bey'in kardeşi oğlu olduğunu belirtirler.

15 Miller, *Trebizond*, s. 43 vd, bilhassa s. 49.

16 Trabzon'da "Büyük Konnenos"lar idaresinin tek kaynağı, orada yaşadığı anlaşılan Mikhael Panaretos'un yazdığı kroniktir: *Peri ton tes Trapezountos Basileon* başlığı altında olan ve 1204-1426 tarihleri arasındaki tarihi kapsayan bu önemli kaynağın metni ilk olarak 1832'de G. L. Tafel tarafından yayınlanmış, sonra almancaya çevrilmiş (Fallmerayer, *Original Fragmente...*, München 1846, s. 1-108); parçalar halinde eksik Fransızca tercümesi ise, Brosset tarafından yapılarak Ch. Lebeau, *Histoire du Bas-Empire*, Paris 1833-36'da (3. Baskı), muhtelif ciltlerde yayınlanmıştır. XV, s. 255, XVII, s. 254, 470, XVIII, s. 280, XIX, s. 86, XX, s. 482-509. Rusca tercümesi A. Kharkhanov tarafından 1905'de, modern grekçesi 1907'de Sp. Lambros tarafındanyayınlanmış, son olarak da yine grekçe iki baskısı T. Pamboukis tarafından 1947'de ve O. Lampsides tarafından 1958'de gerçekleştirilmiştir. Anna Anakutlu olayı için bkz. Lebeau, XX. s. 486-487. Panaratos hakkında bkz. K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur*, München 1897, s. 393-394; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958 (2. baskı), I, s. 436.

17 Anakutlu adının Türk köklü bir ad olduğu hakkında bkz. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Berlin 1958, II, s. 69

18 Bu olay hakkında bkz. Panaretos çevirisi, Lebeau, XX, s. 486-487; ve *yukarıda not 9'daki* tarihlerin hepsi, ayrıca bkz. Miller, s. 51-52.

19 Miller, *adı geç,esr.*s. 80; Aleksios'un bir kızı Cihanşah'ın, ikincisi Sırp despotu Yorgi Brankoviç'in, üçüncüsü Maria (öl. 1439) ise Bizans İmparatoru VIII. İoannes (1425-1448)'in eşi olmuştur. Bu genç kadını 1452'de yakından görmüş olan Batılı ajan Bertrandon de la Broquière, onun güzelliğini anlatır, *Le voyage d'Outremer* (yay. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 155-157. Bu prenses 1427'de İstanbul'a gelmiş, 1439'da ölmüştür. Ch. Diehl, *Figures byzantines*, Paris 1927 (8. baskı) s. 276 ve d.; S. Eyice, *Bertrandon de la Broquière ve seyahatnâmesi, "İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi"*, VI, sayı 1-2 (1975) s. 110-126.

20 Modern tarihlerde yanlış olarak adı Despina veya Katherina olarak yazılan bu prensesin gerçek adının Theodora olduğu, 27 Şubat 1466 tarihinde Venedikten "Trabzon İmparatorunun kızı ve Büyük Hasan Bey'in eşi ünlü Theodora'ya" hitaben gönderilen bir mektupdan açık surette anlaşılır. V. Minorsky, *Uzun Hasan* mad. *İslam Ansiklopedisi*, XIII, s. 95; Theodora 1472'den itibaren Harput'ta yaşamış, cenazesi de Diyarbakır'da bir manastıra gömülmüştür. Ch. Diehl, *La Princesse de Trebizonde, "Revue de Paris"* (1 Octobre 1912), aynı yazı şu kitapda da, *Dans l'Orient byzantin*, Paris 1917, s. 203-227'de basılmıştır. Uzun Hasan'ın Trabzon ile ilişkisine dair bizim göremediğimiz bir bildiri vardır: Bekir Sıtkı Baykal, *Die Rivalität zwischen Uzun Hasan und Mehmed II um das Kaisserreich von Trapezunt, Trudiy XXV. Mezhdunarod Kongress. Vostokovedov-Moskva 1960*, Moskova 1963, s. 142-148.

21 Ali Kemalî (Aksüt), *Erzincan*, İstanbul 1932, s. 240-243.

22 Nasuhü's- Silâhî, *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*, (yay. Hüseyin G. Yurdaydın). Ankara 1976, s. 225'de Erzincan ile ilgili kısa bir metin vardır, minyatürün reproduksiyonu ise bkz. lev. 22 a.

23 Çeşitli tarihlerdeki depremlerden büyük zarar gören Erzincan bütün bu felâketlere rağmen tekrar kalkınmıştı. 1330'a doğru buraya gelen İbn Batuta, halkının Ermeni ve Türk olduğunu, çok zengin çarşısı, mükellef Ahi Nizameddin zaviyesi, değerli dokuma ve bakırcılık sanayî olduğunu bildirir (*Voyages d'Ibn Batouttah*, Paris 1877, II, s. 293-294) Evliya Çelebide 1647'de Erzincan'a uğradığında burası "... İrem bağı gibi..." bir şehirdir. Kale dışındaki esas şehir, genellikle tek katlı 1800 kadar evli, yedi camili, yedı tekkeli, iki hamamlı, onbir hanlı, bir bedestenli, çevresi çok verimli bağ ve bahçeli bir yerdir, bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, II, s.379 ve dev.; Zuhuri Danışman bask. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, IV, İstanbul 1970, s. 75 ve dev. Geçen yüzyıl seyyahları için ise bkz. A. Jaubert, *Voyage en Arménie et en Perse*, Paris 1821, s. 114'de, 1806 yılında şehrin halkının hep müslüman olduğunu, Ermenilerin yalnız çevre köylerinde yaşadıklarını yazar. Ayrıca bkz. C. Ritter, *Die Erdkunde*, X. Bölüm, 3. kısım, Berlin 1843, s. 770-774; 1890 yılına doğru yapılan bir istatistikten, Erzincan sancağında 155.879 müslümana karşılık, 31.091 Ermeni ve 2456 Rumun yaşadığı öğrenilir. H.F.B. Lynch, *Armenia, Travels and Studies*, London 1901, tıpkıbasımı Beyrut 1967, II, s. 413; V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892 s. 209 vd., etrafı bağlık ve bahçelik olan şehrin nüfusunu 15 000 müslüman, 7500 Ermeni, 200 Rum ve 300 başka olmak üzere toplam 23 000 olarak gösterir. Erzincan hakkında ayrıca bkz. Besim Darkot, *Erzincan* mad. *İslâm Ansiklopedisi*, IV, s. 338-340; Pars Tuğlacı *Osmanlı şehirleri*, İstanbul 1985, s. 122-123.

Bulgaristan'da Türk Spor Birliği "Turan"

AHMET HEZARFEN

Biz Turancı genç Türkleriz.
Dünya bilir, merd erleriz.
Çalışmayı çok severiz,
Biz Turancı genç Türkleriz!

"Gençlik, ulusun umudu ve geleceğin güvencesidir. Onların okul içi, okul dışı eğitimi gerekir. Okul içi eğitimi okul yapardı, fakat okul dışı eğitimi yapan bir kuruluşa da gerek duyuluyordu. Bulgaristan kurulunca, Türk halkı kimsesiz kalmıştı, elinden tutanı yoktu. Kendi kendini korumasından başka çare yoktu. Silkindi, kendi yaralarını kendisi sarmaya çalıştı. İlerleme, yükselme yollarını aradı. Maarif işleri biraz yoluna girdi. Fakat yoksulluk yüzünden bazı yerlerde hâlâ ilkokul yoktu. Çok yerde gençler ilk tahsille kalıyordu. Halbuki 20. yüz yılda yaşıyorduk, bu durum böyle devam edemezdi. Herkes ilerliyor, medeniyet yolunda yarış yapıyordu. Bazı yerlerde spor kuruluşları yeşermeğe başlamıştı. Eskicuma başta geliyordu."[1] I. Dünya Savaşından sonra Türkler arasında kültür hareketi yavaş yavaş canlanmağa başladı, yer yer kurulmuş olan spor dernekleri birleşme ve anlaşmaya başladılar, yalnız topa iyi vurması yeterli değil, kafayı işletmek, aydınlatmak gerekliliğini anladılar, hele Kurtuluş Savaşından sonra "Türkiye'deki mutlu gelişmeler, Bulgaristan Türklerini de derinden etkilemişti. Anadolu'da Büyük Zafer'in kazanılması, Lozan Konferansı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu, Bulgaristan Türk gençliğini de coşturmuştu. Bu coşkulu hava içinde, Bulgaristan Türk oymaklarında çeşitli gençlik spor kulüpleri doğdu. Çoğu 1923-1924 yıllarında kurulan bu kulüplerin belli başlıları şunlardı:

Eskicuma (Tırgovişte) "İnkılâp" Kulübü
Eski Zağra (Starazagora) "Altınyıldız" Kulübü
Niğbolu (Nikopol) "İleri" Kulübü
Plevne (Pleven) "Kamer" Kulübü
Pravadı (Pravadiya) "Çelik" Kulübü
Rahva (Rahova) "Atilla" Kulübü
Razgrad "Gençler Birliği" Kulübü
Rusçuk (Ruse) "Terakki" Kulübü
Rusçuk "Yıldız" Kulübü
Varna "Hilâl" Kulübü
Vidin "*Turan*" Kulübü
Vidin "Tenvir-i Efkâr Kulübü"
Vraca (Vratsa) "Gayret Kulübü"
Yenipazar (Novipazar) "Rumeli Kulübü"
Ziştovi (Sviştov) "Kuvvet Kulübü"
Ziştovi "Balkan Kulübü"

Hemen her Türk oymağında mantar gibi fışkırmaya başlayan bu Türk Spor kulüplerini bir çatı altında birleştirmek fikri de gelişti. Razgrad'da çıkan Deliorman gazetesinde Mustafa Şerif (Alyanak) şunları yazıyordu:

"... Çok hayırlı ve çok değerli bir teşebbüs, hemen hemen her yerde Türk muhitleri arasında çoktan beri beklenen bu tohumu serpti. Şöyle ufak bir seyahat yapınız. Göreceksiniz ki her kasabada bir spor kulübü teşekkül etmiş 20-30 genç, her gece, hayatın kirli ve çılgın sahnelerinden uzak, tenha ve küçük bir yerde fikir ve vücut terbiyesi tahsil ediyor...

Biz artık muhtelif kollara, fertlere veya fırkalara köprü olacak bir gençlik değil, kafası medeni ihtiyaçlarımızı kavramış, bilgili, sıhhatli ve mefküreci bir gençlik istiyoruz. Çünkü buna şiddetle ihtiyacımız vardır." Bu yazıyı yazan Mustafa Şerif Bey, ondan sonra da Türk spor kulüplerinin birleştirilmesi, bir merkeze bağlanması fikrini canla başla savundu. Bu yazı üzerine Rusçuk Türk gençleri birleşme işini ele aldılar. 1924'te Rusçuk'ta üç spor kulübü vardı: "Yıldız", "Terakki", "Ertuğrul" kulüpleri. "Yıldız" ile "Terakki" birleşerek öteki Türk kulüplerini bir kongreye çağırdılar. Bu çağrıya bazı kulüpler olumlu karşılık verdiler, bazıları ise kongreye katılmaktan yan çizdiler.

Bulgaristan'da Hasköy kasabasının gençleri bayram münasebetiyle toplanmışlar ve Yedigünde neşredilmesi için bize bu gruplarını göndermişlerdir. Anavatandan uzakta Türk ülküsünü yaşatan bu gençlere muvaffakiyet temenni ederiz. (Yedigün, 1933)

Birinci Spor Birliği Kongresi

14 Temmuz 1924 günü Rusçuk'ta Türk spor kulüpleri birinci kongresi toplandı. Bu kongreye aşağıdaki kulüpler ve üyeler katıldılar:

Razgrad: "Gençler Birliği" Kulübü-Mahmut Necmettin ve Alyanakzade Mustafa Şerif.

Pravadi : "Çelik" Kulübü - Süleyman Sabri.

Ziştovi : "Kuvvet" Kulübü - Nida Behçet. Mehmet Celâl ve İsmail Mehmet.

Rusçuk : "Yıldız" Kulübü - Şevki Mustafa, İsmail Muharrem, Ali Hüsnü ve Mehmet İsmail.

Rusçuk: "Terakki" klübü- Şevki Mustafa, Emin Hüsmen, Muharrem Mehmet.

Plevne : "Kamer" Kulübü - Kadri Oğuz, Mehmet Niyazi ve Celâl ve Âdil.

Rusçuk Bulgaristan'da Türkçü, Milliyetçi Gençlik Teşekküllerinin Kuruluş Toplantısı

Rusçuk kongresine altı Türk spor kulübünü temsil eden 16 delege katılmıştı. Öteki kulüpler katılmamıştı. Kongreye konuk ve dinleyici olarak da epeyce kişi gelmişti. Kongre, Rusçuk rüştiyesinde yapılmıştı. Katılanların az olmasına rağmen, Rusçuk kongresi, Bulgaristan Türk Spor kulüplerini bir çatı altında birleştirme yolunda önemli bir adım oldu"[2].

"Deliorman" gazetesi Başyazarı Mustafa Şerif Alyanak kongre başkanlığına, Süleyman Sabri başkan yardımcılığı, Nida Behçet sekreterliğe seçildi. Şu maddeler görüşüldü : 1 - Umumi Nizamnamenin hazırlanması, 2 - Umumi merkezin ayrılması, 3 - Konferanslar, referatlar, 4 - Müteferrik maddeler. Alınan kararlar:

1 - Merkezin Rusçuk'ta kalması,

2 - Merkez İdare heyetinin Rusçuk "Yıldız" ve "Terakki" kulüpleri arasından seçilmesi, 3 - Umumi Nizamname'nin hazırlanarak ikinci kongreye arzı, 4 - 2. Kongrenin Plevne'de toplanmasına, 5 - Merkeze bağlanmak prensipleri üzerinde kuvvetli adımlarla yürüyerek ikinci kongreye daha ziyade kulüp toplanması."[3]

Birinci Kongre tarafından Rusçuk'ta kalmasına karar verilen Merkez yönetim Kurulu şu kişilerden kuruldu: Başkan : Ali Hüsnü, yardımcı : Şevki Mustafa, sekreter: İsmail Muharrem, Spor İşleri Md. : İsmail Muharrem, Müşavir üyeler : Emin Hüsmen, Etem Abdi. Kontrol Kurulu: Muharrem Mehmet, Selim

Kongrenin Rusçuk gençlerinin öncülüğünde yapılması, kurulacak Spor Birliği'nin Rusçuk'ta kalmasını, Merkez Yönetim Kurulu'nun Rusçuk'taki iki kulüp üyeleri arasından seçilmesine karar verilmiş olması, Varna ve Vidin gibi bazı kentlerdeki kulüpleri kıskandırdı. Rusçuklu gençlerin boylarından büyük işlere kalkıştıkları... Vidin'de öğrenim görmüş Türk gençlerinin sayısı daha fazlaydı. Onların öğrenim düzeyleri genellikle Rusçuktaki gençlerden daha yüksekti."[4]

İkinci Plevne Kongresi

3 Temmuz 1925 günü, Plevne'de Türk Spor Kulüplerinin İkinci Kongresi toplandı. Birinci Rusçuk Kongresine beş şehirden altı kulüp katılmışken ikinci Plevne Kongresi, yedi şehir, dokuz kulüp ve 29 delege ve müşahit azanın topluluğuyle açılmıştır. Kongreye katılan kulüpler : "Plevne" "Kamer" kulübünden Kadri Oğuz, Mehmet Cavit ve Nabi Fikret, Vraca "Gayret" kulübünden Ahmet Cevdet, Mustafa Remzi, Ali Kadri, Hüseyin Ömer, Vidin "Turan" kulübünden Yaşar Ahmet, Halim Özdemir, Varna "Hilâl" kulübünden Ömer Kâşif ve Reşit Nuri, Eski Zağra "Altınyıldız" kulübünden Ali Hüsnü (vekâleten) ve İsmail Muharrem, Niğbolu "İleri" kulübünden Mehmet Celâl, Hüseyin ve Ali Ömer, Ziştovi "Kuvvet" kulübünden Mehmet Celâl, Nida Behçet, Ziya İsmail, İsmail Mehmet, Hasan Mehmet, Ziştovi "Balkan" kulübünden Aziz Şerif, Ahmet İsmail, Mehmet Mustafa ve İsmail Süleyman, Rusçuk "Yıldız" kulübünden Ali Hüsnü, İsmail Muharrem, Mehmet Şükrü, Mehmet Ahmet, Salim İsmail.

Kongre Başkanlığına Vidin "Turan" cemiyeti adına müşahit olarak katılan Yaşar Ahmet (Tunail), ikinci başkanlığa da Plevne'den Kadri Oğuz seçildi.[5]

Merkez İdare Heyeti'nin hazırladığı gündem şu esasları ihtiva ediyordu.

1- Bir senelik faaliyet raporu,

2- Bulgaristan'da ayrı bir Türk Federasyonu mu kurmalı, yoksa Bulgar Federasyonu'na mı girmeli?

3- Bulgaristan Türk futbol şampiyonluğu nasıl tayin edilmelidir?

4- Birlik Nizamnamesi'nin kongrece kabul ve tasdiki,

5- Referatlar...

6- Müteferrik maddeler.

Bu gündemi müzakere edecek

Rusçuk'ta "Turan" ve Muallimler Cemiyeti Kongrelerine katılan Yunus Abdal (Yonkovo) köyü öğretmenlerinden Süleyman (Güven).

Rusçuk, Bulgaristan'da Türkçü, Milliyetçi Gençlik teşekküllerinin kuruluş toplantısı.

Kongre Başkanlığına Vidin "Turan" Cemiyeti adına müşahit olarak katılan Yaşar Ahmet (Tunail), İkinci Başkanlığa da Plevne'den Kadri Oğuz seçilmişlerdi. Kongre üç gün sürdü.

Yaşar Ahmet Vidin'in, yalnız Vidin'in değil bütün Bulgaristan Türklerinin yetiştirdiği daima iyiyi, doğruyu görür ve düşünür idealist ve teşkilâtçı bir Türk çocuğudur. Lise tahsilinden sonra Vidin Türk ilkokul öğretmenliği ile görevlendirildiği 1923 yılında "Şefkat Kıraathanesi", "Tenvir-i Efkâr Kulübü", "Fakirlere Yardım, Cenaze Kaldırma Derneği" gibi teşekküllerden ayrı Türk çocuklarının fikrî, bedenî, millî his ve bilgilerini yüksetmek maksadıyle "*Turan*" Cemiyetini kuranların başında gelir.

Spor Birliği'nin İkinci Plevne Kongresi'ne kadar bir buçuk yıllık hayatında, muhtelif sahalarda çok mühim faaliyetler gösteren bu cemiyet Vidin'in Türk ve Bulgar halkı tarafından tutulmuş ve sevilmişti.

İkinci Plevne Kongresine müşahit olarak katılmağa karar veren bu cemiyet, önce yukarıda adları geçen teşekküllerin ileri gelenleri ile cemaat, mektep encümen âzalarını, öğretmenleri, müftüyü bir toplantıya davetle müşahit sıfatıyle de olsa kongreye katılacak mümessilleri gerek kongre içinde gerekse kongre dışında kendi cemiyetlerinin çalışmalarını bir misâl olarak gösterecek henüz nizamnamesi kabul ve tasdik edilmemiş Spor Birliği üyelerini bu birlikten vaz geçirip kendi cemiyetlerine benzer cemiyetler ve bu cemiyetlerden toplanma bir Birlik kurmağa davet edecekti.

Büyüklerince de desteklenen bu karar üzerine Yaşar Ahmet (Tunail) ile rahmetli Halim Özdemir, kongreye müşahit sıfatiyle iştirak ettiler. Kongrenin diğer mürahhas âzaları, Yaşar Ahmet'i kongre başkanlığına seçmekte bir mahzur görmediler. Yaşar Ahmet, kongre gündemine geçmezden evvel hakkında gösterilen emniyet ve teveccühe teşekkür ve Vidin'lilerin selâmlarını tebliğden sonra, Bulgaristan Türk gençliğinin manen ve bedenen gelişmesi için tek bir gaye güden "Spor Birliği" gibi bir teşkilâtın kâfi olmadığını, bu teşkilât ile gençlerin bilhassa millî hislerini beslemek ve takviye etmek kabil olamıyacağını izah etti, memlekette azınlık bulunduğumuzu göz önüne alarak Türk gençliğini her sahada yetiştirecek çeşitli gayeli bir teşkilât kurulmasında ancak fayda olduğunu, "Spor Birliği" gibi değil de Vidin "Turan" cemiyeti gibi cemiyetlerle bunların kuvvetli bir birliğini kurmak için karar alınmasını teklif etti.

Vidin'lilerin bu teklifi maalesef yalnız Vraca "Gayret" kulübünden gelen arkadaşlar tarafından desteklendi, ekseriyet Spor Birliği'nin kalmasında ve nizamnamenin kabulü için hemen müzakerelere geçilmesinde israr etti.

Kongreye öğleden sonra yetişen Varna mürahhasları Vidinlilerin bu teklifini tasvip etmişlerse de iş işten geçmişti.[6]

Plevne Kongresinde merkezin nerede kalması hususunda hayli tartışılıyor, bazı delegeler Vidin veya Varna olmasını ileri sürüyor fakat Vidinliler ve Varnalılar bu teklifi red edince merkez yine Rusçuk'ta kalıyor ve merkez yönetim kurulu şu kişilerden oluşuyor:

Reis: Ali Hüsnü, Fahri Reis: Eşref Şemsi (Rusçuk Rüştiye Öğretmeni), Reis Muavini: Mehmet Şükrü, Kâtip: İsmail Muharrem, Veznedar: Mehmet İsmail, Müşavir aza: Mehmet Abdullah, İbrahim İsmail, Selim İsmail.

Teftiş Hey'eti: Osman Mağazalı, Bekir Ali, Süleyman Hasan.

Teknik Hey'et: İsmail Muharrem, Raşit Abdi, Hüsnü Necip, Mehmet Ahmet, M. Necip.

Bu kongrelere katılan Spor Kulüpleri: Rusçuk'ta "Yıldız" ve "Terakki", Razgrad "Gençler Birliği", Pravadı "Çelik", Ziştovo "Kuvvet", Plevne "Kamer", Vraca "Gayret", Varna "Hilâl", Vidin "Şefkat Kraathanesi" ve "Tenvir-i Efkâr", "Turan" ve diğer "Bozkurt", "Atilla", "Fatih", "Yavuz", "Tunca"dır.

Vidinliler, 1924'te "Turan" adlı bir spor derneği kurmuşlar, tüzüğünü de hazırlamışlardı. Bu (Vidin İslâm Gençleri Turan Cemiyeti) tüzüğü 82 madde ve 7 fasıldan oluşup resmen tasdik edilmişti. 1. maddede: Medenî, İrfanî spor derneği olduğu, amacının: Fikren ve bedenen yük-

selmek olduğu açıklanıyordu. Derneğin Futbol, jimnastik, izci, müzik grupları vardı. 16. maddeye göre: Bütün üyeler kardeş olup birbirlerine (*Kardeş*), (*Hemşire*) diye hitap iderler. Selâmlaşma (*Sağlam ol, Şükür sağlamım*) demekle olur. Cemiyetin Bayramı Hıdırilyas (6 Mayıs A.H.) günüdür.

Vidinlilerin bu tüzüğün altında 4 imza var: Yaşar Ahmet (Tunail), İsmail Mustaf, Halim Hasan (Özdemir), Hüsnü Sabri (Oran).[7]

Üçüncü Varna Kongresi

Merkez, üçüncü kongrenin müzakere edeceği gündemi hazırlamış ve bu hususu gazetelerle de ilân ederek 11-13 Temmuz 1926 tarihinde kongreyi Varna'da toplanmaya davet etmişti.

Gündem: 1- Birlik merkez idare heyetinin bir senelik faaliyet raporu, 2- Birlik nizamnamesine bazı maddelerin ilâvesi, 3- Birlik bütçesinin kabulü, 4- Birlik ve kulüplerin terakki ve tealisi için yapılacak işler, 5- Mevad-ı müteferrika, 6- Referatlar...

Ancak, kongreye iştirak etmek isteyip de o tarihlerde Vidin'de toplanacak olan Bulgaristan Türk Muallimleri Kongresi'ne katılmak isteğinde bulunan bazı kulüp azaları, öğretmenlerimizin de kongreye gelmelerini temin etmek istedikleri ve fakat Devlet Demiryollarında tenzilâttan faydalanma müsaadesi henüz gelmediği için ikinci bir tamim ile kongre 2-4 Ağustos tarihine bırakılmıştı.

Spor birliği Merkez İdare Heyeti 3. Kongre gündemini ve ikinci tamimlerini gazetelerle neşrederek birliğin ve kongrenin propagandasını yaptığı günlerde Varnalı gençler arasında hummalı bir faaliyet göze çarpıyordu. 1925 yılı içinde Varna gençleri iki spor kulübüne ayrılmış dehşetli bir anlaşmazlık içinde idiler.[8]

Yüksek öğrenimini yapmak için Varna'ya gelen ve Varnalı gençlerin bu haline üzülen Vidin'li Yaşar Ahmet Tunail bunların arasına girerek onları yeniden bir çatı altına toplamaya çalıştı. Varna'nın aydın gençlerinden Ömer Kâşif Nalbantoğlu, Hüseyin Edip (Akbulgur), Mustafa Raşit (Peremeci) ve tıp öğrenimini yapan Doktor İsmail ile birlikte fikir ve çalışma ortaklığı kurarak Vidin'deki "Turan" cemiyetine benzer bir dernek kurmaya karar verdiler. 1926 yılının baharında 50 kişilik bir grupla Vidin "Turan" Cemiyeti gençleri Varna'da çok başarılı bir müsamere verdiler, bu etkinlik Varna'lı gençleri "Turan" Cemiyeti kurmağa özendirdi. Bundan sonra Yaşar Ahmet, Ömer Kâşif ve Hüseyin Edip aralarında bir müteşebbis heyet meydana getirerek Bulgaristan Türk gençliğine hitaben bir beyanname neşrettiler, bu beyanname ile, Bulgaristan Türk gençlerinin yalnız sporla, futbolla uğraşması kâfi olmıyacağı, gençlerimizi her yönden pekiştirecek bir teşkilâta ihtiyaç olduğu belirtilerek böyle bir teşkilât meydana getirilmesi için gençleri Varna'ya davet ediyorlardı.

Beyannamenin özeti: "Kardeşler,

Bulgaristan nüfusunun beşte birini teşkil eden biz Türklerin hiçbir teşkilâtımız yokiken miktarca pek az olan Yahudilerin bir "Makabi" teşkilatı vardır. Bunu pek çoklarınız işitmişsinizdir. Fakat ne gibi gaye uğrunda ibraz-ı faaliyet ettiklerini bir çoklarımız bilmeyiz.

Bu öyle bir teşkilâttır ki, burada yahudi gençleri daha küçük yaştan bir terbiye-yi milliye alırlar. Bunun gayesi Yahudi gençlerinin fikren ve bedenen terbiye ve tekâmülüne yardım etmek onları medenî şuurlu Yahudi hissi ile meşbu yetiştirmek ve bütün Yahudi gençleri arasında kardeş duygularını kuvvetlendirmektir.

Bulgaristan'ın Yahudi bulunan her kasabasında böyle cemiyetler vardır. Bulgaristan'da Bulgar Federasyonu varken bir Türk Federasyonu olamaz. Birliğin nizamnamesi tasdik olunmadı.

Bugün Spor Birliği ismi var cismi yok, anka kuşu nevinden bir şeydir. Biz Türk gençliğini birleştirecek, gençliğin arasında kardeşlik duygularını kuvvetlendirecek ve onu her cihetten yükseltecek bir teşkilât yapmalıyız.

Fakat yapacağımız teşkilât yine Spor Birliği mi olmalı? Acaba Spor Birliği ile Bulgaristan Türk gençliği bir araya toplanabilir mi? Acaba gençlere başlı başına bir gaye olabilir mi?

Spor Birliği o dertlere deva, o yaralara merhem olamaz...

Spor gençliğe gaye olabilir mi meselesine gelince: Hayır hiç bir vakit spor Bulgaristan Türk gençlerine başlı başına gaye olamaz ve olmamalıdır."

Diğer taraftan Vidin'li Hasip Saffeti (Hasip Ahmet Aytuna) "Bulgaristan Türk gençliği" ve "Teşkilâta girme yolları" başlıklı seri yazılarını yayımlıyor ve ezcümle şöyle diyordu:

"Varlığı birkaç aydan fazla devam edemiyen ve bugün dillerde yalnız ünvanı ile destan olan cemiyetler yanında meselâ Vidin'deki "Tenvir-i Efkâr" gençler kulübü ile idman, spor, izcilik, musiki, ve fikrî terbiye ile azasını hayata hazırlamak ve cemiyet hayatına alıştırmak gayesiyle kurulmuş daha taze gençlerin "Turan" cemiyeti gibi çok mühim ve zaman zaman faal iki ve belki diğer kasabalarda bunlara benzer bir iki

Rusçuk Turan Kongresi, son, 1933

Cemiyetimizin terakki ve tealisine, yılmaz bir azimle rehberlik etmiş olan muhterem abeyimiz Ali Azeri Bey'e kardaşlar hatırasıdır. 4 Nisan 1929. Bulgaristan Yanbolu Türk Gençlik Turnesi Cemiyeti.

cemiyet daha varsa da bunların mecmuu Bulgaristan Türk gençlerinin yekünü yanında hiç bir şey ifade etmiyeceği" "Bu cemiyetlere hayat verecek gençlik ruhunun daima hareket ve faaliyet halinde bulunması, maksat ve gayesi için didinmesi ve en mühimi muhtelif programların en muvafık şekilde tevhidi ile ortaya kıymetli ve kuvvetli bir gençler birliğinin çıkması lâzımdı".[11]

İşte bu hava içinde Varna Kongresi toplandı ve Turan Dernekleri kuruldu. Varna Kongresi Turan Cemiyetinin 1. Kongresi oldu.

Birinci Varna Kongresi

2 Ağustos 1926'da Üçüncü Spor Birliği Kongresi Birlik reisi Ali Hüsnü tarafından açıldı. Kongreye Şumnu 2, Rusçuk 2, Varna 1, Ziştovi 2, Plevne 3, Eskicuma 1, Pravadı 3, Vidin 4, Vraca 1 mürahhasla iştirak etmişlerdi. İslimye "Bozkurt" ve sair şehir ve kasabalardaki cemiyetler mürahhas göndermemiş, ancak müteşebbis heyetin hazırladığı yeni nizamnameyi tasvip ettiklerini, yeni kurulacak birliğe gireceklerini yazıyla bildirmişlerdi.

Kongre başkanlığına müteşebbis heyet reisi Ömer Kâşif Nalbantoğlu seçilmişti, Merkez Yönetim Kurulu faaliyet raporunu okuduktan sonra rapor hakkında yapılan konuşmalarda Vidin, Vraca ve Varna delegeleri şiddetli eleştirilerde bulundular (Birlik Tüzüğü onaylatılamamış, delegeler Devlet Demiryollarında indirimli gezi yapabilmelerini sağlayamamışlardı) Cemiyetin adı üzerinde şiddetli ve hararetli tartışmalar yapıldı, çoğunluk cemiyete "Turan" adının verilmesini istiyor, sporcular ise bunun siyasi bazı sakıncalar doğuracağını ileri sürüyordu, hele Bulgaristan'da bir kültür derneğine bu ad tehlikeli olacağı, Türkiye'de bile "Turan" mefküresinin iflâs ettiği, istendiği takdirde bundan daima siyasî anlam çıkarmak mümkün olacağını söylüyorlardı.Sonunda Kurucu Kurulun istedikleri oldu, yeni birliğin adına: Bulgaristan Türk Gençlerinin Medenî, İrfani, İdmanî Spor Turan Cemiyetleri Birliği denildi. Spor Birliği tarihe karışmış tüzüğü onaylanmadığı halde onun yaşamasını isteyenRusçuk, Ziştovi, Eskicuma, Pravadı delegeleri üzüntü içinde salonu terk ettiler. Bundan sonra 1. TURAN KONGRESİ denilen kurultay tam bir sükun içinde konuşmalarını sürdürdü. Tüzüğün her maddesi üzerinde birer birer durup kabul edilmiş, 2. kongrenin Vraca şehrinde olması idare merkezinin Varna şubesine bırakılmasına karar vererek dağılmıştı.

2. Vraca Kongresi

Vraca Kongresi 26 Temmuz 1927' de toplandı, Başkan Ömer Kâşif Nalbantoğlu, Kâtip : Ahmet Zeki (Kayran) dan oluşan Yönetim Kurulu çalışmalarına başladı.

Turan Derneği daha ziyade jimnastik ve spora önem veriyordu. Hemen 37 maddelik bir Jimnastik ve Spor Yönetmeliği hazırlayarak Vraca Kongresine sundu, 1. Maddede: "Bulgaristan Turan Birliğinin başlıca gayelerinden biri Türk gençlerinin bedensel terbiyesine çalışıp medenî hayatta muvaffak olacak surette hazırlamaktır" denilmektedir.

Turan Gençlerinin Forması

"Yönetmelik üyelerinin formasını şu şekilde saptamıştır: Dahili yeşil şeritli beyaz fanila, siyah pantalon, bele yeşil beyazlı kuşak. Kızlar için: Beyaz gömlek, lâcivert etek, beyaz çorap (şapka) Harici: Beyaz ve yeşil şeritli şapka, yeşil boyun bağı, beyaz gömlek, yeşilli kuşak, siyah pantalon.

Kızlar: Dahili gibidir, yalnız başa şapka giyilir. (1927 Temmuz'unda Vraca Kongresi'nde kabul edilen yönetmelikten alındı)"[12]

Kongre Vidin Şubesi mürahhaslarından öğretmen Mustafa Kasım (Kortan)ın başkanlığında toplandı. Gündemdeki maddeleri görüşüp karara bağladıktan sonra Üçüncü

Kızanlık'ta Turan Kongresi

Varna , Turan Müzik Grubu, 1930

kongrenin İslimye'de toplanmasını, merkezin yine Varna'da bırakılmasını uygun görerek dağıldı.

"Turan" Cemiyeti Şubelerinin Çalışmaları

Vidin Şubesi

"76 üyesi vardı. Geçen yıllarda 16 kişilik mandolin orkestrası ve iki erkek, iki kız jimnastik grubu çalıştırılarak öğretilen birçok güzel idman ve musiki parçalarıyla halkın fevkalade rağbet gösterdiği müsamereler tertipledilmiş, ayrıca cemiyet orkestrası birkaç defa bazı Bulgar hayır cemiyetleri menfaatine verilen müsamerelere katılmış, başarı göstermiştir. Kendi salonunda verdiği küçük ve edebi müsamereleriyle tertiplediği konferans ve müsahabeleriyle halkın sevgisini kazanmıştır.

Varna Şubesi

84 üyesi vardı. Geçen aylarda iki jimnastik grubu, 12 kişilik mandolin orkestrası ve iki spor takımı çalıştırılmış, kendi salonunda verilen müsamere ile cemiyete iyi gelir sağlamış olan bir piyango tertipledilmiştir. Kış mevsiminde üç ay devam etmiş olan gece kursu açılmış, devam edenlere Türkçe, Bulgarca okuyup yazma ve hesap öğretilmiştir.

Vraca Şubesi

Bir bina kiralayarak okuma yazma bilmiyenler için gece kursları açmış, teganni grubu teşkil etmiş konferans ve müsamereler vermiştir.

İslimye Şubesi

40 üyesi vardı. Hem üyeleri hem de dışarıdan katılan gençler için gece kursları açılmış, bir jimnastik grubuyla teganni grubu teşkil edilerek kasabada hemen ilk defa büyük bir müsamere verilmiştir. Şeker Bayramında 38 üyenin katıldığı Yanbolu gezisi yapılmış, iki kasabanın gençleri biribirlerinin bayramlarını kutlamış, böylece gayet samimi bir gün geçirilmiştir.

Kızanlık Şubesi

Yalnız kendi üyelerine hesap, Bulgarca, coğrafya ve musiki kursları açmış, iki jimnastik grubu ile iki spor takımı çalıştırmıştır.

Turan Cemiyetleri Birliği şubelerinde çalışma alanlarından örnek vermek için şu beş şube üzerinde kısaca durduk, diğer şubelerdede buna benzer çalışmalar yapılıyordu.[13]

Üçüncü İslimye Kongresi

1928'de Merkez yönetim Kurulunun çalışmalarında göze çarpan başarılardan biri, Birliğin organı olarak yayımlanması, Birlik Tüzüğü ile kabul edilmiş olan "Turan" gazetesinin çıkarılmış olmasıdır.

"Bulgaristan Türk gençleri "Turan" Cemiyetleri Birliği'nin organı olan gazete Sofya'da yayınlanmıştır (6 Mayıs-7 Ekim 1928). Her yıl toplanan kongrede seçilen yazıcılar heyetince idâre olunan bu gazete, daha sonraki yıllarda Kırcalı şubesinde ve Varna merkezinde çıkarılmıştır. "Turan" Sofya'da Doveriya, Filibe'de Tefeyyüz, Şumnu'da Terakki matbaalarında basılmıştır. 1934 yılında birliğin kapatılması üzerine gazete de kapatılmıştır.

TURAN -Kırcali'da başyazarı Ragıp Mustafov tarafından aylık olarak yayınlanmış gazete (1.1.1932-1.6.1934) A.K. Boyacıyev Matbaasında basılmıştır"[14] TURAN

Turancılığın ilerlemesine çalışır, her bucağa ışık ve bilgi saçar. Millî duygu için çalışan Türk Gençlerinin Türkçe aylık gazetesi.

Bulgaristan Türk Gençlerinin Türk Halk Spor Cemiyeti'nin ve TURAN Cemiyetleri Birliği'nin organı idi.

6.5.1928'den 30.8.1932'ye kadar yeni Türk-Latin ve Arap harfleriyle, 1.10.1932'den 10.5.1934 gününe kadar yalnız Türk-Latin harfleriyle çıkmıştı.

Çıktığı gün	Kapandığı gün
1) 6.5.1928- Kırcali'de	1) 31.12. 1930
2) 1.12.1931- "	2) 30.6. 1932
3) 1.7.1932 - Vidin'de	3) 30.5. 1932
4) 1.10.1932-Varna'da	4) 10.5. 1934

Basıldığı Yer

1) 6.5.1928-31.12.1930'da Ümid-Matbaası. Sofya

2) 1.12.1931-30.6.1932'de A.K. Boyacıev Matbaası, Kırcali

3) 1.7.1932-30.9.1932'de Tefeyyüz Matbaası, Filibe

4) 1.10.1932-30.1.1933'de Terakki Matbaası, Şumnu

5) 1.2.1933-10.5.1934'de Naçalo Matbaası, Vidin

Boy: 6.5.1928-30.9.1932'de 23x 31,1.10.1932-10.5.1934'de 31x47

Sahife sayısı: 4

Sahifesi: 6.5.1928-30.1.1933'de 3 ve 1.2.1933-10.5.1934'de 5 sütun üzerine çıktı.

İdare Yeri: 6.5.1928-30.6. 1932'de Kırcali'de

1.7.1932-30.9.1932'de Vidin'de

1.10.1932-10. 5.1934'de Varna'da TURAN cemiyetleri Birliği Merkez Heyeti'nin Dairesi.

Gazete Sahibi: Ahmet Gültekin

Arda-Öğretmen ve gazeteci.

Bulgaristan'daki Türk Turan Cemiyeti Reisi idi. Türkiye'ye göç ettikten sonra Lüleburgaz'da Özdilek gazetesini çıkarmıştır.

Yazı İşleri Müdürü: Ahmet Gültekin Arda

Başmuharrir: Mustafa Hasan Terziköylü (Raif Mustafof)

Mahabirler: Ahmet Gültekin Arda

Ahmet Refet Rodoplu-Eğridir'de muallimdi. Türkiye'ye göçtükten sonra Alpullu Şeker Fabrikasında memur olmuştur.

Akif Mehmet Alkanlı-6.5.1928 ve 1.12.1931'de Kırcali'de, 1.7.1932'de Vidin'de ve 1.10.1932'de Varna'da çıkmış olan Turan gazetesi muharriri. Arif Necip Kaskatı (Necibof) - Merhum, şehid. Muallim ve Razgrad Rüşdiye Mektebi eski müdürü. 19.5.1934 gününde Bulgar askeri makamları tarafından tevkif edilmişti, sonra aynı yıl içinde Türkiye'ye sığınmış ve Lüleburgaz'da yerleşmiştir. Sonralarda hudutta Bulgarlar tarafından öldürülmüştür. Ebuşinasi Hasan Sabri Hoca-Eğridere'de Türk mektebinde muallimdi, daima yenilik taraftarı idi. Bulgaristan'dan ayrıldıktan sonra Lüleburgaz'da yerleşmiştir. Ercilli Mehmet Ali (Ercilli, Mehmedof)-Kırcali Turan Cemiyet Şubesi kâtibi. Halim Özdemir-Merhum, 1904'te doğmuş ve 1940'a Edirne hastanesinde ölmüştür. Kıyık Mezarlığında yatmaktadır. Bulgaristan'da "Turan Cemiyetleri Birliği" kurucusu, azası ve müfettişi idi.

İbrahim Sinai Çavuşoğlu

Mustafa Halim Oğuz Muradof Peltek (Mustafa Oğuz Muradof) merhum.

1910'da doğmuştur. 25.12.1956'da ölmüştür. Muallim. Mütercim. Gazeteci.

Bulgaristan'da Kırcali eski Turan Cemiyeti Reisi idi.Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından yayınlanan Dünya Edebiyatından Tercümeler Serisi arasında Chteaubriand, Condorcet, Çehof, Puşkin, Tolstoy ve Turgenief gibi tanınmış ediplerden yapılmış tercümeleri vardır. SPORCU imzasıyla yazı yazardı. (Türkiyede Anayurt gazetesini çıkardı A.H.) Mustafa Hasan Terziköylü (Raif Mustafof) 6.5. 1928 ve 1.12.1931'de Kırcali'de, 1.7.1932'de Vidin'de ve 1.10.1932' de Varna'da çıkmış olan TURAN gazetesi başmuharriri, muharrir ve muhabiri.

Mustafa Kasım

Mustafa Tahsin

Nabi Fikret

Nezahet Emin

Ömer Kâşif Nalbantoğlu-1.4.1929'da Kırcali'de ve 26.12.1931'de Filibe'de çıkmış olan Rodop gazetesi muharriri. Rıza Mehmet-Rusçuk Turan Cemiyeti Şubesi Reisi Muhabir: Mustafa Hasan Terziköylü (Raif Mustafof) Veznedar : Hasan İsmail-Muallim İrsalat Memuru: Şükrü İsmail Fiat: 1 nüslıa 2 leva

Abone Şartları: 6.5.1928 - 30.9.1932'de Bulgaristan için Hariç için 1 yıl 30.- leva 50.-leva 1.10.1932- 10.5.1934'de 1 yıl 40.- leva 1. -dolar İLAN ŞARTLARI : İdare Heyeti ile kararlaştırılırdı. [15]

İslimye Kongresi mukarreratı üzerine Vidin Şubesi'ne bırakılan Merkez İdare Heyeti şu kişilerden oluşmuştu: Başkan Mustafa Kasım (Kortan), Kâtip: Ethem Ruhi'dir Ethem Ruhi yıl ortasında Vidin dışında bir göreve gidince yerine Vidin öğretmenlerinden Yaşar Mehmet Genel Sekreterliğe getirilmiş, 1933 yılında Rusçuk'ta. toplanan sekizinci kongreye kadar özveriyle görevini sürdürmüştür.

Dördüncü Kızanlık Kongresi

Kongre 1929 yılı Temmuz ayı içinde Kızanlık Türk rüştiye okulu salonunda Kızanlık, Eskicuma. İslimye, Vidin, Vraca, Filibe ve Işıklar şubelerinden gelen delegelerin katılmasıyla açılmıştır.

Kongre Başkanlığına Vidin delegesi Yaşar Ahmet seçildi.Tolantı üç gün sürdü.Toplantıda o yılın son aylarında Sofya'da toplanmasına çalışılan Bulgaristan Türklerinin Birinci Milli Kongresi fikrinin gerçekleşmesine, bu kongreye Turan Cemiyetleri Şubelerinden daha çok delege yollanmasına, ve bu ulusal amacın desteklenmesine, Beşinci Kongre'nin Filibe'de toplanmasına, Merkez Yönetim Kurulu'nun yine Vidin'e bırakılmasına, birliğe girmiş yeni yeni şehir ve köy şubelerinin üyelerini çiftçi çocuklar oluşturduğundan orak-harman işleri kesintiye uğramaması için bundan sonra yapılacak kongrelerin Eylül ayı başında yapılmasına karar verip dağıldı.

Beşinci Filibe Kongresi

Kongre 1930 yılının Eylül ayı başında Filibe Rüştiye Okulu salonunda toplandı. Varna delegesi Ömer Kâşif Nalbantoğlu'nun başkanlığında toplantı üç gün sürdü. Bu kongre şimdiye kadar olanlardan çok daha kalabalık olmuş, toplantıya delegelerden başka üyeler de katılmıştı. Bu Bulgaristan'ın ikinci büyük şehiri sayılan Filibe'nin büyük tiyatro salonlarından birinde düzenlenen müsamerede büyük başarı gösteren ve bu başarılarından dolayı yalnız Türklerin değil yabancıların da da takdirini kazanan Vidin çocukları kız ve erkek olmak üzere elliye yakın delege ve konuk da bulunmuştu.

Altıncı Eskicuma Kongresi

Turan Cemiyeti'nin en faal merkezlerinden biri de Eskicuma Turan Cemiyeti idi, bunu 150'liklerden Tarık Mümtaz Göztepe yönetiyordu. Bunun için, Türk düşmanı Bulgar Trakya Cemiyeti: "Eskicuma'da türklerin 8-9 camileri, kasabanın tam ortasında Türkiyeli bir zabit (yukarıda adı geçen) müdürü bulunan rüştiye mektepleri, "Terbiye Ocağı" adlı bir cemiyetleri, kıraathaneleri var. Gece gündüz gençleri oraya toplayıp yetiştiriyorlar. Kıraathanenin duvarları Mustafa Kemal ve arkadaşlarının resimleriyle süslü.

Kongre Temmuz 1931'de Rüştiye okulunda yapıldı. (Anayurt Gazetesi- Ankara, 1.7. 1956, s. 57-58.)

Yedinci Eskizağra Kongresi

Bu kongreye katılanlar eski kongrelere gelenlerin sayısından çok fazla idi. Turancı formalarıyla Eskizağra sokaklarını doldurmuşlardı. Ayrıca Bulgaristan Türk Basını sahip ve yazarları tarafındanda temsil ediliyordu. "Deliorman" gazetesi sahip ve yazarı Mahmut Necmettin (Deliorman), "Rehber" sahip ve yazarı Mehmet Celil, "Özdilek" yazıcılarından Ahmet Refet (Rodoplu), Ahmet Gültekin (Arda), Mustafa Oğuz (Peltek), "Karadeniz" sahip ve yazarı Arif Necip (Kaskatı), "İstik-

bal" başyazarı Halim Özdemir, "Çiftçi Bilgisi" başyazarı İdris Bayraktaroğlu," Dostluk" gazetesi sahibi Tahir Nuri orada idiler yalnız Filibe'de yayınlanan "Rodop" gazetesi sahip ve yazarı Lütfi Takanoğlu 7. Turan Birliği Kongresinin Kırcali'de toplanmasına engel olanBulgar hükümetini protesto için toplantıya katılmadı.

Kongre Başkan Mustafa Kasım tarafından açıldı,divana gençlerden Aliş Ekrem (Atakul) Başkanlığına, Eskizağra delegesi ve şehrin rüştiye okulu müdürü Ahmet Sadi ve Kırcali delegesi Dr. İsmail Hakkı (Arda) seçildi.

Üç gün süren kongrede ilk gün "Makabi" adlı Yahudi gençlik örgütü adına bir kişi kongreyi kutladı. İyi dileklerde bulundu.Yalnız kongrenin açılışından kapanışına kadar konuşmaları izliyen Bulgarların "Trakya" Derneğinden birkaç Bulgar dikkatları üzerlerine çektiler, bunlar hükümet tarafından yollanmış görevlilerdi. Konuşmalarda Türkiye, Mustafa Kemal, Çar Boris, Bulgaristan gibi sözler söylendikçe kulaklarını tavşan gibi dikiyorlardı, bu davranışla hükümet Türklere güvenemediğini gösteriyordu.

Kongrede Diğer Yakışıksız Olay: Rusçuk delegesi İsmail Muharrem'in eski Spor Birliği'nin arşivini Turan Cemiyetine teslim etmek istemesi ve bunun üzerine sataşmalı konuşmaların yapılması oldu. Gelecek 8. Kongrenin Razgrad'ta yapılmasına, Merkez Yönetim Kurulunun yine Vidin Şubesi üzerinde kalmasına karar vererek kongre dağıldı.

Turan'ın Gelişmesi

"1931/32 yılları Turan'ın gelişmesi devri oldu.Birçok yerlerde şubeler açıldı, bazı köylerde bile şubeleri vardı (Razgrad-Yunus Abdal (Vonkovo) köyünde A.H.). Deliorman'ın göbeğinde yaşayan Türk, yerli kıyafetiyle Turan'da yer almıştı. Türkçe gazeteler derneğin yayılmasını sağlıyordu. Kırcali'de (Özdilek), Vidin'de (İstikbal), Razgradta (Karadeniz), bunların başında gelir. Mustafa Kasım, Arif Necip, Ali Turan, Aliş Ekrem imzaları Turancıların dostuydu. Zengin Cemaat-ı İslâmiyeler derneğe para yardımına başlamıştı. Gençler umutla çalışıyordu. 1932'de Kırcaali'de 7. Kongresini yapacaktı. Beklenmedik bir haberle sarsıldılar. Hükümet kongrenin orada toplanmasına izin vermiyordu. Sebebi belli: Kırcaali'nin Türkiye sınırına yakın yer oluşu, Kongre Kırcaali yerine Eski Zağra'da toplandı ve çok parlak geçti. 1933'te 8. Kongre Deliorman'ın göbeği Razgradta toplanacaktı fakat buna da izin verilmedi Turancılar Razgrad yerine Rusçuk'ta toplandılar."[6] Razgrad'ın ateşli çocuğu Ali Turan "İstikbal" gazetesinin 20.12.1933 tarih ve 51. sayıda "Tam bir emniyet istiyoruz" yazısında şöyle diyordu.

"Bence, bize karşı olan emniyetsizliği, bizi temsil eden müesseseleri atalet ve cehaletle bırakmak isteyen bu müessese şeflerinin kasti hareketlerinden doğan hiyanetlerinde aramalıyız.

Başmüftülük, elinde bir katran kovası ile siyah bir damga taşiyan hiyanet ocağı şeklini aldı. Orada adalet yerine hiyanet kaim. Türk ortalığının mukadderatı orada her türlü insani hislerden silkinerek engizisyonvari jurnaller hazırlanıyor. Bizi lekelemeye çalışan ve vatan kardeşlerimizi bizlere kem gözle bakmalarına sebebiyet veren ve milli varlığımızı uçurumlara sürükleyen bütün vasıtalar yine bizi temsil eden makamlardan doğmaktadır..... Türklüğü kemiren, menfaatlerine engel gördükleri Türk münevverânını vatan kardeşlerimize, anarşisttirler, komünisttirler ve komitecidirler diye jurnal ediyorlar. Artık her türlü tahammülümüzü aşan bu hiyanetlere karşı en gür sesimizle haykırıyor ve diyoruz ki:

Emniyet ve tam bir emniyet istiyoruz..... Türk gençliği jurnal edildiği gibi değil, aslında olduğu gibi değeri biçilmez bir cevherdir."

"Turancı gençlerin yaban bir düşünceleri yoktu. İnsanca yaşamak, medeniyet ve mutluluk istiyorlardı. Türklük duyguları içinde kalarak yükselmek emelindeydiler. Varna Ticaret Akademisinde öğrenci olan İbrahim Senâî, 1934 yılında Turan gazetesinin 12. sayısındaki yazısında, Türk gencine şöyle sesleniyordu:"..... Turan mâbedinin mihrâbında diz çökerek kalbini ona ver! İmanının yüksekliği karşısında tayfunlar sussun. Gür sesin sonsuzluğun bağrında çınlasın. Akisleri kâinatı sarsın ve o, senin de yaşamak hakkını tanısın.... Evet sen haykır, ey Türk genci susma! Çünkü uyuyan bir millet uyanıyor, uyanan bir millet, bir ateşte yanıyor. Bir ışık, bir ülkü ufuklara yayılıyor.Bir ışık, bir ülkü bütün bir milleti sarıyor.Bütün bir millet bir ağızdan bağırıyor: Hayat, medeniyet, saadet ve insanlık!

İşte siz, ey yarının büyük Türk çocukları. Sana insanlık yolunu işaret eden yüce Turanı hürmetle ve candan an. Ona olan minnet borcunu unutma!"

Turan Derneğine Saldırılar

Turan'a saldırı iki yönden geldi. Türkiye'ye karşı olanlarla Bulgarların Trakya örgütü Turan'a ve Türk gençlerine saldırmaya başladılar. Trakya örgütü Türk gençlerinin ilerleme, uyanma hamlesini kıskanıyordu.

"Trakya" Derneğinin organı "Trakya" gazetesi Ağustos 1933 gün ve 532 sayılı nüshasında Turan Derneğinin geliştiğini önderlerinin öğretmenler, hocalar,imamlar olduğunu (Bekir Sıtkı, Hasan Sabri, Eskizağra Müftüsü Yusuf Râzî, Cumalı Hâfız Ahmet (Eski Başmüftü'den bahs ediyor) genellikle bunların "Kemalistler" olduğu, amaçlarının Türklüğü bir örgüt haline getirip gün geçtikçe güçlenmek olduğu..."

Türkiye'den kaçmış bazı kişiler de Turancılara saldırıyordu. Bunlardan Edirne'nin işgali sırasında Yunanlılarla işbirliği yapmış ve bundan dolayı Milli hududlar dışına çıkarılmış Filibe'de çıkan "Açıksöz" gazetesi sahibi Ahmet Hikmet yine Filibe'de çıkan "Dostluk" gazetesinde Turan'cıların Türkiye'den para ile beslendiklerini yazıyordu. 150'liklerden Avukat Osman Nuri'nin Bulgar makamlarına verdiği bir jurnalı ele geçiren 14.7.1933 gün ve 129 sayılı "Rodop" gazetesi bu jurnali yayınladı, bundan bazı pasajlar:"Onlar Türkiyede din ve saltanat aleyhinde yapılmakta olan, fakat kökü Moskova'da bulunan solcu inkılâpların müdahinleridir. Manen ve maddeten bu ceryanı tutanlarsa hükümetçe de malûm olan,Türk konsoloslukları, muallimler, yarım tahsilli ve birkaç âli tahsilli Türk gençleridir. Sonuncular Türkiye'de yüksek mevkiler

vadedildiği, fakat o mevkilere istihkak kespetmek için Bulgaristan'da câhil ve sâf halk arasında Kemalizm propagandaları yapmaları, milliyet duyguları aşılamaları icabettiği bildirilmektedir. Bu maksat uğuruna çalışmak için de "Deliorman", "Rodop", "Yeniyol" ve "Halksesi" gazeteleri angaje edilmiştir. Bu gazetelerin münderecatı her vakit din ve dindarlar aleyhinde yazılarla doludur. Yapılan hücumlar ithamlar Türk konsoloshanelerinden satın alınmış kimseler tarafından hattâ bizzat Türk konsolosları ve konsolos memurları tarafından yazılmaktadır.Halk arasında ise genç ve âteşîn muallimler bu sahada faaliyet gösteriyor ve bu faaliyetlerini teşkil ettikleri "Altın Ordu", "Altay", "Turan" ve buna mümasil kulüpler vasıtasıyla tevsie çalışarak Mustafa Kemal'e müfrit milliyetçi yetiştirmek için serkeşane propaganda yapıyorlar."

"Sarf edilen bütün mesai Bulgaristan'da milli bir Türk teşkilâtı yapmak ve Kemalizm ceryanı olan solcu komünistleri yaşatmaktır".

Bu saldırılar Bulgarların işine çok yarıyordu. "Turan" gazetesi de kendilerini şöyle savunuyordu: "Bulgaristan Türk gençlerinin son seneler zarfında okumağa fazla heves ettikleri, spora ehemmiyet verdikleri, yer yer kıraathaneler ve kulüpler tesis eyledikleri ve aralarında "Turan" isimli bir gençlik teşkilâtı vücuda getirdikleri malûmdur. İşte Türk gençliğinin bu yükseliş ve ilerleyiş hareketi Trakya teşkilâtının gözüne batmağa başlamıştır..." "Türk gençleri hain olamaz... İçimizde onlardan bir tane bulamazsınız. O sözleri söyliyen Türk değildir. Ahmet Hikmet ismini taşımakla bir kimse Türk olamaz. Esasen Bulgaristan Türk gençliği kendi arasında ve Türk camiası içinde bir Ahmet Hikmet tanımıyoruz. Türk yurduna, Türk milletine hiyanet ettiği için asılacağından korkarak kaçan ve Türkiye'ye girmek hakkından mahrum olan bir serseri Bulgaristan Türkü namına söz söyleyemez..." "Bulgaristan Türk genci, yaptığınız isnat ve iftiralardan uzak ve münezehtir. Her memlekette ve her millet arasında para için vicdanını ve milletini satanlar bulunabilir. "Yahudi kendi milletinin dehası olan İsa peygamberi on iki gümüş paraya sattı" fakat bu, hiç bir zaman bütün millete teşmil olunamaz".. Bu gayretimizi Bulgaristan için tehlikeli gören ve gösterenlerin gözleri kör olsun!"

Okullarda "Turan"la İlgili Şiir ve Şarkılar

Bulgaristan'da 20'li ve 30'lu yıllarda Rüştiye Okulları'nın 1. sınıfları için Süleyman Sırrı ve Yusuf İzeddin tarafından hazıralanıp 1925'te eski yazıyla, 1935'te yeni yazıyla Şumnu-Terakki Basımevinde basılmış "Yeni Kraat" kitabında sayfa 99'da "İş Başına " başlıklı dizinde:

İş başına. Ey Türk oğlu, bak her millet uyanmış.

Bütün dünya medeniyet nurlarıyla donanmış.

Yalnız bizim yurdumuzda halâ korkunç bir gece

Alnındaki inci terler hep çoğalsın gittikçe.

Bu asırda acıyan yok artık yolda durana.

Türk Çocuğu, durma çalış, kavuş "Yüce Turan"a

Yine aynı kitabın 115. sayfasında "İlâhi" başlıklı dizinin sonunda:

Ders okunur irfan diye, -Asker ölür vatan diye,

Her Türk ağlar "Turan" diye-Murad sensin Yüce Tanrı!

Ziya Gök Alp

Okul şarkısı:

Tanrı buyurdu,-Sessiz duyurdu, Sancakla geldik-Aldık bu yurdu.

Türküz gideriz-"Kızıl Elma"ya!

Sekizinci Rusçuk Kongresi

Bu kongre Deliorman'ın göbeği Razgrad'da toplanacaktı, eğer burada yapılsaydı Deliorman Türkünü coşturacaktı, fakat hükümet izin vermeyince Turancılar Razgrad yerine Rusçuk'ta toplandılar.

1933'te 20-22 Ağustos günleri Varna delegesi Ömer Kâşif Nalbantoğlu'nun Başkanlığında toplanan kongre evvelce toplananlardan çok farklı ve kalabalık idi. Şubeler artmış, azalar alabildiğine çoğalmış, kongreye katılan delegeler de fazlalaşmıştı. Üç gün süren toplantıda 33 madde halinde saptanan kararlar çok önemliydi. Bunlardan en önemli olanlar:

"A- Merkez İdare Heyeti'nin Varna Şubesi'ne bırakılması.

B- Birliğin organı olan "Turan" gazetesinin merkez hey'eti tarafından yayımlanması.

C- 1935 yaz aylarında Sofya'da bir beden hareketleri gösterisinin yapılması,

D- Bu gösteriye iştirak edecek Turan çocuklarını hazırlamak için her şubenin aza miktarına göre göndereceği jimnastik muallimlerini yetiştirmek üzere merkezin tensip edeceği bir yerde bir jimnastik kursunun açılması.

E- 1934 yılı Dokuzuncu Kongre'nin Sofya'da toplanması.

F-Bulgaristan'la alâkalarını kesmiş bulunan kardeşlerimizin hüsnüniyetle dahi olsa Bulgaristan Türk matbuatına cemiyetimizi alâkadar edecek yazılar yazmamalarının kendilerinden rica olunması.

G- Bu kabil kimselerin yazacakları yazılara Bulgaristan'da intişar eden gazetelerimizde yer verilmemesi için gazete başmuharrir ve müdürlerinden ricada bulunulması.

H- Eskizağra kongresinden beri yazılı ve sözlü olarak devam edegelen "Spor Birliği Turan Birliği'ni doğurmuştur" iddiasının katiyetle red edilmesi"[19] Kongrenin dağılmasından kısa bir süre sonra Bulgaristan Türk basınında, Türkiye'ye göçmüş olan Razgrad eski rüştiye müdürü Vidinli Şerif Alyanak'ın yaz tatilini eski arkadaşları arasında geçirmek için geldiği Bulgaristan'da "Rodop" gazetesine: "Turan Dernekleri İnkilâbın Birer Kışlası Olmalıdır"[20] yazısından ötürü tartışmalı yazılar çıkıyor. Bu yazı kovuşturmaya uğrayan Türk gençlerini zor duruma düşüreceği ileri sürülüyordu. O sıra Turan'ın 95 şubesi, 5000 üyesi vardı, en ilginci 1931'de Nüvvab öğrencilerinden birkaç kişi Şumnu Turan Şubesine üye olmuştu. Turan gün geçtikçe çığ gibi büyüyor,köylerde bile şubeleri açılıyordu. Turan Türklüğü yaşatan bir dernek olmuştu.

Sofya'da Yapılacak Dokuzuncu Kongre Hazırlığı

Beş yıldan beri Birliğin Merkez Yönetim Kurulunu kendi araların-

dan seçmiş olan ve dernek için özveriyle çalışmış olan Vidin'li gençler, yorgunluktan ve başka nedenlerden ötürü merkezin başka bir şubeye verilmesini istediklerinden Rusçuk Kongresi Merkez yönetimi Varna Şubesi'ne bıraktı. Birliğin Merkez Yönetim Kurulu: Başkan: Ömer Kâşif Nalbantoğlu, Sekreter: Öğretmen Akif Mehmet (Alkanlı), Fikret Ahmet veznedar, Müşavir azalar: Ahmet Fevzi, İbrahim Senai (Çavuşoğlu) den oluştu. Merkez Yönetim Kurulunun önünde yapacak çok işler olduğu kadar da çok ağırdılar. Bulgar Trakya Derneği ile Turancılara karşı olan bazı kişilerin Turan Derneği'ne yakıştırdıkları yersiz suçlamalara yanıt verip derneği savunmak gerekiyordu. Verilen jurnalların gerçekle ilgisi olmadığı, Bulgaristan Türk gençliği Turan örgütüyle Bulgar devletinin Bulgaristan'daki kültür ve spor kurumlarının çizdiği hedeflere uygun olarak yetiştiğini göstermek için 9. Kongre'nin 26-28 Ağustos günlerinde Sofya'da yapılmasına bunun için karar verilmişti. Gündem şöyle hazırlanmıştı:

1- Kongrenin açılışı, 2- Birlik Kurulu'nun faaliyet raporu, 3- Spor Kurs, ve sabor (Toplantı) talimatnamelerinin kabulü.

Ömer Kâşif Nalbantoğlu'nun Çalışmaları

Turan cemiyetinin gelişmesinde en çok emeği geçen Ömer Kâşif Nalbantoğlu, keşiş Pierre L'Ermite gibi şehir, kasaba, köy demeden yaz, kış dolaşırken 30'lu yıllarda Razgrad'ın Duştubak (Yasenovets) köyüne gelir, şose boyundaki kahvehanelerden birine girer. Mevsim kış, aylardan da ramazan, kahvehanedeki kişiler "Hoş geldin çorbacı" derler (Onu Çerkovna köyünden işçi aramağa gelen Bulgar sanırlar) ve ne aradığını sorarlar, o da Turan Cemiyetini kurmağa geldiğini söyler, oradaki yaşlılar hemen çevresini sararlar. Ömer Kâşif bu ilgilerine çok sevinir, daha da coşar. Dışarıdan başkaları da gelir, soru sormaya başlarlar: "Bu cemiyeti kurduk diyelim. Kur'an'ı kim okuyacak?" Bu soru karşısında Ömer Kâşif bocalar "Kur'an değil, Turan" der demez çevresindekiler çil yavrusu gibi dağılıverir "Bize Turan değil Kur'an lâzım, çocuklarımız namaz sûrelerini bilmiyor deyip kahvehaneden çıkmağa başlarlar. Ömer Kâşif kalanlara: "Okula gidelim," toplantı yapalım diyecek olur. "Efendi, bugün toplantı yapamazsın, öğleye kadar orta mahalle camisinde hafızlar mukabele okuyor. Öğleden sonra da karşı mahalle camisinde Şumnu'lu Hoca vaaz verecek cemaat hep oraya gider, bu iş ancak avşam (akşam) a yapılır" diyerek yaşlılar çıkıp gider kahvehanede çoluk çocuk kalır, Ömer Kâşif şöyle konuşacak kimseyi de bulamaz, Kahvehaneye gelen orman korucularına çay çay üstüne ısmarlanır onunla ilgilenen olmaz,soğuk kahvehanede akşamı gegeyle çekmekte... Akşam da olur, birkaç aklı başında kişiye toplantıdan söz açar,"Şimdi iftar zamanı, teravihten sonra olur" derler. Teravihte kılınır, camiden çıkanların bazısı koşa koşa evlerine gider, birazı kahvehaneye uğrar. Ömer Kâşif: "Hani toplantı yapacaktık?" der, oradakiler: "Çok biçimsiz zamanda gelmişsin, ramazan mübarek gün, herkes ibadetinde, şimdi gece yarılarına kadar Riza Efendi'nin yanında zikir dua edilecek" deyince Ömer Kâşif duramaz:

-Ben sizi aydınlığa çıkaracak, sizi kurtaracak cemiyet kurmağa çalışıyorum siz gene gidip, gidip kendinizi karanlığa atıyorsunuz, yazık, yazık!" diyor [7] Fakat 40'lı yıllarda bu köyde dernekçilik diğer köylerden çok ileriydi. Çevredeki köylerde gençler müsamerelerde kız yerine erkeklere rol verirken Duştubak köyü gençleri kız ve erkekleriyle sahneye çıkıyordu, nereden nereye!...

"Turan" Derneklerinin Kapanışı

9. Kongre Sofya'da yapılacaktı. fakat 1934 yılı 19 Mayıs'ta Damyan Valçev'in hükümet darbesi işleri tersine çevirdi. 15 yıl önce bu 19 Mayıs'ta Atatürk'ün Samsuna çıkmasıyla Türk ulusuna Cumhuriyet, aydın günler ve çağdaş uygarlık yolu açılırken bu 15 yıl sonraki 19 mayıs Bulgarlara ve Bulgaristan'daki Türklere 9 Eylül 1944'e kadar faşizmin baskısını getirdi.

Bu hükümet darbesiyle "Turan" dernekleri kapatıldı, Türklere karşı, baskılar arttı, Rodna zaştita/Krum vb. şöven birlikler Türklere saldırmağa başladı. Atatürkçü gençler ve öğretmenler tutuklanarak günlerce soruşturma ve işkenceye tabi tutuldu. Aydın öğretmenlerin hakları elinden alındı, işsiz kalan öğretmenler Türkiye'ye kaçmak veya göç etmek zorunda kaldılar.

Sözde "Turan" Dernekleri kapatılarak tarihe karıştı sanılıyordu, oysa Deliorman'da düğün ve derneklerde bandoya "Turancı Marşı" söyletiliyor, halk da bir ağızdan söylüyordu. *"Gençlik, dinçlik, kuvvet bizde-Fedakârlık gayret bizde. Çalışmayı seyret bizde, -Biz Turancı genç Türkleriz!"* ☆

1 Bulgaristan'da Türkler- Osman Keskioğlu, Ankara, 1985, Kült. Bak. s. 113

2 Bulgaristan Türkleri-Bilâl N. Şimşir, Ankara, 1986 Bil. Yay. s. 98,100

3 Spor Birliği Nasıl Doğdu, Nasıl (Turan) oldu- Ali Hüsnü Tunalı, İstanbul, 1933

4 Bulgaristan Türkleri- Bilâl N. Şimşir, Ankara 1986, Bilim Yay. s.100 s.101

5 Y. a.g.e.

6 Anayurt gazetesi 22.10.1955, Ankara, Sayı: 39-40

7 Bulgaristan'da Türkler- Osman Keskioğlu, Ankara, 1985, Kült. Bak. s.116

8 Anayurt gazetesi- Ankara, 1.11.1955, Sayı: 41-42

9 Spor Birliği Nasıl Doğdu, Nasıl "Turan" oldu- Ali Hüsnü Tunalı İstanbul,1933

10 Anayurt Gazetesi- Ankara, 15.11.1955 Sayı: 43

11 Bulgaristan'da Türk Gençliği - "Dostluk" gazetesi 18.5.1926

12 Bulgaristan'da Türkler-Osman Keskioğlu, Ankara 1985, Kült. Bak. s.115

13 Anayurt gazetesi- Ankara, 15.1.1956, sayı 47

14 Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri-Pars Tuğlacı, İstanbul, 1984, s. 229

15 Bulgaristan'da Türk Basını, tarihsiz, s.175-178

16 Bulgaristan'da Türkler, Osman Keskioğlu, Ankara, 1985, Kült. Bak. s.116 s.119, 120

17 Y.e.g.e

18 Anayurt gazetesi-Ankara, 1.6.1956, Sayı: 55, 56

19 Y. a.g.e. 1.7.1956 Sayı: 57, 58

20 Rodop gazetesi, Kırcaali 17.9.1933

21 Duştubak köyü öğretmenlerinden Âkif Hoca anlatıyordu.

Türklerle Almanların 2. Kitlesel Karşılaşmalarının Belgesi

«Kayzer I. Friedrich'in (Barbarossa) Yaşamının ve Tarihinin Gerçek Öyküsü»nde Türk İmgesi

Doç. Dr. ONUR BİLGE KULA

Johannes Adelphus, yukarıda anılan yapıtında Alman kayzeri Friedrich Barbarossa'nın (I. Friedrich) yaşamını ve 1188-1190 yılları arasında gerçekleştirdiği Haçlı Seferi'ni konulaştırır.

Adı geçen yapıt, Türkler ile Almanların kitlesel ikinci karşılaşmalarının belgelerine dayalıdır.

1152-1190 yılları arasında kayzer olan Friedrich Barbarossa, Alman tarihin söylenceleşmiş kişiliklerindendir.

Friedrich Barbarossa, Alman gücünün yenilmezliğinin simgesi olarak görülür; dürüstlük, açıklık, savaşçılık, cesaret, ölçülülük gibi şövalye erdemleri onun başlıca nitelikleri olarak değerlendirilir.

Friedrich Barbarossa döneminde Alman imparatorluğunun sınırları genişler; Almanya; Orta Avrupa'da belirleyici güç olur.

Friedrich Barbarossa, papalığın etkisini azaltır; Bizans'ın özellikle İtalya'da etkin olmasını önler.

Avrupa'nın yazgısını biçimlendiren Friedrich Barbarossa 1188-1190 yılları arasında yaptığı Haçlı Seferi sırasında Silifke yakınlarında Göksu Irmağı'nda ya da Silifke Çayı'nda boğularak ölür ve düşleri Anadolu'ya gömülür.

Johannes Adelphus'un yapıtları,

«Türk kronikleri» adıyla 1500'lü yıllarda yayımlanmış olan yapıtları «Seçme Yazılar» başlığı altında özgün biçimiyle yeniden yayımlanır.

«Seçme Yazılar'ın» 1. cildi «Barbarossa»nın tıpkıbasımı 1974 yılında gerçekleştirilir. Tıpkıbasımın kimliği şöyle: «Johannes Adelphus: Ausgewählte Schriften; herausgegeben von Bodo Gotzkowsky, erster Band, "BARBAROSSA', Walter de Gruyter, Berlin/New York 1974».

Sözkonusu yapıtı bu irdelemeye temel aldım. Yapıtın özgün arabaşlıklarını özgün biçimiyle Türkçeleştirdim.

Papanın, Türklerin Hıristiyanlardan Aldıkları Şeyler ve Hıristiyanlara Verdiği Acılar Konusunda Haberler Göndermesi

Bu arabaşlık altında şu görüşlere yerverilir:

Papa Gregorius, Kudüs'ü alma konusunda istençli ve tutkuludur: Hıristiyan dünyasının ileri gelenlerine Kutsal Toprakları almak amacıyla haberler gönderir. Fakat çok yaşamaz; ölür, yerine III. Clemens seçilir.

Clemens de öncüsünün yolunu izler. Bu sırada «İran» kralı «Türk» Selahaddin'in (yapıtta, Selahattin Eyyubi'den «İran kralı» ve «Saladinus der Türck» diye sözedilir) şansı yaver gider ve Antakya krallığının 25 kentini ele geçirir.

Selahaddin, Kudüs krallığını da yerle bir eder ve egemenliği altına alır.

Kudüs krallığının feryadı Hıristiyanları ürkütür. Bu nedenle papanın «bilge uyarısı» üzerine, bütün Hıristiyan krallar, serfler ve beyler «dökülen Hıristiyan kanlarının öcünü almak isterler».

1188'de Paris'te toplanan konsilde çok büyük bir çoğunluk, haçı alır ve inançsızlara karşı sefere çıkmak istencini dile getirir.

Paris konsilinde (1188) Fransız kralı Philip, sefere katılmak istemeyenlerin, mal varlıklarının onda birini vergi olarak vermelerini buyurur (s.170). Bu uygulama o günden sonra «Decimi Saladini» ya da «Türken zehend», «Türk öşürü» diye anılır.

Böylece Türklerin eylemleri Avrupalıların geçimi ve günlük yaşamına vergi biçiminde dolaysız yansı(tılı)r. Artık Avrupalı Hıristiyanlar «Doğu'da olanlardan bana ne?» demekte güçlük çekecek, ilgisiz kalamayacaktır. Çünkü, gelirlerinin bir bölümü Türkler nedeniyle ellerinden alınmaktadır.

Türkler, böylece «rahat durmayan», «başkalarının yaşamını olumsuz etkileyen» bir topluluk olarak Avrupalıların tarih bilincine girecektir.

Türk'ü Altetmek İçin Silâhlanan Hıristiyan Krallar

Kayzer Friedrich ülkesindeki ivedi işlerini tamamlar; «Hıristiyan inancının düşmanı, vahşi Türk halkını ezmek ve yenmek için» eyleme geçmenin zamanı geldiğini düşünür (s. 171). 1187'de «bütün Hıristiyanlar, Kutsal Toprakları kurtarmak ve inançsızları (Türkleri; O.B.K.) cezalandırmak üzere, Türklere karşı sefere çağırılır»

Adelphus, Barbarossa'nın İstanbul'a gelişi konusunda iki ayrı tarih verildiğini belirtir: Doktor Ecke 1185'de kronikçi Nauclerus ise 1189'da Barbarossa'nın İstanbul'a ulaştığını öne sürer.

Adelphus, «Friedrich Barbarossa'nın Yaşam Öyküsü» adlı yapıtına Doktor Ecke ve Johannes Nauclerus'un anlatımlarını temel alır.

Friedrich Barbarossa'nın seferinin güncesini tutan asıl kişi kronikçi Ansbert'tir. Ansbert'in yapıtının özgün adı «Historia de expeditione Friederici imperatoris» dir. Adı geçen yapıt adından anlaşılacağı üzere Latince yazılmıştır ve ne Almancaya ne de Türkçeye çevrilmiştir.

Türk-Alman kültürel ilişkilerinin tarihi bakımından zaman sırasına göre Robertus Monachus'un «Historia Hierosolymitana» sından sonra gelen en önemli ikinci yapıttır. Ansbert'in kroniğine gönderme yapan ikincil irdelemelerde Türklerin yurdu anlamında «Türkiye» adının ilk bu yapıtta kullanılmış olduğu savlanır.

Kayzer Friedrich'in İstanbul'a Gelişi ve Sultan'ı Denizde Yenişi

Haçlı ordusu, deniz kıyısında

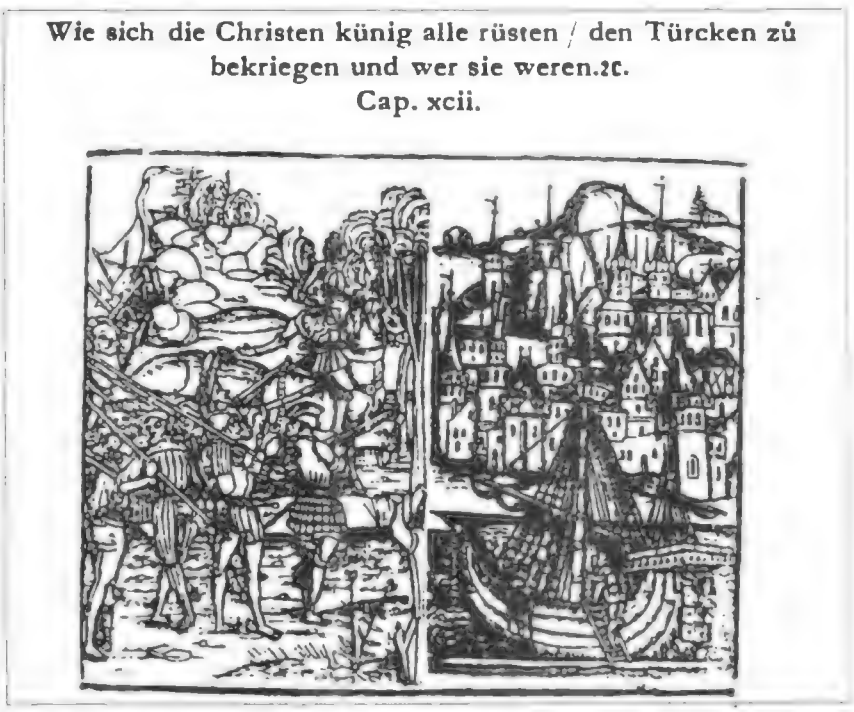

bulunan Türklere saldırarak İstanbul'a değin gelir.

Burada yazarın anlatımına ara verip, bir saptama yapmam gerekiyor:

Deniz kıyısında Türkler var mıydı, ya da yazar savaştıkları her topluluğu Türk diye mi nitelendiriyor, yapıttan pek anlaşılmıyor.

Yine yazarın anlatımına dönüyorum.

Bizans imparatoru İsaac, Barbarossa'nın gücünden çekinir İsaac ile Barbarossa bir anlaşma yaparlar:

Adelphus, Barbarossa'nın Bizans imparatoru ile yaptığı anlaşmayı ve ikili ilişkilerini, Doktor Ecke'ye dayanarak şöyle aktarır:

İsaac, Haçlıların yiyecek içecek sağlamalarına ve boğazı geçmelerine olanak tanır; Barbarossa da Haçlıların imparatorluk topraklarına zarar vermemelerini ve belirlenen kurallara uymalarını sağlar.

Friedrich Barbarossa ordusu ve donanımı ile Anadolu'ya geçer. Geçişi anlatan bölüm Türk imgesini kalıcı etkileyebilecek nitelemeler içermektedir. Bu nedenle tam alıntılıyorum: «...Barbarossa, birçok felaketler yaşadığı Asya topraklarını ele geçirdi. Lycaoniam'a (Akşehir) ulaştığında, düşmana (Türklere; O.B.K.) ait olan şeyleri bütün olanakları ile yıkmayı, yakmayı, yoketmeyi, zorla almayı, yerle bir etmeyi, düşmanın kökünü kazımayı buyurdu... Türk'ün gözünü korkutmayı amaçlıyordu, buyruğunu ve amaçlarını yerine getirdi.

Bunun üzerine Konya'da hüküm süren Türk sultanı, (II. Kılıç Arslan olmalı; O.B.K.) anlaşma önerdi» (s. 174).

Barbarossa ile Anadolu Selçuklu sultanı arasındaki anlaşmanın içeriği ve daha sonraki gelişmeler kronikçi Nauclerius'a dayandırılarak öykülenir.

Öykünün devamı şöyle: «...Büyük Sultan (Selçuklu Sultanı; O.B.K.) bütün sefere katılanların yiyecek, içecek gereksinimlerini gidermeyi ve çeşitli sıkıntıları karşılamak üzere, epey bir miktar para vermeyi yükümlendi. Fakat bu inançsız adam verdiği sözleri ve yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi, çok sayıda Türk'ü toplayarak, kayzerin seferine her yönden zarar verdi ve sıkıntılar yaşattı.

Buna öfkelenen kayzer, Türk Sultanı'nı Konya'ya değin kovaladı; ayrıca geçtiği her yeri yakıp yıktırttı... Barbarossa Cilitien'i (Selçuklu topraklarını) geçerken, kentlerden birinde çok sayıda Türk'ün toplandığı haberini aldı, onların ardına düştü ve... Tanrının yardımı ile inançsız Türkleri kolayca alt etti» (s.175).

Yazar burada Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan ile oğlu Melikşah ya da Kutbettin'i birbirine karıştırıyor olmalı. Friedrich Barbarossa ile savaşan II. Kılıç Arslan değil, oğlu Melikşah'tır.

Kayzerimizin İki Büyük Kenti -Phylomeniam ve Iconium- ve Çok Çeşitli Savaş Donanımını Türklerin Elinden Alışı ve Türkleri Kovalayışı

Kayzer yolu üzerindeki bir çok Türk kentini yağmalatır; yağmalattığı kentler arasında Phylomeniam (Alaşehir) de vardır.

Barbarossa büyük bir tutkuyla «Icaonia»yı (Konya?) ele geçirmek ister. Bu büyük tutkunun nedeni şöyle öykülenir.

«...Bizans imparatoru Emanuel, Friedrich Barbarossa'nın amcası Konrad'a topraklarından güvenlik içinde geçebileceği sözünü vermiş, fakat sözünde durmamış ve Icaonia yakınlarında Konrad'ın ordusuna saldırmış ve onları Alman topraklarına geri dönmek zorunda bırakmıştır. Bu nedenle Barbarossa, Lycaoniam'ı (Akşehir) geçerken önüne çıkan herşeyi ateş ve silah ile yok etti» (s.176).

Kayzer daha sonra Konya'yı (Iconia) kuşatır, Türkler direnemez, kenti teslim ederler. Yapılan anlaşma gereği, Türkler salt canlarını kurtarır, varlarını yoklarını bırakır ve kentten uzaklaşırlar. Kayzer, «...kenti yağmalattırdıktan sonra yaktırır» (s.176).

Barbarossa, Anadolu içlerinde geçtiği yerlerde Türklerin «varını yoğunu alır» (s.177).

Yapıtta yazarın deyimi ile «Türk» Selahaddin, Anadolu'ya getiriliyor. Burada bir yanlış bilgi ya da yanılgı sözkonusu olmalı. İki seçenek var: Ya Adelphus'un kendisi, ya da dayandığı kaynaklar yanılıyordur.

Wie unser keiser zwo groß mechtig stet gewan / Phylomeniam unnd Iconium / und het da mancherhand alter kriegs rüstung / und macht den Türcken filichtig. Cap. xciiii.

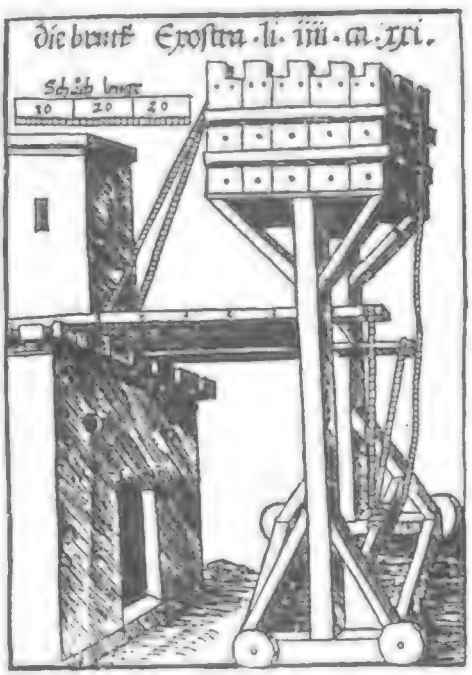

Kayzer Friedrich Barbossa'nın Acı Verici Ölümü

Kayzer Barbarossa utkular kazanarak, Asya içlerinde seferini sürdürür... «...Türkleri alt eder, kovalar, köklerini kazar. Herşeyi egemenliği altına alır, karşı duranı ateşle, ölümle öyle çökertir, öyle yok eder ki, Türk Selahaddin (Türck Saladinus) ömrünün en büyük korkusunu yaşar».

Bir kaza, bir felâket Kayzerin utkularının ve yengilerinin sonu olur. Friedrich Barbarossa Ağustos sıcağına dayanamaz ve Cignus ya da Cydnus adında bir nehirde (Göksu Irmağı ya da Silifke Çayı) serinlemek ister. Suda yüzer ve eğlenirken, keskin bir kaya parçasına çarparak ağır yaralanır. Perişan bir durumda sudan çıkarılır, üç gün yaşar. Komutanlarının onayı ile oğlu Schwaben dükü Friedrich'i ardılı yapar; «Anayurdun babası», «İtalya'nın korktuğu balyoz» ve «Türklerin korkusu» büyük imparator Anadolu'da yaşama veda eder (s.178/9).

Kayzer'in Ölümünden Sonra Sefere Katılanların Durumu ve Öbür Olaylar

Kayzer, Hıristiyanlığın gerektirdiği ve bir kayzere yaraşır biçimde uğurlanır. Cesedi, can vermek istediği yer olan Filistin'in kutsal topraklarına götürülür.

Haçlılar geçtiği yerleri yakıp yıkarlar. «Türk» Selahaddin, Asya'yı terkeder, Mısır'a kaçar.

Burada da yazar Selahaddin ile, Kılıç Arslan'ın oğlu, Selahaddin'in damadı Melikşah'ı birbirine karıştırıyor olmalı.

Barbarossa'nın oğlu Friedrich'in komutasındaki haçlılar, yöreyi ve koşulları iyi bilen Hıristiyanların öğütleri ve önerileri üzerine Antakya'ya, dönemin görkemli ve bolluk kentine geri dönerler.

Almanlarda görenek olduğu üzere, Alman haçlılar her türlü yiyecek ve içeceği iyice tıkınırlar, ölçüsüz tıkınma ve alışılmamış sıcak sonucu büyük çoğunluğu çatlar ve telef olur.

Dük Friedrich, Türklere karşı savaşı daha fazla sürdürmez; Tyrum kentine yönelir. Tyrum'da babasının cesedini kayzere yaraşır bir törenle gömer.

Accaron Kentinin Alınışı, Dük Friedrich'in Ölümü ve Almanların Ülkelerine Dönüşü

Kudüs kralı Guido'nun önerisi üzerine, dük Friedrich ve öbür Haçlılar, Kutsal Haç'ın bulunduğu ve «Türk» Selahaddin'in Hıristiyanlardan aldığı kent Accaron'u geri almak isterler ve «Türk» Selahaddin'in direncine karşın, Tanrı'nın desteği ile amaçlarına ulaşırlar.

Kayzer Barbarossa'nın oğlu dük Friedrich, ateşli bir hastalığı yakalanır ve kutsal topraklarda ölür.

Başsız ve komutansız kalan Almanlar, deniz yolu ile Venedig üzerinden dağınık biçimde ülkelerine dönerler.

Adelphus'a göre, kayzer Friedrich Barbarossa on yıl daha yaşasıydı, Almanlar, Türkleri ve Sultan'ı (Selahaddin'i; O.B.K.) yenerler, kutsal topraklardan kovarlardı... (s.185).

Bir Kez Daha Accaron Kentinin Alınışı ve Türklerin Kovuluşuna İlişkin

Bu bölümden anlaşılacağı üzere, Haçlılar Accaron'u birinci kuşatmada kesin alamazlar. Aşağıdaki açıklamalar bu durumu gösteriyor.

Papa Clemens'in çabaları sonucu İngiltere kralı Richart ile Fransa kralı Philip orduları ile birlikte İtalya'nın Messina kentinde buluşur, deniz yoluyla kutsal topraklara gelirler.

Acca ya da Accaron, Türklerin ısrarlı direnmeler ve Hıristiyan halkın umutsuzluğu sonucu düşmek ve Türklerin eline geçmek üzeredir.

Ne var ki, İngiltere ve Fransa krallarının gelişi kentin yazgısını değiştirir. Kent, Hıristiyanların elinde kalır.

Adelphus, anlatımını bir öğüt ile bitirir: «...Kentten ayrılan Türklerin durumunun nasıl olduğunu merak eden, Johannes Nauclerus'un kroniğini okusunlar. Orada olayları ve sonucunu görürler.»

Adelphus'un sözünü ettiği Johannes Nauclerus 1425-1510 yılları arasında yaşamış Reuchlin'in arkadaşı, humanist yazar ve tarihçi Tübingen Üniversitesinin (1477) kurucusu ve ilk rektörü, 1509 yılına değin aynı üniversitenin yöneticisidir.

Nauclerus'un 1516 yılında yayımlanan «Dünya Kroniği», Orta Çağ anlayışından humanist tarih yazımı anlayışına geçişin belgesidir.

Sözkonusu «Dünya Kroniği» Alman kültür tarihinde Türklere ilişkin yazılmış önemli yapıtların başındadır. O nedenle Almanlardan sonra bu yapıtı okuması gerekenlerin başında Türkler gelmelidir. ☆

Yalanla Bir Yere Varılmaz, İnkâr Gök Kubbeyi Kişinin Kendi Başına Yıkmasıdır

Prof. Dr. ZEKERİYA KİTAPÇI

Değerli meslektaşım *M. Bayram*'ın *Tarih ve Toplum*'da (sayı 98) çıkan yazısıyla başlayan ve bizim daha önce *Beyrut*'ta yayınlanmış malûm "doktora tezimiz"in etrafında odaklaşmış bulunan tenkid ve karşı tenkidler giderek seviyesini kaybetmekte ve nerede ise bir kan davasına doğru gitmektedir. Bütün bunların ileride iskolastik bir medrese yobazlığına dönüşmeyeceğini umarım.

M. Bayram'ın değerli tenkid yazısına ilk çatlak ses *"PARDON"* başlığı ile B.K. Atakan adında birisinden gelmiştir. İki kitap hakkında en ufak bir bilgisi dahi olmıyan ve sadece efendisine yaranmak için hem de bir Donkişot edasıyla meydana çıkan bu kişi, uluorta bir kısım zırvalar yumurtlamış ve bunlar pek tabii olarak *'Tarih ve Toplum*'un (sayı 99) sayfalarında yayınlanmıştır. Fakat asıl tenkid, tenkitten de öte hem şahsımı hem de değerli meslekdaşım M. Bayram'ın ilmi kişiliğini seviyesizce rencide eden, böylece kendi tîynetini (hayır tîyniyetsizliğini) ortaya koyan yazı, bu kabil işlere, birinci derecede adı karışan çok Sn. Prof. Dr. H.D. Yıldız'dan gelmiş ve o da, aynı dergide (Sayı 101) yayınlanmıştır.

Hemen şunu ifade edelim ki; bizim böyle bir yazıyı kaleme almaktan asıl maksadımız, şahsî müdafaa, böyle seviyesiz yersiz ittiham ve yalanlara cevap vermekten öte, bazı gerçeklerin tesbit edilmesi ve yarının genç tarihçilerinin, evet Türkiyedeki ilim ahlakı ve fikir hayatı hakkında onların sağlam bir değer hükmüne varabilmelerini sağlıyacak bir kısım donelerin bırakılmasıdır. Yarının tarihçileri böylece bugün meydanlarda ilmin mafyası, bir Firavn edâsıyla dolaşan sözde ilim adamlarının ne kadar boş ve kof birer insan olduklarını bir kere daha anlıyacak ve bundan büyük ibretler alacaklar, onların düştükleri gülünç duruma düşmiyeceklerdir.

Şimdi asıl meseleye dönelim; O da Sn. Yıldız'ın *"İslâmiyet ve Türkler"* adında, daha önce bir *doçentlik* tezi olarak hazırlayıp takdim ettiği kitabının, bizim *et-Türk fi Müellefati'l-Câhız* adında ve aynı yıllarda (1972) *Beyrut*'ta yayınlanmış doktora çalışmalarımızdan *aşırma* (eskilerin tabiri ile intihal) olup olmadığıdır. Senelerce ilimle meşgul olmuş, kendi sahasında bir çok ciddi yayınlar yapmış ve alnının akı ile, hem de bir çok âdi ayak oyunları ve komploları aşarak *Doçentlik* payesini elde etmiş bir ilim adamı *M.Bayram*; bu iki kitabı uzun uzun tetkik etmiş, satır satır okumuş ve sonunda ulaştığı ilmi kanaat ve sonuçları, gerçek bir ilim adamına yakışan dürüstlükle, ortaya koymuş ve neticede, H.D. Yıldız'ın o malûm kitabının ustalıkla yapılmış bir aşırma olduğunu bütün delilleri ile isbat etmiştir. Ayrıca O, her iki kitabın içiçe, aynı konularını sayfa sayfa tesbit ederek bir de hacimli liste vermiştir.

Bütün bunları ve işin geçmişini herkesten iyi bilen *H.D. Yıldız* oturup düşüneceği, en azından susacağı yerde, daha yüksek perdeden konuşmak istemiş ve meseleyi şuna buna çamur atmaya kadar götürmüş ve kendi bedbaht tâbiri ile âdi bir *"kuyruk acısı"* meselesine dönüştürmüştür. Üstâd şunu iyi bilmelidir ki; bizim mücerred ilmi hesaplaşmanın dışında kendisi ile hiç bir şahsi kapris, kuyruk acısı ve baş-

ka türlü bir davamız yoktur. Kendisine dün olduğu gibi bugünde, yarın da saygımız devam edecektir.

Fakat O, ev sahibini bastıran yavuz hırsız misâli, seviyesiz ittihamlarında çok ileri gitmekte ve daha önce de söylediğimiz gibi doçentlik çalışmaları ve daha sonraları nazik parmaklarının altında bulunan ve didik didik ettiği bizim malum doktora çalışmamızı büyük bir pervasızlıkla hâlâ görmediğini iddia etmekte ve küstahlığa varan bir edâ ile düpe düz hem de bunu çok iyi bilen bazı hoca ve meslektaşlarımızın gözlerinin içine baka baka yalan söylemektedir. Hayasızlığın bu kadarına bizim doğrusu "pess!" demekten başka yapacağımız bir şey yoktur.

Olay kısaca şudur; Evet 1972'li yıllarda benim doçentlik tezim reddedildikten sonra, jüri üyelerinden biri olan muhterem hocam *Prof. Dr. F. Işıltan*'la iştişarelerde bulunmak üzere *İstanbul*'a gittim. O sıralarda Atatürk Ün. *Erzurumda* idim. Hocanın odasına daha sonra bu *H.D. Yıldız* ile *R. Şeşen* bey de gelmişlerdi. Orta Asya Arap fetihleri, Kuteybe, vs. gibi konularda iki saat münakaşa ettik. Bu sırada Sn. Yıldız, o görmediğini söylediği kitabımı eline almış ve büyük bir şamata ile;

"Sayın Kitapçı, bu kitabınızda zikrettiğiniz bazı rivâyetler referans olarak gösterdiğiniz temel kaynaklarda yoktur!" diyerek bana meydan okumuştur. Ben onun yoktur dediği rivâyetleri orada hazır bulunan *İbni Kesir*'in *"el-Bidâye"* adındaki eserinden hemde bu değerli iki ilim adamının huzurunda gösterince, O da sus-pus olmuş ve söyleyecek hiç bir şey bulamamıştı. Kaderin garip cilvesine bakınız ki, daha sonra *Prof. Dr. R. Şeşen* orada gösterdiğim söz konusu rivâyetleri bir kitabında kullanmış, her ilim adamına yakışan bir dürüstlükle referans olarak da, benim o, Yıldız'ın görmediğim diye inkâr ettiği kitabımı vermiştir (Bkz. Belge, 1.)

Şimdi ben bütün ciddiyetimle hatta dinime imanıma söylüyorum ki olay aynen böyle olmuştur. Sn. Yıldız'a soruyorum, bana, açıkça söylesin.. O da dinine imanına bunun böyle olmadığını inkâr edebilecekmidir? Hâlâ kitabı hiç görmediğini söylemede ısrar edecekmidir? Bir kere daha ve bütün kalbimle söylüyorum, evelemeye gevelemeye gerek yoktur, kitabı görmüştür ve İntihal olayı doğrudur. Zîra, "iyi" bir intihalciye, değil bir sene bir kaç ay bile, bir kitabı becermek için kâfidir. Evet, makalemizin başında da dediğimiz gibi yalanla bir yere varılmaz, inkâr gökkubbeyi kişinin kendi başına yıkmasıdır. Bakınız, Nâbi böyleleri için ne güzel de söylemiştir;

"Lâf eyleme tefâhur- feşân ile
Bâlâyı dama çıkma çürük nerdübân ile"

Burada Sn. Yıldız'ın ulu orta heyezanlarına karşı bizim de söyliyecek bir iki sözümüz vardır. Şimdiye kadar bu konunun böyle çok ayrıntılı bir şekilde

Bundan sonra 79 (698 m.) yılı olaylarında yalancı peygamber el-Hâris b. Abdurrahmân b. Sa'îd el-Dimaşkî 'nin hareketinin Kudüs civarında bastırılması esnasında Türk kuvvetlerinden faydalanıldığı görülmektedir:

"Burada Nasriyye halkının biri onun yanına geldi... Abdülmelik'ten kendisini korumaları için, Türk askerlerinden bir birlik göndermesini istedi... Sonra, halifenin muhafız birliği Türklerden Ferganalılara emretti, onu yakalayıp bağladılar. ...el-Hâris bu Türklere "Rabbim Allah'tır diyen bir adamı öldürmek mi istiyorsunuz?" dedi.

Onlar kendi dilleriyle "Bizim Kur'ân'ımız bu, sen kendi Kur'ân'ını göster" dediler."[14]. Bu metinden Abdülmelik devrinde halifenin muhafız birlikleri arasında Türk birliklerinin de olduğu anlaşılıyor. Nitekim Haccâc'ın Vâsıt'taki muhafız kuvvetleri arasında da Buharalı birlikler olduğu görülmektedir[15].

14 İbn Keşîr, *el-Bidâye*, Mısır tabı, IX, 28 Ebû Bekr b. Ebî Haysame tarihinden naklen; Zekeriyyâ Kitapçı, *el-Türk fî mü'ellefâti el-Câhiz*, Beyrut 1972, s. 105-106.

15 Bu ifâdeler bazılarının düşündüğü gibi Emevilerin sâdece arap unsuruna dayandığı fikrini zayıflatmaktadır. Nitekim, Emeviler devrinde çok sayıda İranlı müslüman, ve müslüman olmayan İranlılar, Rumlar, Arâmîler, Kıbtlar devlet işlerinde görevlendirilmişlerdir.

Belge 1

Bu yöndeki görüşlerine yer vermek istediğimiz bir diğer kimse ise H.D. Yıldız'dır. Daha ziyade ilk devirler Arap toplum ve şehirlerinde çeşitli yönleri ile Türklerin durumunu incelediği "İslamiyet" ve Türkler[32] adındaki kitabında bu konuya da belirli ölçüde temas etmekte, İmamı Buhari ve Müslim'in Sahihi'ndeki hadisleri kasdederek şu açıklamalarda bulunmaktadır.

... misallerini daha da çoğaltabileceğimiz bu mealdeki hadislere, pek erken devirlerde teşekkül etmeye başladığı için sağlam senedlerle Kütüb el-Sitte ve diğer mûteber hadis külliyatlarında rastlamak mümkündür. Bu hadisler şekil bakımından emniyet arzetmelerine rağmen muhtevaları oldukça şüphe çekmekte ve doğruluk ihtimalini tamamen ortadan kaldırmaktadır[33]. " Daha ziyade bir misal olarak verdiğimiz bu kabil ikabaları bizim buradaki daha da çoğaltmamız mümkündür. Ancak konuya belirli ölçüde de olsa bir açıklık getirmesi bakımından bazı hususların münakaşa edilmesi her halde yararlı olacaktır.

10- Otantik Hadislerin Müdafaası:

Şu bir gerçektir ki, bir ilim adamının sağlam temellere dayanan ilmî araştırmalardan sonra vardığı neticeleri bildirmesi onun en tabiî hakkıdır. Gerçek ilim zihniyeti de bunu iktiza eder. Ancak bu kanaat ve görüşlerin akla ve mantığa uygun olması ve müşerref vicdana ters düşmemesi lazımdır. Özellikle bazı hassas konularda ilim adamlarımızın daha çok dikkatli ve hükümlerinde insafı olmaları gerekmektedir. Hz. Peygamberin Türkler hakkındaki hadisleri ise böylesine dikkat ve çok ge-

32 Prof. Dr. H.D. Yıldız bu çalışmasını önce "Arap Devletinde Türkler", adıyla doçentlik tezi olarak takdim etmiş ve aynı kitabı 1976 senesinde "İslâmiyet ve Türkler" adıyla yeniden yayınlamıştır. Söz konusu eser, bizim çok daha önce 1972 yılında Beyrut'da yayınlanan ve "el-Türk fi Muelefat el-Cahiz" adındaki tezsiz eserimizle muhteva ve tenasüs ettiği konular bakımından büyük benzerlikler arzetmektedir. Oysa, Prof. Dr. H.D. Yıldız, böyle bir kitabın varlığından haberdar ve bu kitap tez çalışmaları arasında elimin altında olmasına rağmen bizim bu eserimiz ve aynı konulardaki makalelerimizden hiç bir şekilde bahsetmemektedir.

33 Yıldız, H.D., "İslâmiyet ve Türkler", İstanbul, 1976. s. 5

Belge 2

üzerine varılmamış olması, daha ziyade bizi aşan bazı meselelerden kaynaklanmaktadır. Şöyle ki; Doçent olduktan hemen sonra öğretim üyesi olarak *Nijerya*'ya, *Jos Ün.*'e gittim. Orada beş sene gibi uzun bir süre kaldım. Bu bizleri hayret ve dehşet içinde bırakan feci duruma ancak Nijerya'dan döndükten sonra muttali olabildim.

Ancak, yeni bir çalışmam olan "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı"nda imkânlar elverdiği ölçüde bu intihal olayına açık açık temas edilmiş ve kedisi uzun uzun tenkid edilerek meydana çağırılmıştır. Ne varki Üstad, bütün bu ağır tenkidlere hiç oralı olmamış ve başını kuma sokan bir deve kuşu gibi duymazlıktan ve görmezlikten gelmiştir. (Bkz.

HZ. PEYGAMBER'İN HADİSLERİNDE

TÜRK VARLIĞI

SELÇUKLULAR MOĞOLLAR

OSMANLILAR

Sahihi Buhari, Sahi-i Müslim gibi belli başlı hadis koleksiyonlarındaki Türklerle ilgili hadislerde Türk varlığı, hadislerin Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti açısından umumi olarak değerlendirilmesi ,ayrıca hadislerin metin ve çevirileri.

Prof. Dr. Zekeriya KİTAPÇI

Ph.D.Karaçi Ün.Pakistan
Assoc. Prof. Jos Ün.

Belge 3

Belge. 2) Üstelik bu kitabı kendisine gönderdiğimiz halde.

Gerçek durum bu iken, üzerinde taşıdığı ilim adamı sıfatını da hiçe sayarak Sn. Yıldız, hemde hiç çekinmeden demagoji yapmakta ve gülünç iddialarda bulunmaktadır. Şimdiye kadar susuşumuz da, onun hasta ve üstelik yurt dışında olduğundan yararlanarak bu yazıyı kaleme almışız. Bu saçmalıklara inanmak için insanın ancak H.D. Yıldız kadar (kesinlikle ahmak demiyorum), ama kaygısız ve inadına vurdum duymaz olması gerekmektedir. A mîrîm, biz bütün o kitapları Zât-ı Fazilânelerine hem de en derin saygılarımızla, boşuna mı gönderdik? Asıl siz senelerdir neden sustunuz? Bir iki satırla da olsa cevap verme cesaretini gösteremediniz? El altından barışma teklifleri yaptınız?

Sebep meydandadır; Bu işin daha fazla alevlenmesinden çekiniyor ve zamanla kapanıp gideceğine inanıyordunuz. Ama maskelerin yüzlerden inmesi artık, herkesin kendi gerçek yüzünün ortaya çıkmasının zamanı gelmiş ve belki de geçmek üzeredir. Bizim gerekirse bu kabil meselelerin üzerine bundan böyle daha da şiddetli varacağımızdan hiç kimsenin şüphesinin olmaması gerekmektedir.

Evet Hz. Peygamber'in Türklerden bahseden hadisleri de Sn. Yıldız'ın dediği kadar basit bir mesele değildir. Bu hadislerle sâdece *İ.H. Danişmend, R. Şeşen* değil, *O. Turan, Z.V. Togan* gibi daha bir çok ilim adamları meşgul olmuşlardır. Hadisler ve yazarlarımızın görüşlerinin çok geniş bir değerlendirilmesi bizim "*Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türk Varlığı*" adında 300 sayfalık ve ikinci baskısını yapan orijinal çalışmamızda hem de ilk defa çok geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. (Bkz. Belge. 3)

Ancak bu ilim adamlarımızdan hiç biri, gelmiş geçmiş en büyük hadis otoritelerinden biri olan *Buhâri*'nin "*Sahih*" adında ve *Kuranı Kerim*'den sonra her asırda bütün İslam toplumu tarafından en doğru bir kitap olarak kabul edilen bu eserine, *Yıldız* kadar pespâye bir dil ile saldırmamışlar ve arş-ı âlânın altında hırlamamışlardır.

Siz Arapçayı bilmeyeceksiniz, hadis metodolojisinden fersah fersah uzakta olacaksınız, Buhâri'nin bu kitabını hangi şartlar altında ve nasıl bir mesuliyet duygusu içinde yazdığına hiç bakmayacaksınız, sonra da mesleğinden nasipsiz bir "*Köy Baytarı*"nın büyük atom âlimi *A. Einstein*'i tenkid etmesi gibi, aynı edâ ile *Buhâri*'ye dil uzatacaksınız, onun Türklerle ilgili hadislerini inkâr ve bu hadisleri, onun kitabına başkaları tarafından kasıtlı olarak sokuşturulduğunu iddia edeceksiniz! Bu nerede ise Kuranı Kerimin tahrif edildiğini iddia etmek kadar korkunç ve bir o kadar da dehşet verici bir şeydir. Başa kadar İslam toplumunun gelenek ve manevi teamüllerini hiçe sayarak yapılmış bir saygısızlıktır. Bunu savunan bir kimse, başka İslam ülkelerinde olsaydı her halde onu da çoktan "Salman Rüşdi" diye ilân ederlerdi. İki gözüm; ilmin de edebin de temel taşı kişinin haddini bilmesidir. Onun içindir ki büyüklerimiz; "*Kişi haddini bilmek kadar irfân olmaz*!" demişlerdir. Buhâri'yi, Müslim'i tenkid kim, siz kim. Fuzûli'nin de dediği gibi;

"*Kemâlı cehl ile davayı irfan eylemek olmaz*".

Hazret'in değerli Rus alimi *W. Barthold*'un ,"*Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*" adındaki eseri ile ilgili beyanları da kargaları güldürecek kadar ilim ahlâkı ve mantığından uzaktır. İşin gerçeği *Tarih ve Toplum*'da (sayı 98) M. Bayram'ın temas ettiği doğrultuda olduğunu artık Mısır'daki sağır sultanlar bile konuşmaktadırlar. Hazretin kıymetli arkadaşı varmış da, beraber ikisi tercüme etmişler de, arkadaşı her nedense isminin yazılmamasını istemiş de, O da kendi adını "Hazırlıyan" olarak koymuş da vs. vs. Bunlar insanın midesini kazıyıp gelen istifra nevinden müstekreh beyanlardır. Duyanı da okuyanı da tiksindirmektedir. Sn. Yıldız, Ziya Paşa'nın dediği gibi

"*Sen âlemi kör herkesi sersem mi sanırsın...*"

Böylesine ciddi ve ilim âleminin yakından tanıdığı eserleri tercüme edenlerin isminin elbette yazılması, herşeyden önce, ilmi bir zarurettir. İlim ahlâkı ve vicdanının da gereği budur. Aksi takdirde tercüme edenin bu işin ehli olup olmadığını nasıl bile-

ceğiz, günahını sevabını kime yükleyeceğiz. B. Lewis'in yüz sayfalık bir cep kitabını güya tercüme edip boy boy adınızı yazacaksınız, Barthold'un eserine gelince büyük bir tevazû gösterip adınızı yazmıyacaksınız. Bunun adı çifte standard ve hele hele ilmi münafıklık değildir. Hem sizin Barthold'un eserini tercüme edecek kadar İngilizcenizin olup olmadığını Tarih kitabı yazdığınız Lise öğrencileri dahi münakaşa etmektedirler.

Evet Sn. H.D. Yıldız, M. Bayram'a kan kusturduğu, doçentliğini engellemek için sürüm sürüm süründürdüğü gibi, bana da kan kusturmak istemiştir. Bundan asıl maksadı O'nun bu sahalarda kendinden başka kimseyi görmeme hırsı ve buna karşı sabır ve tahammülsüzlüğüdür.

Gerçekte Yıldız, Ortaçağ Türk tarihine, Türk kültürüne hizmet etmek isteyenlerden büyük ölçüde rahatsızlık duymakta ve mümkün olsa onları bir kaşık suda boğmak istemektedir. Üstelik Türk'ü ve Türk milliyetçiliğini sever gibi görünen, millî ve dini çevrelerce itibar edilen, şuna buna Türkçülük dersi vermeye kalkışan bu adamın, para karşılığında yavan bir üslupla ansiklopedilere yazdığı bazı maddelerin dışında, Türkü, Türk kültür ve medeniyetini, Türk'ün on asırlık İslâmi şahsiyetini imrenilecek bir üslûpla severek yazdığı iki satırlık bir yazısı bile yoktur. Gerçekte O bunu yapanların amansız, ama sinsi bir düşmanıdır. "*Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*" adındaki derme çatma ve hiç bir ilmi kıymeti olmıyan şunun bunun eserinden yalan yanlış tercümelerle aktarılan 14 cildlik hantal kitaplar yükü de, bir göz boyamadan başka bir şey değildir. *Tarih ve Toplum* Dergisi bize sayfalarını açarsa bu eser hakkında da yazılacak bir çok şeyler vardır.

İşte onun bana olan kin ve gayzı, düşmanlığa kadar varan aşırı hareketleri, benim Türk tarih ve kültürünün hizmetinde, hem de iddiasız bir nefer olmamdan ve bir birinden farklı bir çok kitaplar yazmamdan ileri gelmektedir. *Orta Asyada İslamiyetin Yayılışı ve Türkler*" adındaki ciddi çalışmam hakkında kendisinin de sanki iftihar edercesine söylediği gibi, hiç bir geçerli sebep göstermeden sudan bahanelerle "*basılamaz!*"diye rapor vermiştir. Oysa o kitabıma, dünya çapında bir ilim adamı olan *Prof. Dr. M. Hamidullah* dört sayfalık takdir, takriz yazısı yazdığı gibi, *Prof. Dr. F. Sümer* de lâyık olmadığımız iltifatları ile bizleri tebrik etmiştir. Bu eserin yakında III. baskısı yapılacaktır.

O bununla da yetinmemiştir. *Şağap Hâtun* adında ve Abbâsi hilafetini 25 sene idare etmiş faziletli bir Türk anası ve kadın hakları savunucusu hakkında, bin bir emek mahsulü olan araştırmamı sebepsiz yere uzun süreler bekletmiş, müsbet ya da menfi bir rapor yazmamış ve bizim bu çalışmamızın da heder olup gitmesini istemiştir. Uluslararası XI. Türk Tarih Kongresine sunduğumuz "Abbasi Hilâfetinde Şahsiyetli Türk Hatunları" adındaki orjinal tebliğimizi de engellemiştir. *Belleten*'e gönderdiğim orjinal araştırmalarım sıra gelmedi bahanesiyle asli üyesi olduğu Tarih Kurumunda yedi senedir bekletilmektedir. Bu zebunkeş olaylar ilim ahlâkına yakışmayan kepazelikler, bizleri bütün çırpınmalarımıza rağmen kahretmektedir. Gel görki Üstad, malum yazısında maşeri vicdanı sızlatan bu olayları basit bir "kuyruk acısı" olarak nitelemekte ve nerede ise bize yaptığı bu zulümleri ile iftihar edercesine sayıp dökmektedir. Her halde şair boşuna söylememiştir;

"Şecaat arzederken merd-i kıpti sirkatin söyler..."

Evet, bir tek gayesi olan, o da Türk tarih ve kültürüne her hâlükârda hizmeti en kutsi bir görev bilen bir ilim adamını, ilmin mafyalığını yapanlara böyle acımasızca muhtac eden baht utansın. Ne yapalım biz de feryad ediyoruz.

"Gâh olur devran bize mihri vefalar gösterir,

Gâh döner her lütfuna yüz bin cefalar gösterir."

Biz bu yazımızda üstadın bütün bu hezeyanlarına saçma sapan görüşlerine cevap vermeye kalkışacak olursak *Tarih ve Toplum*'un altın renkli sayfaları bize herhalde az gelecektir. Mamafih bu konuya bir son vermeden önce okuyucuların müsamahasına sığınarak bir iki cümle daha ilâve etmek istiyoruz. Şöyleki;

Biz, çok Sn. Prof. Dr. H.D. Yıldız'ın muhtevası artık herkesçe bilinen o, el-malûm "*İslamiyet ve Türkler*" adındaki eserinden başka hiç bir orjinal, kendine özgü eseri olmadığını söylemiştik. Meğer Üstad T.D.V. nin yayınladığı İslam Ansiklopedisine (para karşılığı) ne kadar maddeler yazmış, Anadolu Uygarlıkları kitabında yüzün üzerinde sıradan makâleler yayınlanmış ta bizim hiç haberimiz olmamış. Bütün bunlar için kendisinden özür dilemekteyiz.

Ancak biz, onun, bunların dışında ve yüzbinlere hitap eden gerçekten de ciddi bir kitabının olduğunu daha öğrendik. Hatta bu kitabı onbin, belki yüzbinlerce basılıyor ve para musluğundan şakır şakır da TL'ları akıyor. O da Lise II. sınıflar için Tarih. İmza Prof. Dr. H.D. Yıldız. Ziya Paşa'nın ruhu şâd olsun ne de güzel söylemiştir;

"Ayinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz

Kişinin görünür rütbe-i ilmi eserinde".

Sırça köşkte oturanlara, herkese tepeden bakan ilim mafyalarına, son bir kere daha sesleniyoruz! Ne olur; başkalarına olur olmadık yerlerde taş atmayınız. Yoksa üzerinize inen balyozlarla, kâse-i fağfurlarınız kırılacak, o güzel dünyalarınız kararacak, zaten sarsılmış olan itibarınız hepten yok olacak ve tatlı hayallerinizi kap-kara bir kâbus gibi omuzlarınızın üstüne çökecek, vicdan azablarınız sizleri bir bir tükedip gidecektir. ☆

İlk Masal Derleyicimiz K.D. Hanım'ın "Türk Masalları"

DR. MUSTAFA DUMAN

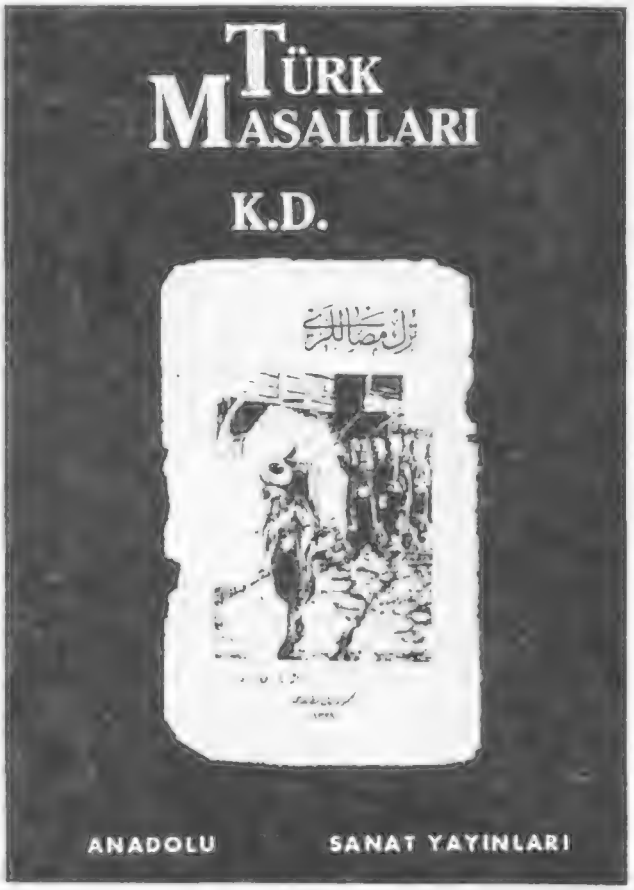

TÜRK MASALLARI, **K.D. (Yeni yazıya aktaran: İbrahim Aslanoğlu), Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1991, 182 s.**

Tanınmış halkbilimcimiz Pertev Naili Boratav, Türk Masallarının ilk kez Mevlâna tarafından derlendiğini belirtir. Özellikle *Mesnevi*'de birçok masal ve fıkra yer alır. Daha sonra, 14. yüzyılda yazıya geçirilen *Destan-ı Ahmet Harami* de bir masaldır. *Danişmendnâme, Battalnâme, Saltuknâme* ve *Hacı Bektaş Vilayetnâmeleri* efsanelerle karışmış masal unsurlarını barındırmaktadır. 14. Yüzyılda yaşayan Şeyhî'nin *Harname*'si de bir masaldır. 16. Yüzyılda yaşayan Güvâhi ise Yavuz Sultan Selim'le Mısır seferine katılmış, Anadolu, Suriye ve Mısır'ı gezmiş, derlediği masalları *Pendnâme* adlı eserinde yazıya geçirmiştir. Lâmii Çelebi (ölümü:1550) de *Letaif* adlı eserinde birçok masal anlatmıştır. [1]

Halktan derlenerek yazıya geçirilen *Billur Köşk Masalları* 19. yüzyılda kitap halinde yayınlanmıştır.[2]

Türk masallarını ilk kez bilimsel metodlara uygun bir şekilde derleyen Macar Doğubilimcisi Dr. İ. Kunos'tur. Kunos, Türkiye'de ve Adakale'de Derlediği halk masallarını üç kitap halinde yayınlamıştır. Bu kitapların ilki *Oszman-török nepköltesi gyüjtemeny* 1887-1889 yıllarında, Budapeşte'de iki cilt halinde çıkmıştır.[3]

Türkiye'de, Türkler tarafından yapılan ilk masal derlemesi K.D. tarafından, İstanbul'da gerçekleştirilmiş ve 1912 yılında *Türk Masalları* adıyla yayınlanmıştır. Ziya Gökalp'in 1922 yılında, *Küçük Mecmûa*'nın 17. sayısında verdiği bilgilerden K.D. adlı yazarın bir bayan olduğunu, yayınladığı masalları İstanbul'dan derlediğini anlıyoruz. Ziya Gökalp kitabın dilini: "Eski bir kitabet lisanı" olarak tanımlar. İstanbul gençlerinin bu kitabı halk Türkçe'sine aktarmaları gerektiğini vurgular.

Türk Masalları'nın yayınlanışı *Şehbal*'in 1 Şubat 1328 tarihli 69. sayısında duyurulmuştur. Bu duyuru şöyle: "Türklerin lisanına, ananatına ve kavmiyetlerine temas eden efsane kabilinden masalları milel-i saire tarafından yapıldığı gibi cem ve neşretmeye teşebbüs eyleyen K.D. Hanım'ın bir eseridir. Metin haricinde müteaddit resimlerle müzeyyen olan bu kitap 317 sahifeden müteşekkildir. 1329 senesinde, Mahmud Bey Matbaası'nda tab olunmuştur. (Fiyatı 10 kuruştur)."

Türk Masalları yayınlandığı yıllarda ve sonra yabancı araştırmacıların da dikkatlerini çekmiştir. Masallardan "Ahmet'in Saadeti" 1917, "Çengi Dilâver" ise 1918 yıllarında, Sebastian Beck tarafından Almanya'da eski yazıyla ve yeni yazı transkripsiyonla yayınlanmıştır.[4] Bu masalların Almanca çevirileri ise Berlin'de, *Der Neue Orient* dergisinin 2 ve 3. ciltlerinde, Sebastian Beck tarafından yayınlanmıştır. Gene bu kitapta yer alan 3 masal Friedrich Giese tarafından Almancaya çevrilmiş ve *MdW* Nr. 19-21' de yayınlanmıştır. Daha sonra Alman Doğubilimcisi Otto Spies yayınladığı *Türk Masalları* adlı kitabına K.D. Hanım'ın derlemelerinden iki masal almıştır.[5]

Pertev Naili Boratav *Türk Halk Masallarının Tipleri* adlı (Wolfram Eberhard'la birlikte hazırladığı) kaynak eserde, K.D. Hanım'ın derlediği 13 masaldan 11' ini incelemiş ve bu masallara tip numaraları vermiştir.[6] Boratav, daha sonra yayınladığı *Zaman Zaman İçinde* adlı kitabının giriş bölümünde K.D. Hanım'ın *Türk Masalları*'nı kısaca tanıtmıştır.[7]

Türk Masalları'nın ilk baskısı 1328 (1912) yılında, (dış kapakta 1329 tarihi var) yapıldı. İstanbul'da, Mahmud Bey Matbaası'nda basılan kitap 317 sayfadır. Aradan geçen zaman içerisinde ortadan kaybolan kitaba masal araştırmacıları bile ulaşamıyorlardı. Masal araştırmacısı Saim Sakaoğlu doktora tezi olan *Gümüşhane Masalları* adlı derleme ve incelemesinde, K.D Hanım'ın kitabını aramasına rağmen hiçbir kütüphanede bulamadığını yazmıştır. [8] Kitabın yeni yazıya çevrilerek, diline dokunulmadan, yayınlanması masal araştırmacılarına ve okuyucuya büyük bir hizmet olmuştur. Kitabın dili eskidir. Fakat devrinin zevkini ve Türkçe'mizin geçirdiği aşamayı göstermesi açısından da ilginç bir belge değerindedir. Bu masallar, halk dilinden derlenerek yazıya geçirilirken, yazar'ın zevkine göre, masalların diliyle oynanmıştır. Otto Spies bu durumu şöyle değerlendirir: "Bir Türk tarafından yayınlanan bu

kolleksiyon bilinen ve bilinmeyen masalları içermektedir. Masallar halktan derlenmiş ama dilleri, önceleri halk bilgisi varlıklarına hiç değer vermeyen okumuş zümrenin zevkine uydurulmak için akıcı ve modern bir şekle sokulmuştur.[9]

K.D. Hanım'ın *Türk Masalları* adlı derlemesinde yer alan masallar ve *TTV* (*Typen Türkischen Volksmärchen*) yani *Türk Halk Masalları Kataloğu*'ndaki tip numaraları şöyledir:

1. Ahmed'in Saadeti: TTV 143
2. Çengi Dilâver: TTV 239
3. Yalancı ile Dolandırıcı: TTV 353
4. Cevher-füruş: TTV 250
5. Müneccimbaşı: TTV 311
6. Böbrek: (TTV'de tip numarası yok)
7. Safa ile Cefa: TTV 214
8. Tılsım: Krş. TTV 46, 135 IV
9. Dokumacı: TTV 229
10. Üç Şehzade: TTV 348, 348 IV
11. Üç Kızkardeş: TTV 223
12. Hacı Mehmet: TTV 326
13. Yusufçuk: (TTV'de tip numarası yok)

"Safa ile Cefa" adlı masal *Billur Köşk* masalları adlı derlemeden alınmıştır. "Ahmedin Saadeti" adlı masal daha çok modern bir hikâyeye benzemektedir. Masalların halk dilinden derlendiğini, daha doğrusu sözlü kaynaklardan alındığını K.D. Hanım kitaba yazdığı önsözde şöyle belirtiyor: "İngilizlerin, Fransızların, kadim Yunanilerin, Hindlilerin daha bilmem hangi milletlerin edvar-ı salife masalları kemal-i ihtimam ile toplanmış bir araya getirilmiş bir demet çiçek halinde nesilden nesile intikal edip dururken bizimkilerin eser-i tesbitimiz neticesiyle mahv-ü perişan olmasına gönül kail olmadı. İşte bu fikir bizi, onları bir araya toplayıp bu eseri vücuda getirmeye sevketti. Ananat-ı milliyesine sadık olanlar elbet şu fikrimizi tasvib ederler."

Bu önemli kitabı yeni yazıya aktararak Türk Halkbilimine değerli bir hizmet yapan halk edebiyatı araştırmacısı İbrahim Aslanoğlu'na, kitabın baskısını çok özenli bir şekilde gerçekleştiren Anadolu Sanat Yayınlarına, bu değerli eseri artık ulaşılır kıldıkları için, teşekkür borçluyuz.

[1] Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, Ankara, 1969, s. 397-432.

[2] Mustafa Duman, "Billur Köşk Masalları Almanca'da", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 67, 1989, s. 64

[3] I. Kunos, *Oszman-török nepköltesi gyüjtemeny I-II*, Budapeşt, 1887-1889

[4] Sebastian Beck, *Ahmed's Glück* (Ein Märchen), Julius Groos Verlag, Heidelberg, 1917, 59s.

Sebastian Beck, *Tschängi Dilâvär* (Ein Märchen), Julius Groos Verlag, Heidelberg, 1918, 113 s.

[5] Mustafa Duman, "Otto Spies'in Türk Masalları", *Masal Araştırmaları*, İstanbul, 1988, s.215-217

[6] Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischen Volksmärchen* (TTV), Wiesbaden, 1953

[7] Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde - Masallar - Tekerlemeler*, İstanbul, 1958, s.23

[8] Saim Sakaoğlu, *Gümüşhane Masalları*, Ankara, 1973, s.53

[9] Otto Spies, *Türkische Märchen*, Köln-Diederichs, 1986, s.309.

Acemi Bir İntihalci ya da Türk İntihal Edebiyatı Tarihine Ciddi Bir Katkı

VANER KUZU

A- Giriş

Bu yazı aslında 1989'da, yani birazdan sözünü edeceğim acemi intihalcinin "benim eserim" diyerek öne sürdüğü kitabın yayımlandığı yıl yazılacaktı. Ama, bir türlü akıl erdiremediğim için sadece birkaç geçe uykusuz kalmakla geçiştirilmiş bir tepki olarak kalmıştı o zamanlar. Halbuki şimdi, hem *Tarih ve Toplum*'daki intihal haberlerinin hem de intihalcilikte acemi Profesörün bu yıl da yine TRT televizyonunun iftar programlarında ve ikinci program yayınlarının dinî programlarında, kendi yaptığını görmezlikten gelerek, sahte bir bilgece tavırla erdemden, doğruluktan,dürüstlükten, ahlaktan filan söz açması, bu sefer de O uykusuz kalsın, diyerek vicdanımı yeniden harekete geçirdim.

Eserin sahibi: Pierre Daco. Kitabın adı: *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları*. Türkçeye çeviren: O. A. Gürün. Yayınevi: İnkılap ve Aka. Basım tarihi: İstanbul, 1983.

İntihalci: Prof. Dr. Hayrani Altıntaş. "Benim eserim" diyerek öne sürdüğü kitabın adı: *İnsan ve Psikoloji*. Kültür Bakanlığı Yayınları No: 1073, Ankara, 1989

Prof. Dr. Hayrani Altıntaş'ın acemiliği şurada: Hani insan bir eser yazar da bazı yerleri, ama yalnızca bazı yerleri, kaynağını gizleyerek kendi düşünceleriymiş gibi gösterir. Bunu da, anlayan anlar anlamayan anlamaz. Ya da, o kadarcık olur, denilir ve geçilir. Ama bir eseri bir dilden kendi diline çevirir de "benim eserim" derse, o zaman olmaz. Ayrıca şöyle de olabilir: Öyle bir yabancı dilde, öyle bir eser olabilir ki kolay kolay kimsenin ulaşamayacağı türdendir. Kütüphane raflarında fazladan bir eser olarak ömür tüketmektedir. Hatta bu, yine öyle bir eser olabilir ki, kitapların kapaklarına kitap kurtlarının yaklaşmaması için "Ya Kebîkeç!" diye hitapların yazıldığı bir dönemde telif edilmiş olup da bu hitaba bile gerek görülmemiş, bayağı bir eser hükmündedir. İşte böyle bir eseri yazar alır ona kendinden birşeyler katar, yeniden işler, yeniden üretir ve "benim eserim" diye sunar. Eh, buna da pek birşey denemez herhalde. Ama, eserleri başka dillere çevrilecek kadar tanınmış bir yazarın, tanınmış bir eseri alınır, Türkçeye çevrilir ve "benim eserim" diyerek sunulursa, buna söylenecek çok şey olur, değil mi?

Bu profesör arkadaşın acemiliği şurdan da belli: *İnsan ve Psikoloji* adıyla "telif" ettiği eserin Pierre Daco'ya ait olan aslı O.A. Gürün tarafından çevrilerek 1983'de, yani "kendisininkinden" 6 yıl önce, yayımlanmıştı. Bu sürede sayın Profesör, derin bilimsel çalışmalarla fazla meşgul olmalıydı ki, 6 yıl boyunca kitapçılarda satılan bu çeviriyi görmemişti. Olur a! Belki de kitapçıları dolaşacak kadar vakti yoktur. İnsan, vakti olmasa bile, eğer bir intihal yapacaksa piyasayı şöyle bir dolaşır, ne var ne yok diye tarar. Literatürü takip etmemesinin büyük bir gaf-

let olması bir yana, bundan daha büyük bir gafleti daha var Profesörün: Türkiye'yi halâ, batı dillerinde yazılan eserlerin 50-100 yıl sonra diline çevrildiği bir ülke sanıyor. Gerçi yine de mesafe henüz pek kapatılabilmiş sayılmaz ama bu bakımdan Türkiye, bugünkü haliyle bile, Hayrani Altıntaş'ın profesörlüğünden çok daha ileridedir.

B. Açıklamalar

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Hayrani Altıntaş'ın *İnsan ve Psikoloji* adıyla yayınladığı "eserin", Pierre Daco'nun *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları* adıyla O. A. Gürün tarafından yapılan çevirisinden bölüm bölüm alıntılar yaparak karşılaştıracağım. Ama önce Prof. Dr. Altıntaş'ın Önsöz'üne bir göz atmak istiyorum, bakalım "eseri" hakkında ne demiş: "Yurt dışında doktoramı yapıp döndükten sonra, benden bir Psikoloji Sözlüğü hazırlamam istenmişti. O zamandan beri bazı araştırmalar yapıyordum. Esasen, Paris'te iken bu konuda çeşitli eserleri tetkik etmiştim. Son Cezayir seyahatim, bu ülkedeki İnstitut de Psychologie'de mevcut kitapları tetkik etme imkanını verdi. *Böylece, çalışmalarım sonunda bu eser ortaya çıktı.*[1] Okunduğunda görülecektir ki, bu eser, sadece, başvuru kitabı özelliği taşıyan iddiasız bir *incelemedir. Kitabımızda ele aldığımız konularla ilgili* çok sayıda ilmî eser bulunmasına rağmen, *piyasada* ortalama okuyucunun başvurabileceği *bir telif* hemen hemen *yok gibidir.* Özellikle Modern Psikoloji konusunda bu hüküm daha doğrudur. (...) *Eseri kaleme alışımız sırasında,bazı konuları telif ederken bazı konuları da, özellikle de klinik psikolojiyi ilgilendirenleri, aynen Türkçeye çevirmekte bir sakınca görmedik. (...)* Küçük de olsa bir hizmette bulunduğumuza inanıyoruz. *Mütehassısların tenkitlerine açık olmayı bir şeref vesilesi addediyoruz."*

Önsöz'den kısaca şunlar anlaşılmaktadır.

1- Yazar, vaktiyle kendisinden bir Psikoloji Sözlüğü hazırlaması istendiği için, daha önce Paris'te bulunduğu sırada bu konuda tetkikler de yapmış olduğundan, son Cezayir seyahati sırasında, oradaki Psikoloji Enstitüsünde mevcut kitapları da tetkik ederek çalışmaları sonunda bu eseri yazmıştır. Yani eser kendisine aittir.

2- Yazar, ele aldığı konularda piyasada çok sayıda ilmî eser bulunmasına rağmen ortalama okuyucunun başvurabileceği bir telif hemen hemen yok gibidir, diyerek kendisinin de bu ihtiyacı karşıladığını söylüyor. Bundan, kendisinin ele aldığı konularda piyasada ortalama okuyucuya hitap edebilen eserleri bildiği sonucu çıkıyor. Ama ben biraz önce yukarda, Prof. Altıntaş'ın literatürü takip etmediği yargısına varmıştım. Benim yanıldığımı varsayalım, o zaman sonuç daha da vahimdir. Eğer Prof. Hayrani Altıntaş Türkçe psikoloji literatürünü takip ediyorsa ve O. A. Gürün'ün çevirisinden de haberliyse, ondan çok, bizim vay halimize! Demek ki sevgili Profesör, gözümüzün içine baka baka, başkalarının da kolayca ulaşabileceği bir eseri uyduruk bir adla çevirip "benim eserim" diyerek bizi 'avlamaya' çalışıyor! Avcının ne yapmaya çalıştığını bir türlü anlamayan bir 'angut kuşu' muyuz biz?

3. Yazar, "eseri kaleme alışı sırasında" bazı yerleri telif ettiğini söylüyor. Ama, bunların hangi konular olduğunu söylemiyor. Olsun, demek ki *bazı konuları telif etmiştir,* yani daha Türkçe bir ifadeyle, kendisi yazmıştır... Şimdi bakın, bir de ne diyor: "...bazı kısımları da, özellikle klinik psikolojiyi ilgilendirenleri, aynen Türkçeye çevirmekte bir sakınca görmedik." Yazar, anlaşılan o ki, klinik psikologların meslekleri gereği karşılaştıkları kimi vakaları aynen çevirmiştir. Burada yazarın biraz da olsa *görüntüyü kurtarmaya* çalıştığı seziliyor. Bu örnek vakaları nereden aldığı gibi muhtemel bir soruya cevap verebilmek için önceden, ne olur ne olmaz diye, zemin hazırlıyor. Ama ne Önsöz'de ne de metinde hangi klinik vakayı hangi klinik psikologtan aldığını söylemiyor. Söyleyemez, çünkü hemen hemen hepsini de biraz allayıp pullamalarla, isim değiştirip uyarlamalarla P. Daco'nun sözkonusu eserinden almıştır. Eğer örnek olarak verdiği her klinik vakada kaynak olarak Daco'yu gösterirse, intihalciliğinin, maazallah, farkına varılabilir. Onun için, zinhar böyle bir gaflete düşmemelidir! Mümkün olan bütün imkanlar kullanılıp elden geldiğince, *mîri malı* bu vakalar, kimseye sezdirilmeden sunulmalıdır!... Ama sayın Profesör bu işte de acemice yaya kalmıştır. (Yazımın 3. bölümünde bunun örneklerini bir bir göstereceğim).

Hadisenin garabetine bakın: Prof. Dr. Hayrani Altıntaş Ankara'da İlahiyat Fakültesinde, Tasavvuf tarihi dersleri filan okutmaktadır. Hatta, aynı fakültenin yayınları arasında çıkmış bir de Tasavvuf Tarihi adlı eseri vardır. (Beni bağışlayın aziz okuyucular, bu eserin gerçekten O'na ait olup olmadığını bilmiyorum. Ama kitabın üzerinde onun adı yazıyor). Sözü şuraya getirmek istiyorum: Tasavvufla, dersini okutacak kadar içiçeyse bir profesör, herhalde ondan erdem adına yücelik, dürüstlük adına, kısaca bilgelik adına birşeyler kapmış olmalıdır, ki TRT Televizyonu onu iftar ve benzeri programlara buyur ediyorsa bu, düpedüz böyle olmalıdır... Tasavvuf tarihçiliğinden ötürü Prof. Altıntaş Şeyh Galibi de, onun bir Mevlevî şeyhi olduğunu da biliyordur. Ve mutlaka Galip'in, *Hüsnü Aşk*'ın özü olarak söylediği şu beyti de biliyordur.

Esrârını Mesnevî'den aldım
Çaldımsa da mîri malı çaldım

Hazret, şiiri için bir hakkikat olarak bunları söyleyecek mertebededir. Ey Koca Galib! Senin ve yoldaşlarının tarihi üzerine kitap yazıp dersler verenler için, sen, bir 'anlayana sivrisinek saz...' misalisin hep, değil mi?

4-Son olarak yazar, psikoloji okurları için küçük de olsa bir hizmette bulunduğuna inandığını belirterek, şöyle bitiriyor Önsöz'ü: "Mütehassısların tenkitlerine açık olmayı bir şeref vesilesi addediyoruz."

Şimdi, benim gibi, insanın şu son cümleye bakarak nasıl da *traji komik* bir durum karşısında olduğunu görüp şaşırmaması mümkün olamaz, değil mi? Gülsek mi ağlasak mı acaba? Bu arkadaş, kendi deyişiyle, sadece ortalama okuyucuları değil mütehassısları da, hani biraz önce sözünü ettiğim, o biçâre kuş niyetiyle muhatap alıyor galiba. Tabii bu kertede bir muhatap alınıştan kimse 'gocunacak' değildir, ama yine de insanın, bir ilahiyatçı profesör adına, canı sıkılıyor.

Madem ki "tenkide açık olmayı bir şeref vesilesi" addediyor, o halde, bu sevgili Profesörü şereflendirmekten neden geri duralım?

İşte intihalin kayıtları...

C. İntihalden Örnekler

Her iki kitaptaki bölümleri ayrı ayrı karşılaştıracağım için benzer bölüm başlıklarını veriyorum önce:

Pierre Daco	Hayrani Altıntaş
II. Bölüm: Yorgunluk ve Çöküntü	I. Bölüm: Yorgunluk ve Çökme
III. Bölüm: Sıkılganlık	II. Bölüm: Sıkılganlık
IV. Bölüm: Zihinsel İnbilim	III. Bölüm: Zihnimizin Derinliklerinde Cereyan Eden Olaylar
V. Bölüm: Nevrozlar ve Psikozlar	XII. Bölüm: Nevrozlar ve Psikozlar
VI. Bölüm: Karakterin İncelenmesi	XIV. Bölüm: Karakteroloji
IX. Bölüm: Ergenlik	XV. Bölüm: Gençlik

XI. Bölüm: İstenç — XVI. Bölüm: İrade
XII.Bölüm: Yaşama Sanatı — XV. Bölüm: Yaşama Sanatı

Prof. Altıntaş, bu karşılaştırmaya almadığım, Pavlov ve Şartlı Refleks, Watson ve Bihevyorizm, Pierre Janet, Psikolojik Açıdan Eğitim, Sigmund Freud, Alfred Adler ve Aşağılık Duygusu, Histeri, C. G. Jung başlıklı bölümleri, Daco'nun Zihinsel İnbilim[2] başlıklı IV. bölümünün alt bölümlerinden hemen hemen aynı başlık adlarıyla aynen aktarmıştır. Yine, Prof. Altıntaş Yaşama Sanatı adlı son bölümü de metinde yaptığı ufak tefek değişikliklerle aktarmaktan geri durmamıştır.

Şimdi her iki metinden örneklere geçiyorum:

GİRİŞ bölümünden: Pierre Daco'nun sözleri:"... genel anlamda Psikoloji ruhun ya da zihnin bilimi olacaktır. Fakat bu tanım doyurucu değildir. Çünkü ruhun ya da zihnin çok çeşitli anlamları vardır. Bu terimler kendi katı, kesin anlamlarıyla alındıklarında bu ruhbilim, bir fizikötesi bilimden başka birşey olmayacaktır." (Pierre Daco, *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları,* s.5). Altıntaş'ın sözleri: "Psikoloji, çok kullanılan umumi bir tabirle, nefs veya ruh ilmidir. Ancak, bu tarif mükemmel yapılmış bir tarif değildir. Çünkü nefs ve ruh kelimeleri pek çok mânâlarda kullanılmaktadır. Halbuki ruhtan bahseden ilme daha ziyade metafizik denilmektedir." (Hayrani Altıntaş, *İnsan ve Psikoloji,* s.1)

Görülüyor ki Prof. Altıntaş ufak tefek çeviri değişiklikleriyle Daco'dan aynen aktarmaktadır. Yine aynı kısmın devamı her iki metinde şöyledir:

"Öyle ki ben Psikolojiyi "Psikoloji her türden zihinsel görüngülerin incelenmesidir" şeklinde tanımlıyorum. O, bilinçli ve bilinçsiz olguları inceler. Fransız Psikolojisinin büyük devi Janet şöyle diyordu "Psikoloji herşeyle ilgilidir. O evrensel bir yapıya sahiptir. Her yanda psikolojik olgular vardır." (Daco, s. 5)...

"Öyle ise Psikolojiyi umumiyetle yapıldığı şekilde, nasıl olurlarsa olsunlar, zihnî olguların incelenmesi olarak tarif edebiliriz. Bu sebeple Psikoloji şuurlu veya şuursuz bütün olayları inceleyen bir ilimdir. Nitekim P. Janet "Psikoloji, herşeyi ama herşeyi inceleyen, herşeye temas eden bir ilimdir." diyordu. Bu yönden Psikoloji çok geniş kapsamlı bir ilimdir. Heryerde psikolojik olaylar vardır." (H. Altıntaş, s. 5)

Burada şuna dikkat çekmek istiyorum: Pierre Daco'nun kendisine ait olan Psikoloji tanımını Prof. Altıntaş "umumiyetle yapıldığı gibi" diyerek genellemekle kalmıyor, Pierre Janet'ye ait olan sözlerin bir kısmını da kendine mâlediyor. Daco, Janet'nin sözlerini "Her yanda psikolojik olgular vardır." diye bitirirken, Altıntaş "herşeye temas eden bir ilimdir." diye bitirip tırnağı kapatıyor. Halbuki tırnağın içine yani Janet'ye ait olan sonraki cümleleri kendi malıymış gibi gösteriyor.

Yorgunluk ve Çöküntü adlı bölümden:

Daco, s. 12 "Yorgunluk ve tehlike işareti, bir kırmızı ışıktır (...) İstirahat ve uyku doğal gereksinimlerdir. Etkinlikler uzadıkça bu gereksinimler kendilerini daha güçlü bir şekilde duyururlar. Uyku bir yenilenme devresidir. Beyin hücreleri etkinlik gösterdikleri sürece kendilerinde toplanmış olan toksik artıklardan bu devrede arınırlar."... Prof. Altındaş s. 5 "Yorgunlugu bir tehlike zili olarak kabul etmek lâzımdır (...) Dinlenme ve uyku en tabii ihtiyaçlardır. Faaliyetler uzun müddet devam ettiği sürece bunlar elzem hale gelirler.Uyku bir yenileşme devresidir; çalışmaları anında beyin hücrelerinde biriken zehirli maddeler atılır."

Daco, s. 17 "Çöküntü durumunda etkinlik çok azalmıştır. Çöküntü içindeki insan, yaşamından tasarruf amacıyla hareketlerini yavaşlatır. Gevşeklikten ve uyuşukluktan şikayet eder. Çoğu kez bireyin zayıfladığı sindirim işlevlerinin bozulduğu görülür."... Prof. Altıntaş, s. 8 "Güçten düşme veya çökme halinde faaliyet son derece azalır. Güçten düşen kimse hareketlerini yavaşlatır. Yorgunluk ve uykusuzluktan yakınır. Çoğunlukla zayıflama görülür, zira sindirim faaliyetleri bozulmuştur."

Daco, s. 18 "Çöküntüden söz eden kişi bir basınç düşüşünden söz ediyor demektir (...) o halde çöküntü tümüyle genel bir deyimdir."... Prof. Altıntaş, s. 10 "Kuvvetten düşme veya çökme, asabî veya psikolojik tansiyonun alçalması demektir. Onun için çökme çok umumi bir tabirdir."

Daco, s. 19 "Çökkün insan için "istemek" çok büyük bir güçlüktür. Fakat bu yetersizlik özellikle kendisini düşünceden eyleme geçerken gösterir."... Prof. Altıntaş, s. 11 "Hakikaten, çökmüş kimse için"istemek" çok büyük bir yüktür. Fakat bu yetersizlik hissi, kendisini düşünceden fiile geçerken gösterir."

Daco, s. 20 "Melankoli, devamlı ve derin bir hüzün halinden ibarettir.Tabloya tam bir kötümserlik hakimdir."... Prof. Altıntaş, s. 13 "Bu hal derin ve devamlı bir üzüntüden ibarettir. Kötümserlik herşeyi her yandan kaplar."

Daco, s. 33 "Herhangi bir konu üzerinde düşünüldüğünde beynin tümüylü çalıştığı düşünülür. Oysa bu düşünce biçimi hatalıdır. Aynı şekilde zihnimizi bir problemin çözümü için konsantre ettiğimizde beynin kuvvetle çalıştığına inanılır. Bu kanı da hatalıdır."... Prof. Altıntaş, s. 20 "Herhangi birşey düşünüldüğü takdirde beynimizin bir bütün halinde çalıştığına inanılır. Bu doğru değildir. Gene, bir mesele üzerine bütün dikkatimizi teksif ettiğimiz takdirde beynin çok şiddetli bir tarzda çalıştığına inanılır. Bu da doğru değildir."

Yorgunluk ve Çöküntü bölümünden yapılan alıntıların bu kadarı yeter. Bu alıntılar, sayfalar gelişi güzel çevrilerek yapıldı. Çünkü, Prof. Aitıntaş'ın metni tamamen çeviri olduğundan, intihal numunesi aramak için özel bir çaba gerekmedi. Ayrıca bu bölümde sayın Profesör, Daco'ya ait yorgunlukla ilgili iki çizelgeyi, yine kaynak göstermeden, aynen almıştır. Daco'nun metninde 15. sayfadaki ilk çizelge, intihalcinin metninde 27. sayfada; Daco'nun metninde 51. sayfadaki ikinci çizelge, intihalcide 33. sayfada yer almıştır.

Sıkılganlık adlı bölümden:

Daco, s. 52-53 "Profesör Jacques R.. radyo binasının lüks yayın odasına girer (...) Saat 20'de Jacques R.. dört bölümden oluşan bildirilerinden birini sunacaktır(....) Bekleme salonuna girip oturur. Saat 19.35.... Jacques parmaklarının ucunu oğuşturur. Şimdiden terlemeye başlamıştır bile: Kalabalık önüne çıkarken duyulan şu Allahın belâsı titreme ve heyecan... şu, insanı kahreden hareketsizliğe mahkûm ederek, başarısını engelleyecek olan çekingenlik ve sıkılganlık (...) Saat 19.40... Önünden rejisörler gelip geçiyor ve geçerken onu selamlıyorlar. Onunla konuşuyorlar. (...) Jacques (...) kendi sinirli ve boğuk sesini işitir. Peki ya mikrofonun karşısına geçtiği zaman ne olacak? (...) Saat 19.50... Jacques terden ıslanmış ellerini kurulayarak ayağa kalkıp oturmuştur. Yapacağı işi gözünde canlandırır ve ıstırap duyar. (...) Binlerce dinleyici onu izleyecektir. En küçük dil sürçmelerinde ya da takılmalarında kendisiyle alay edecekler. (...) Bunlardan başka,bu korku krizinin içinde ortaya çıkan herhangi bir aksaklığı kağıda bakmadan, doğaçtan düzeltmenin tamamen olanaksız olduğunu bilmektedir. (...) Saat 19.55.... Spikerlerden biri kendisine yaklaşıyor "lütfen beni izler misiniz beyim?" Onunla konuşan bir kadın spikerdir. Bir kadın! Aslında başka bir zaman bile Jacques bir kadının önünde tüm kontrolünü kaybederdi. Hem bu kadın, tüm yayın süresince karşısında durarak, edilgen ve gözlemci bir tavırla onu izleyecek... Jacques izlenen kişi olacak. (...) Bir panik duygusu kaplar içini ve birden bir şimşek çakar zihninde. Buradan gitmek, uzaklaşmak gerekmektedir. Yine bir gece yemeğinde

çekingenlere özgü beceriksizliği ve kasıntılı hali masadaki istakozu örtünün üstüne fırlatmasına neden olmuş ve sonunda odayı terketmek zorunda kalmıştı. (...) Ve Jacques, mikrofonun yerleştirildiği masanın altında ellerini sıkmaktadır. "Sayın dinleyiciler şimdi..." "... İntihalcinin metni, s. 35-36 "Bir üniversitede görevli öğretim üyesi M.. bir programda konuşmak üzere televizyona davet edildi. Bu cazip bir teklifti. Milyonlarca seyircinin karşısında konuşacaktı. Herkes onu tanıyacaktı. Hemen hazırlıklara başladı. Bir metin yazması gerekiyordu. Hemen kaleme sarılıp yazmaya başladı.Bir taraftan yazıyor, öbür taraftan da düşünüyordu. Kameranın karşısında konuşmak nasıldı? Yapabilecek miydi? Ya bir hata yaparsa ne olurdu? Bir topluluğun karşısına çıkacak ve konuşacaktı. İçini bir korku aldı. Metni yazdı. Çekim için günü beklemeye başladı. O gün geldi. Televizyon binasına geldi.Saat 15.00'de çekim yapılacaktı. Üzerinde daha şimdiden bir rahatsızlık vardı. Koridorlarda yöneticiler geçiyor ve onu selâmlıyorlardı... Stüdyonun kapısına yakın bir yerde istirahat etmesini söylediler. Koltuğa oturdu. Metni bir daha gözden geçirmek istedi. Ama olmadı. Okuyamıyordu, fakat düşünüyordu. Nasıl olacaktı, becerebilecek miydi? O kadar insanın karşısında konuşurken yanlış birşey yaparsa ne demezlerdi? Hayal gücü çalışmaya başladı. Sanki titriyordu. Kalktı, oturdu, tekrar kalktı ve tekrar oturdu. Milyonlarca göz ona bakacak (...) bir hata yapsa affetmezler. İrticalen konuşmak çok zor olacak, yanlış söylememek için mutlaka kağıda bakmalı... Saat 14.45'de onu stüdyoya aldılar. Bir koltuğa oturdu. Ne kadar çok kamera var burada (...) Spotlar, spotlar. (...) Kalbi küt küt atıyor. yönetici konuşuyor: "Hocam rahat olun, kendinizi sıkmayın." (...) Üstelik staj için gelmiş birkaç hanım yönetici odasının camlarından ona bakıyorlar. Onların karşısında bu iş nasıl olacak? (...) Ne sıkıcı. İnsana ber yönden hakim olan bir hava var burada, kıpırdayamıyorsun. Acaba vazgeçse mi? Kravat da o kadar sıkıyor ki. Tıpkı o büyük oteldeki yemekte olduğu gibi, beceriksizliği üstünde (...) Yönetici konuşuyor: "Hocam deneme için bir ses veriniz." Eyvah işte çekim başlıyor."

Açıkça görülüyor değil mi, bizim intihalci ne kadar da acemi. *İnsan ve Psikoloji*'nin Önsöz'ünde bazı bölümleri özellikle de Klinik Psikolojiyle ilgili olanları aynen Türkçeye aktarmakta bir sakınca görmediğini yazıyordu. Madem Türkçeye aktarmakta bir sakınca görmüyor, neden o halde, klinik vakaları nereden aldığını söylemiyor? Aktarırken bir sakınca yok da, kaynak gösterirken mi var? Evet, aslında kendisi açısından bir *sakınca* vardır. Eğer aynen aktardığı klinik vakaları kimden ve nereden aldığını kaynaklarda gösterirse *birileri* kontrol etmeye filan kalkabilir! Öyleyse, zinhar böyle bir işe kalkışmamalıdır! Çünkü kaynak araştırma heveslisi birkaç akl-ı evvel Pierre Daco'nun kitabını arayıp bulursa ya da ellerinde varsa, o zaman suç üstü yakalayabilirler! Kaynak araştırıcılarının şerrinden kaynaksızlığa sığınırım!. Böyle bir *sığınma* intihalci için hayati bir zaruretir. Aksi halde, sadece klinik vakaların değil, *İnsan ve Psikoloji*'nin tamamının aktarma olduğu görülecektir. Fakat yazar yine de, bütün bu yaptıklarına bakılırsa cesaret işi bir kararlılıkla, *İnsan ve Psikoloji*'nin sonuna *Başvuru Kaynakları* koymuştur. 51 adet kitabın kaydedildiği bu kaynakçanın 22. sırasında Pierre Daco'nun Les Prodigieuse Victories de la Psychologie Moderne (O.A. Gürün'ün *Çağdaş Psikoloji'nin Olağanüstü Başarıları* adlı çevirisi) adlı kitabına da yer verilmiş. Fakat diğer 50 kitaba, biraz kabaca olacak belki ama deyim yerindeyse, "zerre" kadar *başvurulmamış,* sadece, Daco'nun sözkonusu eseri *aktarılmıştır.*Yazar, geriye kalan kitapları kaynakçada, okuyucunun 'Gözünü boyamak' için vermiştir. Fakat, heyhat! *Bilim, yalancının mumuna yatsının en yakın olduğu bir akşamdır! Gece hemen geliverir!* "Akşam, yine akşam, yine akşam" teraneleriyle gecenin geleceği görmezlikten gelinemez. Ey kutsal yatsı! sen nelere kâdirsin!. Ah, ne olurdu, şimdi burada, yatsının bilgeliği üzerine övgüler düzecek kadar yerimiz ve yerinde bir meselemiz olsaydı. "Ama, bir başka bahara kalmıştır vuslat."

Sadede gelelim... İntihalci, Daco'dan yukarıda aktardığım klinik vakayı alırken bazı yerleri, alıntıda görüldüğü gibi, değiştirmek zahmetine katlanmıştır. Düpedüz aktarmak gibi kolay bir iş varken buna hiç gerek yoktu aslında. Fakat burada bir acemilik numunesi daha var. İntihalci bazı yerleri değiştirmek fikrine kapıldığı için, oturup oraları kendisi yazmış. Yazmış ama, kendisine ait olan bu ifadeler, hem bir profesöre hem de bir yazara yakışmayacak bayağılıkta ifadelerdir. Bunları yeniden alıyorum: "Bir üniversitede öğretim üyesi M. bir programda konuşmak üzere televizyona davet edildi.Bu cazip bir teklifti. Milyonlarca seyircinin karşısında konuşacaktı. Herkes onu tanıyacaktı. Hemen hazırlıklara başladı. Bir metin yazması gerekiyordu. Hemen kaleme sarılıp yazmaya başladı. (...) Metni yazdı. Çekim günü için beklemeye başladı. O gün geldi. Televizyon binasına geldi..." intihalcinin kendisine ait olan bu ifadeler bir ortaokul, hali biraz daha iyimser olalım, bir lise öğrencisinin ifadelerinden daha fazla *profesörce,* daha fazla *yazarca* yazılmış değil, değil mi?

Pierre Daco'nun *Zihinsel İnbilim* adlı bölümü (s. 81)), İntihalcide *Zihnimizin Derinliklerinde Cereyan Eden Olaylar* (s. 61) adını almış... Daco, s. 81, 82 "Hipnotizmanın öncüsü (...) Mesmer 1734 yılında Constance gölü yakınında Radolfzell'de dünyaya geldi. Babası orman bekçisiydi. On yaşındayken annesinin isteğine uyarak papaz olmak üzere bir manastıra girdi.Üniversite eğitimine dek teoloji, matematik, astronomi ve fizik dersleri gördü. Paracelsus'u okudu. Yıldızların etkinliğine inanıyordu. Mesmer bu sırada yarım bir dönüş yaparak eğilimini değiştirdi. Kiliseyi bıraktı ve tıp öğrenimine yöneldi. (...) 1765 yılında Mesmer 31 yaşındayken, Mozart dokuz yaşındaydı. 1768 yıllarına doğru bu Mozart'ı Mesmer koruyacaktır."... Prof. Altıntaş, 61. sayfadaki dipnot "Hipnotizma konusunda, kendisinden ilk defa bahsedilmesi lâzım gelen kişi, şüphesiz P. Mesmer'dir. Mesmer, 1734 yılında Konstans gölü kıyısında bulunan Radolfzel'de doğmuştur. Babası bir orman köylüsüdür. Mesmer daha on yaşındayken, annesinin arzusu gereği papaz okuluna gitmiştir. Üniversiteye girinceye kadar ilahiyat ve bunun yanında, astronomi, fizik ve matematik tahsil eder. Bu arada, yıldızların insanlara tesir ettiğini iddia eden Paracelse'in kitaplarını okur. İşte bu anda hayatının yönü değişir. Kiliseyi bırakır ve tıp tahsiline yönelir. (...) 1765 yılında, dokuz yaşındaki Mozart'ı tedavi eder..."

Daco bu bölümde hipnotizmadan ve Mesmer'den sözetmektedir. Şaşırmamak gerek, tabii ki intihalci de *aynıyla kâmil* onu aktaracaktır. Fakat intihalci,Daco'nun Mesmer hakkında verdiği biyografik bilgileri aktarırken yöntem değiştirip oyun bozanlık eder. Daco, bu bilgileri metin içinde verirken, intihalci, 61. sayfada hipnotizmadan sözetmeye başlamadan hemen önce "hipnotizma" kelimesinin sonuna bir yıldız işareti koyar ve biyografiyi metin dışına çıkararak dipnot halinde verir. Yani dipnotu okuyan diyecektir ki, Prof. Altıntaş Mesmer'i ne kadar da yakından tanıyor!.. Halbuki hakikat-ı hâl şöyle *tecelli* etmektedir: Prof. Dr. Hayrani Altıntaş, Mesmer'in biyografisini bile bir ansiklopediden olsun araştırıp öğrenmemiş, Daco'dan aktarmış, üstelik bunu yaparken de sahibine tam bir *ihanetle,* Mesmer'i metin içinde değil de, sanki kendi bilgilerine dayanıyormuş gibi, dipnotta tanıtmıştır...

İntihalci Profesör *İnsan ve Psikoloji*'de *İvan Pavlov ve şartlı Refleks* (s. 83 vd., Daco'da s. 101 vd.), *Watson ve Bihevyo-*

rizm (s. 89 vd., Daco'da s. 106), *Pierre Janet* (s. 93 vd., Daco'da s. 108 vd.), *Sigmund Freud* (s. 135 vd., Daco'da 139 vd.), *Alfred Adler* (s. 149 vd., Daco'da s. 185 vd.), *C.G. Jung* (s. 169 vd., Daco'da s. 200 vd.) adlı bölümlerde de bu psikologlar hakkındaki bilgileri ve onların düşüncelerini, mûtadı üzre, sadece Türkçeye çevirmiştir; tabii hoşlanmadığı ya da *gereksiz* bulduğu yerleri atlayarak!

Nevrozlar ve Psikozlar adlı bölümden:

Daco, s. 224 "Nevroz, anatomik temelden yoksun görevsel bir hastalıktır. Orada herhangi bir yara bulunmamaktadır. Doktora, kalbinizde birşey yok, bu tamamen sinirseldir dedirten kalp nevrozunda olduğu gibi. Ben burada, yalnızca belirtileri psikolojik olan nevrozlarla ilgileneceğim. Bunlara psikonevroz adı verilir."... İntihalci, s. 185 "Nevroz, bir başka ifade ile sinir hastalığı, bilinen anatomik bir temeli olmayan hastalıktır. Organik zararı yoktur, vücut organlarının vazifeleriyle ilgili bir hastalıktır. Kalple ilgili sinir hastalığı (nevroz kardiak) için, hekim şöyle diyecektir: "Kalbinizde hiçbir şeyiniz yok, bu hal tamamen asabî bir durum!" Ancak biz burada, belirtileri sadece psikolojik olan nevrozlardan sözetmeye çalışacağız. Bunlar psikonevroz, olarak da adlandırılır.

Daco, s. 225 "Nevrozla psikoz arasındaki fark, kişinin kendi durumunun farkında olma derecesine bağlıdır. Örneğin: Şeytanı görerek sanrılardan bunalan bir kimseyi varsayalım. Eğer görmüş olduğu sanrının saçmalığına inanmışsa nevrozlu bir kimsedir. Eğer bu kimse şeytanın gerçekten var olduğuna inanıyorsa, psikoza yakalanmış demektir."... İntihalci, s. 186 "Nevrozla psikoz arasındaki fark, ferdin içinde bulunduğu durum hakkında sahip olduğu şuur derecesinde yatar. Meselâ hallüsinasyonlardan ıstırap duyan ve şeytanı gördüğünü söyleyen şahsi ele alalım. Eğer gördüğü hallüsinasyonun saçmalığına inanmışsa sinir hastası (nevrozlu)dır. Aksine inanıyor, şeytanın mevcudiyetine kâni ise bu takdirde o, psikozdur (akıl hastasıdır)."

Prof. Altıntaş "telif" olduğunu iddia ettiği eserde örnekleri bile Daco'dan alıyor. İntihali yakalayan kişiye, artık bu kadarına da inanılmaz, dedirtip *nevrotik el titremelerine* sebep olmakla, sevgili Profesör, sanki ne kazanacaktır? Burada durup dururken bizim 'canımızı sıkmaya' ne hakkı vardır? Hiç olmazsa biraz zahmet edip *orjinal* bir örnek bulsaydı ne çıkardı? Çok mu zor bir iştir bu? *Filan ve filan ülkede* Psikoloji"tetkikleri" yapan biri için, nefes almak kadar bile zahmetli değildir bu halbuki.

Ama bakınız, *orjinal* örnek dedik ya, intihalci bu cümlelerin biraz ilerisinde, her nasılsa, kendisinden bir örnek veriyor! veriyor vermesine ama, kendisinden olduğu için midir nedir, "psikoz" teriminin anlamını ve kullanımı "tepetaklak" ediyor... Önce, aynı minval üzre, O. A. Gürün çevirisinden veriyorum, s. 225 "Eğer bir kimse kendisini Napoléon olarak görüyor ve buna inanıyorsa psikoza yakalanmış demektir."... Prof. Altıntaş, s. 186 "Eğer bir kimse Fatih Sultan Mehmet olduğuna inanıyorsa *bu kimse psikoz (akıl hastası) olmuştur."*

Bu örnekte Daco'nun Napolyon'u, Prof. Altıntaş'ın Fatih Sultan Mehmet'i olmuştur. Yani intihal yerine müellif telifi uygun bulmuştur!... Şimdi bu eli öpülesi noktada durup, soluklanalım biraz.Ve sen ey sevgili kâri! Acelecilikten vazgeç, hükmüme kulak ver! Bu kadarcık bir isim değişikliği de olsun artık, deyip geçme! Senin "bu kadarcık" diyeceğin bir *değiştirme* bile azametli Profesör için alkışlık bir iştir *indimde!* Sakın ola ki küçük bir iştir, deme!

Bu kadarcık soluklanma yeter, bizim tepetaklak edilmiş "psikoz"a geçelim şimdi... Alıntıda italikle yazdığım kelimelere gereken dikkat çekilmiştir herhalde. Yazar, "psikoz" terimini yanlış kullanarak acemiliğini bir başka biçimde bir kez daha göstermiş oluyor. İtalik yazılmış ifade şuydu: "... bu kimse psikoz (akıl hastası) olmuştur."... Psikoz, *akıl hastasına* verilen ad değildir, *hastalığın* adıdır. Bu hastalığa düşen kimse için "psikotik" ya da "psikozlu" terimleri kullanılır. Üstelik yazar ifadesinde "psikoz" terimini, yanına parantez açarak "akıl hastası" diye açıklamaktadır. "Akıl hastası" gibi, çok genel ve çok âmiyane bir adlandırma da bilimsel terminoloji açısından biraz yadırgatıcıdır. Aynı şeyi yazar, "nevrotik kişi" için de yapıyor: "sinir hastası."

Önemli bir noktaya daha değinmek istiyorum: *Aşırma eserde* hiç mi telif yoktur? Vardır ve intihalci, metinde üç yerde karşımıza *müellif* olarak çıkmaktadır. İlki, esere yazdığı Önsöz'dür. Bu Önsöz'den daha önce sözedilmişti... İkincisi; Daco'dan çevrilen metnin 209. sayfasında, intihalcinin aşırma metnindeyse 177. sayfada bahsi geçen "Fallus" terimine intihalcinin düştüğü dipnottur. Bu dipnotta Prof. Altıntaş, biraz modern psikolojiye, biraz da *Fallus*'a verdiği önem yüzünden Jung'a şöyle kıyısından bir sataştıktan sonra, bu terimi sadece Jung psikolojini anlatmak için esere "dercettiğini" yazar. Tabii aslında Daco'nun eserinde geçtiği için "dercetmiştir."

İntihalcinin hiçbir aşırma yapmadan, *müellif* olarak göründüğü üçüncü yer ise Sonsöz'dür (s. 289,290). Bu Sonsöz'de yazar, "Kendini tanı"dan yola çıkarak, Psikolojinin insana kendini anlatmaktaki görevinden sözetmektedir. "Bütün psikolojik kitapların yaptığı husus [ifadeye bakın! "Psikolojik kitaplar"! Ne demektir bu? *Psikolojik kitap* olmaz, Psikoloji kitabı olur,] bu büyük, büyük olduğu kadar da grift varlığı keşfetmek,insana kendini anlatmaktır. Bu kitabın hazırlanmasındaki gaye, işte bu hususa katkıda bulunmak (...) insanın kendini tanımasına yardımcı olmaktır. (...) bilinmesi gereken ilk varlık insandır (...) eğitim ve terbiye ilimleri ["eğitim ve terbiye ilimleri" mi? İşe bakın, *eğitim ve terbiye* iki ayrı kavram olarak iki ayrı ***ilmin*** mi konusudur] psikolojisiz çalışmanın abes olduğunu ifade ederler (...) insan (...) kendini çok iyi tanımalı, ne olduğunu bilmelidir. İşte bu kitap, bu konuda yardımcı olmaya gayret etti. İnsana, bizzat kendini ve diğer insanları tanıtmak suretiyle, beklenilen ve istenilen huzur ve sükûn temin etmek ilimle uğraşanların görevidir. Kitabın hazırlayıcısı bu hususta kendine düşeni yapabildiyse mutlu olacaktır."

Ne kadar da yapay ve yapmacık ifadeler değil mi? Bize *kendini tanımaktan* sözeden kişiye de bakın, diyesi geliyor insanın. Burada ben hiçbir yorum yapmayacağım. Sözü Ziya Paşa'ya bırakıyorum:

En ummadığın keşf eder esrar-ı derûnun
Sen herkesi kör, âlemi sersem mi sanırsın?
Şimdi de Koca Yunus konuşsun:
Derviş Yunus bu sözü eğri, büğrü söyleme
Seni sıgaya çeker bir Molla Kasım gelür

Bölümlerden alıntı yapmayı kesiyorum artık. Çünkü buraya kadar yazılanlardan sonra açıkça görüldü ki Prof. Dr. Hayrani Altıntaş, Pierre Daco'nun O. A. Gürün tarafından Türkçeye de çevrilen *Çağdaş Psikolojinin Olağanüstü Başarıları* adlı eserini Fransızcasından aşırarak kendi eseriymiş gibi sunmuş, üstelik, olan bitenlerden habersiz Kültür Bakanlığının ilgili dairesinden *müellif* muamelesi görerek telif ücreti almıştır!

İntihalcinin metninde değinmeden geçemeyeceğim bir bölüm daha var: *Yaşama Sanatı.* Pierre Daco'nun metninde de aynı adla geçen bu son bölüm, Daco'nun eserinin son sözleri olarak Yaşama Sanatı üzerine bir tür deneme niteliğindedir. İntihalci bu bölümü de "kendi eserine" almış ama bu defa bazı

yerlerde *kalite yükselterek* intihalden, eskilerin deyişiyle, "İktitaf"a geçmiştir. Yani bazı yerlerde hâla 'huylu huyunda'dır ve aşırmacılığı elden bırakmamıştır ama bazı yerlerde de artık Daco'nun düşüncelerinin *özünü* alarak kendisi kendince yeniden yazmıştır. Yeniden yazmıştır yazmasına ama üslubunu lise edebiyat hocası görseydi, herhalde geçer not vermezdi... İşte örnekler, noktası ve virgülüyle aynen veriyorum: "Evet, yaşamak bir sanattır, tabiî insanca yaşamak. Ama bizler insanca yaşamıyor muyuz? Doğru, insanca yaşıyoruz, ama ne olduğumuzu, nasıl yaşadığımızı bilmeden, nasıl yaşamamız gerektiğinin farkında olmadan. Mekanik bir tarzda. Gerçekten insanca yaşayanlar çok az. (...) Hayat akıp gidiyor. İnsan onun içinde yuvarlanıp gidiyor." Örneklerin anlatmak istediğimi verip vermediğinden tam emin olabilmek için elbette metnin kitaptan okunması gerekecektir. Onun için üzerinde fazla durmuyorum.

Bölümlerden alıntı yapmayı kesiyoruz artık, demiştim ama içim rahat etmediği için *Yaşama Sanatı* adlı bölümdeki intihallerden de küçük örnekler verip sonuç kısmına geçeceğim. Daco, s. 397 "Psikolojinin bir ahlak öğretisi olmadığının farkına vardınız. Psikoloji; bu iyi ya da kötü demez, bu normal ya da anormaldir der. Diğer yandan normal teriminin anlamını açmak gerekir... Eğer büyük zihinsel olanaklarınız var da, bunlardan birkaçını kullanıyorsanız bu durum anormaldir. Eğer yeteri kadar kendinizi tanıma olanaklarına sahipseniz ve büyük oranda bilinçsizlik alanında kalıyorsanız bu durum normal değildir. Eğer özellikle itilmeleriniz ve karmaşalarınızla güdülenmiş olarak yaşıyorsanız bu anormal birşeydir. Çünkü kişinin, olanaklarının altında ve dünya üzerinde kendine ayrılan rolün dışında kalması gerçekten yazıktır."... İntihalci, s. 278 "Bu kitap okunurken görüldü ki, modern psikoloji ahlaki açıklamalar yapmıyor, olayları bu açıdan değerlendirmiyor, "şu iyidir, şu kötüdür" demiyor. Fakat şu tabiîdir (normaldir), veya şu tabiî değildir (anormaldir) diyor. Tekrar edelim, tabiî olmayan (anormal) ne demektir? Eğer, zihnî imkanlarınız fazla, fakat siz onun ancak bir kısmından faydalanıyorsanız, bu tabiî değil (anormal) dir. Eğer, kendiniz hakkında bir şuur sahibi olma imkanlarınız var da, siz onun farkında değilseniz, bu da normaldir. Eğer siz içtepileriniz ve kompleksleriniz tarafından itilmiş olarak yaşıyorsanız, bu anormaldir. Üstelik çok da yazıktır; çünkü imkanlarından faydalanamamak ve yaratıcının bize verdiği imkanlardan faydalanamamak acınacak bir durumdur."

Daco, s. 398 "Günümüz koşulları bizler tarafından değilse kimler tarafından oluşturuldu? (...) Eğer biz zihnen devinimsiz durumdaysak oluşturduğumuz eylemler de devinimsiz olacaktır.(...) Koşulları değiştirmek gerek demek kendimizi değiştirmemiz gerek demektir. Yaptığımız herşey çok büyük bir öneme sahiptir."... İntihalci, s. 278 "İçinde yaşadığımız şartlar bizim değilse kim tarafından yapılmıştır? (...) Eğer zihnî yönden durgun ve hareketsiz isek, kuvvetsiz hareketler göstereceğiz. (...) Şartları değiştirmek demek, kendimizi değiştirmemiz demektir. Yaptığımız herşeyin büyük bir önemi vardır."

D.Sonuç

İntihali belgelemek için böyle uzun uzadıya alıntılar yapmamın sebebi, Prof. Dr. Hayrani Altıntaş'ın, hem kendi hem de okuyucular ve ilgili çevreler nezdinde sığınabileceği tüm siperleri, tüm savunma gerekçelerini devre dışı bırakmak içindi. Bunu yaparken, *hiç de hoşuma gitmediği halde,* alaycılıkta aşırıya kaçtığımı biliyorum. Eliştiride alaycılık ve, ben burada yapmadım gerçi ama, tahkir bizim ülkemiz okur yazar ve bilim çevrelerinin en büyük kusuru olagelmiştir.Eleştiri dilinin üslubu bazen o duruma gelebiliyor ki, *cesaret cürete* vardırıldığı için, eleştirilen yazar hakikati görüp teslim edebileceği halde olup bitenler bir gurur ve şahsiyet meselesine dönüştürülüyor, geriye de kuru polemikten başka birşey kalmıyor... Gerçi bazı polemiklerin müthiş eğlenceli olduğu da *meraklılarınca* malûmdur. Ama ölçü! Ah, o kutsal erdem! Gel ve kuşat bizi!... Ölçü ve ölçülülük üzerine söylevler vermek kolaydır kolay olmasına da, gelin görün ki, ölçüyü kaçırtıp insan 'zıvanadan' çıkartacak işler yapılır sözler söylenirse, bazı ölçüsüzlere de haktan ve haklılıktan paylar biçilmelidir!

Bu bakımdan, son olarak, intihalcinin *İnsan ve Psikoloji* adlı "eserinin" (bu kelimeyi de tırnak içine almaktan bıktım artık!) arka kapağına tanıtır mahiyetinde yazılanlara değinmek istiyorum. Diğerleri bir yana, eser hakkında öyle *traji komik,* öyle *hilkat garibesi* bir değer biçme var ki insanı, alay krizleri geçirtip komaya filan sokabilir: "Elinizdeki eser, gerisinde 'Aşkın Varlık' esprisi bulunan bir gelenekle beslenen ve bu birikimi irdeleyebilecek ölçüde tanıyan bir dikkatin, insanı, özellikle psikolojik yapısı ve sorunları çerçevesinde anlamaya (ve anlatmaya) yönelik sıcak ve mütevazi denemeleri toplamından meydana geliyor. (...) Mutlulukla İmanın tanınması arasında kaçınılmaz bir bağın olup olmadığı okuyanlara bırakılsa da Prof. Dr. Hayrani Altıntaş'ın bu alana dikkate değer katılımlar getirdiğini ["katılımlar getirdiğini" mi? *Katkılarda bulunduğunu* mu demek istiyor ne?Zavallı Türkçe! *Baht-ı kara mâderini* kimler ve ne zaman kurtaracak? *Dilimin bağrına düşman dayamış hançerini / Yok mudur kurtaracak baht-ı kara mâderini?]* belirtmek gerekiyor."

Bir fıkraya göre adamın biri, "Galata kulesinden atlasam bana hiçbir şey olmaz" diye iddia eder dururmuş. Sonunda arkadaşları dayanamayıp "haydi, atla da görelim" demişler. O da gitmiş Galata kulesinin tepesine çıkmış ve atlamış. Adamın, kulenin lokanta katı hizasından aşağı doğru hızla geçerken şöyle bağırdığı duyulmuş: "Şimdilik işler yolunda gidiyor!

Fıkradaki bu *sâbık müddei* için işler ne kadar yolundaysa, alıntıdaki yargıların doğruluğu için de işler o kadar yolundadır!

Eserin asıl sahibinin Pierre Daco olduğunun anlaşılması üzerine, sağlıklı bir kafa elbette hemen şöyle düşünecektir: Demek ki, hümanist bir psikolog olan Pierre Daco'nun bu eserdeki düşüncelerinin gerisinde "Aşkın Varlık esprisi bulunan bir gelenek" vardır. Tam da *Salah Birselce* bir nidayla, eyvah ki eyvah! Bizim TRT'nin aşırmacı Profesörü kitabın arka kapağının yazarına neler de söyletiyor!

Sözkonusu intihal vakası için *bu yazıda* söylenecekler burada bitiyor. Daha önce bu kitapların karşılaştırmasını yapıp intihali haber veren, sanıyorum ki, olmadı. Olduysa da ben işitmedim...

Her ne hal ise... eğer sessiz kalınacak olursa, bu gidişle Türkiye'de el altından gittikçe kalaran bir *intihal edebiyatı* oluşacak beki de oluşmuştur bile.

Fakültelerde edebiyat hocaları, master öğrencileri, lüzumsuz doktora tezleriyle ömür tüketenler!... Alın işte size yepyeni ve bâkir ve benzersiz bir bilim disiplini, haydi ismi de benden olsun: *Türk İntihal Edebiyatı Tarihi!*

[1] İtalikler bana ait.

[2] Bu "Zihinsel İnbilim" de neyin nesi oluyor? "İnbilim" hangi kelimenin Türkçesidir? O.A. Gürün bu kelimeyi, herhalde bir yanlış talaffuzla, *Sémiologie*'nin Türkçe karşılığı olan, *Göstergebilim* diye de çevrilen, İmbilim'in yerine kullanmış olmalıdır.

Tunaya Armağanı İçin Yanıt

MEHMET Ö. ALKAN

Geçtiğimiz ay *Tarih ve Toplum*'da (No:102 Haziran 1992 s. 57-58) merhum Tarık Zafer Tunaya Hoca için İstanbul Barosu'nun yayınladığı *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan* (İstanbul: İstanbul Barosu yayını, 1992) adlı yapıt ve içindeki kimi çalışmalar için bir eleştiri yazısı yayınlandı. E. Ş. Erdinç'in bana yönelik eleştirilerine yanıt vermeye geçmeden önce, genelde Armağan yapıta yönelik sarfettiği nitelemelerine ilişkin bir çift sözüm var: İlkin, Erdinç'in 'hatalarla malûl" diye eleştirdiği ve suçladığı bu yapıtın bu güne dek üniversite ya da fakültelerin yayınladıkları benzer armağanlardan hiç de aşağı kalır bir yanı yoktur. İkinci olarak eleştirilen ve eleştirilecek olan yanlarına karşın üniversitelerin ya da fakültelerin yapması gereken bu olağan görevi İstanbul baroşu'nun üstlenmiş ve sonuçlandırmış olamasını da övgüyle ve saygıyla karşılamak gerekir kanısındayım. Son bir nokta da eleştiri yöntemi ve etiğine ilişkin: Bir eleştiride bir yapıtın yalnızca olumsuz yanları değil olumlu yanları ve katkıları da belirtilmek gerekir. Öte yandan "eksikler" ve "okuma hataları" elbette kaçınılmazdır, bunları düzeltmek de gerçekten devasa bir yardım ve katkıdır. Ama her makaledeki "hata, yanılgı ve eksikler" yazarın kendisini bağlayan bir konudur. Bütün bir armağana teşmil edilip *Armağan*'ı küçültme aracı olarak kullanılmalarının doğru olamayacağını düşünüyorum.(E.Ş. Erdinç'e not: Ben *Armağan*'ın yayın kurulunda değildim. Bu nedenle bu ilk paragrafda yazdıklarım yalnızca Armağan'ın yayınlanmasından duyduğum heyecanın yarattığı duygusallıktan öte bir "yetki" taşımamaktadır.)

Erdinç'in *Armağan*'da benim hazırladığım "Tarık Zafer Tunaya'nın Yaşamı ve Yapıtları" adlı başlıklı bölüme ilişkin eleştirisi üç noktada toplanmaktadır. 1) yapıtlarının kronolojik bir sıra takip etmeyişi. 2) eksiklerin oluşu ve 3) gazete makalelerinin yer almayışı.

1) Erdinç'in bana yönelttiği ilk eleştiri Tunaya Hocanın kitaplarını alt alta istiflediğim, tarih sırası gözetmediğim biçimindedir. Erdinç dikkatli bir kişi izlenimi vermesine karşın bu yersiz eleştirisi ile karşı karşıya kalıyoruz. Nedenini açıklayayım. *Armağan*'da Tunaya Hocanın yapıtları iki ana başlıkta toplanmıştır: I. Kitapları II. Makaleleri. Kitaplar kendi içinde üç alt bölümde toplanmıştır. A. Telif, B. Ortak, C. Çeviri. Erdinç'in sandığının tersine her alt bölüm kendi içinde bir zamandizin izlemektedir. Aynı şekilde makaleler de kronolojik bir sıraya göre sıralanmıştır. Erdinç, bibliyografyaya bir daha bakar ise bunu anlayabilir. Yapılan tek hata Hocanın "Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku" adlı yapıtının tarih sırasının "Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük" adlı yapıtından sonra gelmesi gerekirken "Türkiye'de Siyasal Partiler" adlı yapıttan sonra gelmiş olmasıdır. Erdinç biraz dikkat etse bunu farkedebilirdi. Ama gözucuyla bakması sonucu eleştireceğim derken yanılmış. Yapıtlar tarih sırasıyla verildiği gibi sonraki baskıları da aynı yapıtın hemen altında verilmiştir. Erdinç bunu da fark etmemiş gözüküyor. Oysa bibliyografyalarda kullanılan yöntem genellikle budur. Bu nedenle Erdinç'in bana yönelttiği "ne yapmış bu bibliyografyayı hazırlayan sayın Alkan? Eserleri yayınlanış tarihlerine dikkat etmeksizin alt alta sıralamış." eleştirisinin ne denli dikkatsizlik ve gözlemle -kendi deyimi ile "malûl" olduğu ortaya çıkmaktadır.

2) Yönelttiği ikinci eleştiri kitaplarda eksikler oluşudur. Belirttiği tek eksik doğrudur. Ancak kitaplar konusunda abartarak sunduğu bu örnek dışında başkaca bir şey bulamamış.

3) Son eleştiri de bibliyografyadaki makalelelerin eksik oluşudur. Erdinç'in dikkatten yoksun bu eleştirisi de yersizdir. İlkin, gerçekten zaman oldukça kısaydı. İkinci olarak bu kısalığın verdiği sınırlılıkla bibliyografyaya Tunaya Hoca'nın gazete makaleleri bir istisna dışında alınmamıştır. Yalnızca bilimsel dergilerde yayınlanmış makaleleri derlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da Erdinç'in farketmediği eksiğimi yine kendim düzelteyim. Tunaya Hoca'nın *Bahri Savcı'ya Armağan* (Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. No: 7. 1988) adlı yapıtta yayınlanan "Osmanlı Parlamentosu'nda Harb-i Umumi Tartışmaları" adlı makalesi yer almamıştır.

Erdinç'in eleştirisinde konu etmediği ancak bana ilettiği bir eleştiri de bibliyografyada tek bir gazete makalesinin yeralmasının ne çok acaip olduğu konusudur. Oysa Erdinç, dikkatsizliğini, özensizliğini bir kez daha ortaya koyuyor. Nedeni çok basit: Gerçekten de yukarıda belirttiğim gibi bibliyografyada tek bir gazete makalesi yer almaktadır. O da *Cumhuriyet* Gazetesi'nde (18 Şubat 1954) yayınlanan "Türkiye Tarihinde Seçimler" başlıklı makalesenin ingilizceye çevrilerek *Middle Eastern Affairs* Vol.: V, No: 4 (April 1954) adlı dergide "Election in Turkish History" başlığı ile yayınlanan makalesidir. Ben bu iki makale arasındaki ilişkiyi verebilmek amacıyla bibliyografyada tek bir gazete makalesine -o da çevirisinin bilimsel bir dergide yer alması nedeniyle- yer verdim.

Erdinç'in aklına takılabilir diye bir konuyu daha açıklayayım. Tunaya Hocanın makalelerinin gazete ve dergilerde yayınlanması makaleler arası bir hiyerarşi veya düzey farklılığı anlamına gelmez. Benim, bibliyografyada yalnızca bilimsel dergilerdeki makalelerine yer verişim zamanın sınırlı oluşu ile ilgili bir tercihtir.

Sonuç olarak Erdinç'in bana yönelttiği kitapları alt alta gelişi güzel dizişim, bibliyografyayı hazırlarken Tunaya Hocanın *Türkiye'de Siyasal Partiler* adlı yapıtının birinin iç kapağını açmayışım ve bu nedenle hazırladığım bibliyografyanın hatalarla "malûl" oluşu gibi yersiz suçlamalarının düzeysizliği bu yanıtla ortaya çıkmaktadır. Böylece kimin ne denli "hatalarla malûl" ve "bilineni bilmeyen" bir münekkid! olduğu sanırım daha açık ortaya çıkmaktadır.

Belirtmek istediğim son bir konu daha var. *Armağan* için hazırladığım Tunaya Hocanın "yaşamı ve yapıtları" başlıklı bölüme iki kişinin yardımı olmasına karşın zikredememiştim. Tunaya hocamızın nazik ve zarif eşi Sayın Melahat Tunaya bu çalışmanın yapılmasında ilgi ve yardımını her zamanki gibi tevazu içinde ve sevgiyle sunmuştur. Arkadaşım Kafiye Abdik ise bu çalışmada en az benim kadar ve zevkle çaba harcamıştır. Hazırlamaktan onur duyduğum bu Biyografya ve Bibliyografya'ya katkıları için kendilerine teşekkür ederim.